

LE MONDE. *diplomatie* kurdî

Îlon 2010 - Hejmar 10

www.lemonde-kurdi.com · info@lemonde-kurdi.com

24 Rûpel

SERGE HALIMI

Heger em ji Afganistanê derkevin, guh û bêvilên jinan dê bîn jêkirin? Çapemenî wêneyên trajediyên li gorî stratejiyên siyasî bi kar tîne

► R. 2

BENOÎT FRANCÈS

Gava ku dem di ser re biçê û dunya biguhere, gelo mirov dikare ji bo berjewendiyên siyasî, êşên qirkirinê ji bîr bike?

► R. 10

LOUIS IMBERT

Li Afganistanê şerr dewam dike, lê her şerr dewlemendên nû jî ava dike. Alîkariyên mirovane yê Rojavayîyan dikevin bêrika kê?

► R. 17

CÉDRIC GOUVERNEUR

Pilingên Tamûlê tîk çûn, gelo xelkê Tamûlê bê xwedî ma? Neteweyên Yekbûyî û trajediyêke sivilan...

► R. 18

HENRY JENKINS

Tevgerên siyasî referansên çanda populer li gorî berjewendiyên xwe dixwînin. Avatar çawa bû milîtanek?

► R. 23

VULPES VULPES KURDISTANICA

Ziman û kontrola ramanê

PROF. DR. ÎLHAN KIZILHAN

Kî zimên kontrol bike, dikare bi wî jî li ser pêvajoyên raman û fikirîna tesîrê bike. Birêvebiriya îdeolojîyê bi birêvebiriya zimên ve dibe. Francis Bacon balê dikişîne ser bi hev re girêdana ziman û ramanê û wî bawer dikir ku ziman berî ramanê tê û ew bi têgehên ku pêk tîne, şiklê ramanê jî diyar dike.

Peyvên aparata desthilatdariyên totalîter û polîtîkaya wan ya li dijî mirovahiye dibe sedema bandoreke totalîter û guherîna raman, helwêst û tevgerê.

Ev bûyer li ser civak û nîşên ku tîne (ji aliyê psîkolojîk ve jî) tesîrê dike (Busse, 1968). Hin gotin ji ferhengê tîne avêtin, qedexekirin yan jî bikaranîna wan tê cezakirin. Ji ber wê, îroj li Turkiyeyê, di raya giştî de tîgeha Kurdistanê û bikaranîna wê

pirsgirêkeke mezin e. Havîna sala 2005'an, di çapemenî û televîzyonên Turkiyeyê de (*Milliyet*, 06.03.05, *Gündem*, 05.03.05) hin nûçe hatin weşandin û di wan nûçeyan de li ser navê rûviyekî ku li herêma Kurdistanê dijî, gengeşî hatin kirin.

Heta wezîr jî keftin nav wê gengeşiyê, xwastin navê wî rûviyê ku di ferhenga lawiran ya inglîzî de nave wî weke «Vulpes Vulpes Kurdistanica» hatiye nivîsandin, ji nava wê ferhengê bidin derxistin. Navên rêyan, cihan û herêman yê ku sala 1931'ê hin zanyarên ewropî di dema seyahatên xwe yê heremê de nivîsandibûn, li gorî ramana wezarete û derûdora wê tîne guhertin, ji ber ku di nava wan navan de termên wek Armenî, Pontus-Grek (Pontus jî dibêjin) û Kurdistan hene.

Weke nimûne:

► R. 3

VULPES VULPES KURDISTANICA

MÎNAKA KOSOVAYÊ HÊVIYÊ DIDE GELÊN BINDEST

Biryara Kosovayê û daxwazên Kurdan

A. CELÎL KAYA *

Mafê self-determinasyonê tê wateya *Mafê Diyarkirina Çarenûsa Xwe*. Ev maf herweha di çendin peyman û danezanên navnaweyî û herêmî de jî wekî yek ji mafên mirovan ên bingehîn hatiye pejirandin (1). Li gorî van peymanan: “Her gel xwedî mafê self-determinasyonê ye. Li jêr vî mafî ew dikarin bi serbestî statuya xwe ya siyasî diyar bikin û bi azadî pêşketina xwe ya aborî, civakî û çandî pêk bînin (2).”

Ev maf di serî de piştî Şerrê Cihanê yê duyem ji bo gelên kolonî derketibe pêş jî, di sedsala 21'ê de ji bo gelên ne-kolonî jî derbas dibe. Mîna herî dawî jî li naverasta Ewropayê Herêma Kosovayê ya Federasyona Yugoslavyaya berê ye.

17'ê sibata 2008'an, Hukumeta Xweser a Herêma Kosovayê ji Sirbistanê veqetîya û serxwebûna xwe ragihand. Biryar di parlamentoya Kosovayê ya 120-nûnerî de bi awayekî yekdegi ji aliyê 109 endaman ve hat qebûlkirin. Di dengdanê de her çend 11 nûnerên

hindikahiyên Kosovayê beşdar nebûn jî 9 nûnerên hindikahiyên ku tê de beşdar bûbûn dengê erê bi kar anî. Di daxuyaniya serxwebûna Kosovayê de weha dihat gotin: “Em serokên gelê me ku bi awayekî demokratîk hatine hilbijartin radigihînin ku Kosova dewleteke serbixwe û desthilatdar e. Ev daxuyaniya vîna gelê me nîşan dide û bi giştî, bi pêşniyarên nûnerê taybet ê NY Martî Ahtisaari ve li hev dike. Kosova komareke demokratîk, laîk û pîr-etniî ye ku li jêr prensîbên nebûna cudagerî û berevaniya yeksan tê birêvebirin (3).”

Ev ne cara pêşîn bû ku Kosovayê serxwebûna xwe radigihand. Di 7'ê îlona 1990'î de jî Kosovayê serxwebûna xwe diyar kiribû.

Sirbistana ku Kosova jê veqetîya ev biryar nas nekir. Lê belê ji sala 1990'ê cudatir, ku wê demê bi tenê Arnavitistanê serxwebûna Kosovayê nas kiribû, îcar 70'ê ji 192 dewletên endamên Neteweyên Yekgirtî (NY) ango ji sedî 36'ê dewletên endam serxwebûna Kosovayê nas kir ku di nav wan de sê dewletên endamên mayînde yê Civata Ewlekarîyê, ango

Dewletên Yekgirtî yê Amerîkayê, Brîtanya û Fransa jî hene. Ev rêje li cem YE'ê zêdetir e ku 22'ê 27 welatên endam serxwebûna Kosovayê nas kir. Ji nav 28 endamên NATO'yê jî 24 dewletan bi awayekî fermî serxwebûna Kosovayê pejirand.

Turkiye jî yek ji wan dewletên pêşîn bû ku serxwebûna Kosovayê di cih de nas kir. Serxwebûna Kosovayê di serî de ji aliyê Rûsyayê ve nehat naskirin ku vî welatî jî berê de alîgiriya Sirban dikir. Welatên wekî Çîn û Hindistanê ku ew jî bi daxwazên serxwebûn û veqetîna re rû bi rû ne Kosova nas nekir. Îspanyayê jî ji ber pirsgirêkên xwe yê Katalonya û Baskê û Yunanistanê jî ji ber pirsgirêkên Qibris û Makedonyayê Kosova nas nekir.

Sirbistanê, ne bi tenê Kosova nas nekir lê herweha ev mijar bir ber Neteweyên Yekgirtî. Li ser daxwaza Sirbistanê, Civata Giştî ya Neteweyên Yekgirtî di 8'ê çiriya pêşîna 2008'an de ji Diwana Navneteweyî ya Adaletê(ICJ) xwast ku sebare bi ragihandina yekalî ya serxwebûnê ya Kosovayê nihêrînekê pêşniyazê bide “Ka gelo ragihandina serxwebûnê ya

Almanya: 4,50 €
Awûsturya, Belçîka, Fransa, Hollanda: 5,00 €
Britanya: 4 £, Danîmarka: 40 DKK, Norwec: 40 NOK,
Swêd: 50 SEK, Swîsre: 6,50 CHF, Turkiye: 7 TL

Vê mehê li Turkiyeyê referandûma li ser guherînên Destûra bingehîn pêk hat. Di vê azmûna ku kêm zêde herkesî encama wê dizanî de, % 58'ê dangan ji bo piştigiriya guherînên ku hatibûn pêşniyarkirin hatin dayin. Encameke din jî ew bû ku li bajarên Kurdan dengên «erê» % 90'î bihurîn, weke nimûne Agirî % 95, Diyarbekir % 94, Wan % 94, Riha % 94, Êlih % 94, Mêrdîn % 93, Culemêrg % 92, Mûş % 92, Sirmex % 89 û hwd. Ev jî diyar dike ku Kurdên ku çûn ser sindoqan bi pirriyan berbiçav ji guherînan re dibêjin «erê».

Lê belê, encameke jê balkêştir jî hebû ku li Turkiyeyê him hukumetê û him jî Kurdan miraq dikir: gelo rêjeya Kurdên ku dê ev referandûm boykot bikiraya çend bû? Bersiva vê pirsê ji bo siberoja siyaseta PKK-BDP'yê jî girîng bû. Encam êdî aşkere ne û rêjeya boykota li gorî hin bajarên ev e: Diyarbekir % 65, Culemêrg % 93, Şirnex % 78, Êlih % 61, Wan % 57, Mêrdîn % 57, Mûş % 47, Agirî % 47, Riha % 31 û hwd.

Êdî herkes dê li gorî xwe van hejmaran bixwîne. Recep Tayyip Erdoganê serokwezîrê Turkiyeyê, piştî ku encamên referandûmê aşkere bûn, soz da ku bi hemû aliyên civakî re amadekariyên destûreke nû bide destpêkirin.

Li Turkiyeyê dewra desthilatdariya saziyên Dewletê û artêşê bi dawî dibe û herkes êdî behsa hatina demokrasiyê dibe. Gelo dê ji nuha û bi şûn ve çi bibe? Gelo vê referandûmê çî bandor li Kurdan kir, di siyaseta Kurdên bakurî de dê çî were guhertin? Meha pêşiya me, li ser vê mijarê hin nivîsên me yê taybetî dê hebin.

LMd_{kurdi}

Wêneyên nezaniyê

SERGE HALIMI

Meha bihurî, wêneyekî Bîbî Aysa li ser berga *Time Magazine* hat weşandin. Ne guhê wê hebû û ne jî bêvila wê û bi qasî ku dibêjin, Talîbanan li wê weha kiriye (1). Li Îranê jî, Sakîne Mohammedî-Aştîyaniya ku berê jî hatibû qermeçîkirin, bi ricimandinê hat cezakirin. Rüyê wê ye ku hê derb nexwariye, bûye sembola hevgerîna li dijî rejîma Tehranê. Ev herdu dîmenên jinan mirov didin fikirandin, lê gelo li çî didin fikirandin? Ne li bêrehmiya îslamîstên afgan: Sovyetê ev rewş berê dîtîbû, gava ku bi piştigiriya rewşenbîrên medyatîk, Rojavayîyan çek didan fondamantalîstan. Wêne herweha di derheqê rejîma serokkomar Mahmûd Ahmedînejad de jî tu agahiyan nade dest: sextekariyên ku partizanên wî di dema hîlbijartinan de kirine û pêkûtiya li ser muxalifên wî, îdamkirin jî di nav de, bûye rengê wê rejîmê.

Ji dêleva ku bibe sedema ku mirov li ser bifikire, gelo ev dîmen nebin sedem ku bêtir rê li ber wê fikirîne were girtin, ji ber ku – bi zanebûnî an jî bi nezaniyê – semboleke xurt ku mirov nikare xwe li ber ragire (guhêjirina ku mirov dixwaze heyfa wê hilîne, cezakirineke ku mirov napejirîne) tê kêleka bernameyê stratejîk

ya amade (berdewamiya şerrê li Afganistanê, girankirina cezayên li dijî Îranê)? Sembolê çiqas xurt û bi bandor be, ji bo bernameyê jî ewqas hindik delîl û sedem lazim in, lewre di nava wê heyecanê re tiştên ku bi mirov maqûl xuya nabin jî tenê pejirandin. Bi armanca ku wateyêke edîtoriyal jî bide gotara li ser mazlûmiya Aysayê, *Time Magazine* weha manşet avêtîye: «*Heger em ji Afganistanê derkevin, ev ê pêk were*». Çend roj berî wê, nêzîkî heftê û heft hezar belgeyên ku malpera *WikiLeaks* weşandibûn têkçûyîna şerrê rojavayî ya axlaqî, siyasî û leşkerî piştrast dikir. Lê, bandora wêneyekî ji xwendina rexneyî ya bi hezaran rûpelan kêmîr demê li mirov pêwîst dike. Wêneyekî li dijî zanîne.

Demeke dirêj, piştgirîna cezayê îdamê, ji bo xurtkirina helwêsta xwe, kuştinên hovane bi pêş ve derdixistin, bi taybetî jî kuştina zarokan. Kamerayên çavdêriyê, sistematîkkirina kontrola maddeyên bêhişker, cezayên zindanê yên ku nikarin bîrên kêmkirin, xesandina sîwdarên seksuel: gellek tevdirên ku rêyê li ber azadiya xelkê digirin – weke serbestiya çûyîna û hatina beyî ku kes mirov taqîb bike an jî qeyd bike bi bandora dîmeneke weha xurt ve hatin pejirandin, digel ku belkî bûyer bi xwe jî bo hişyarkirina civakê

bes bû. «Sembolê» dikare behsa dozeke mafdar jî bike – Guernica an jî Abu Garîb hin ji wan in. Lê belê, hevgerîneke bi heyecan ku bi tenê li ser alavêkî hatiye sazîkirin, heta ku rewş weha be û stoka qurbanên mûhtemel tu carî neqede, dikare bi heyecanîne din ve zû ji rêya xwe bi dûr bikeve.

Gelo guhêjirîna û bêviljêkirîna dê hebin «heger em ji Afganistanê derkevin»? Rewş çî be jî, em dizanin ku hebûna «me» ya li wira rê li ber van bûyeran negirtiye... Ji xwe, di destê Talîbanan de jî wêneyên xelkê sivîl ku bi misilên rojavayî hatine kuştin an jî seqet mane hene. Belkî *Time Magazine* rojekê wêneyekî weha jî biweşîne. Gelo wêneyekî weha dê bikeve berga wê? Hingê, gelo manşeta li ser dê çî be?

1- Li gorî rojnamegereke ku Aysayê nas dike, ye ku lê weha kiriye xezûrê wê ye û bi destûra muxtarê gundê xwe ji bo ku «namûsa» xwe paqî bike ew xistiye vê rewşê

Çavkanî:
Ann Jones, «Afghan women have already been abandoned», *The Nation*, New York, 12 tebax 2010

Wergera ji fransî: Îbrahîm Seydo

Le Monde Diplomatique kurdi
Ji aliyê Independent
Kurdish Media Group GmbH
ve tê weşandin

**INDEPENDENT KURDISH
MEDIA GROUP GMBH**

Carnotstr. 4
10587 Berlin / Almanya

Desteya birêvebirîyê
Mûrat Satik
Riza Dînc

Le Monde Diplomatique kurdi

Redaksiyona Zimanî
Îbrahîm Seydo Aydoğan

Afîkarên vê hejmarê
Semra Polat
A. Celil Kaya
Erhan Yekta

Berpirsê hunerî
Hasan Huseyîn Devecî

Designer
Fabio Biasio

info@lemonde-kurdi.com
www.lemonde-kurdi.com

ABONETÎ

Independent Kurdish
Media Group GmbH

Postbank
Konto: 371219609
BLZ: 500 100 60
IBan: de84 5001 0060 0
3712196 09
BiC: PBNKDEFF

Abonetîya Salane:
Almanya: 50 €
Derveyê Almanayê: 60 €
Abonetîya dijîtal: 20 €

Le Monde Diplomatique

Damezrîner
Hubert Beuve-Méry

Birêvebirê giştî
Serge Halimi

Sernivîskar
Maurice Lemoine

Çîgirên Sernivîskarî
Martine Bulardi
Philippe Rivièrre
Anne-Cécile Robert

Redaksiyon
Alain Gresh
Mona Chollet
Pierre Rimbart
Dominique Vidal

Birêvebirê hunerî
Alice Barzilay

Dokumantasyon
Olivier Pironet

Sekreter
Sophie Durand
Monique Salomé

Tel: 00 33 (0) 153 94 96 01
Fax: 00 33 (0) 153 94 96 26

1-3, rue Stephen-Pichon,
F-75013, Paris, France

TEQAWÎT

Çapa tîrmehê ya *Left Business Observer* (LBO), li gorî xwe, niqaşên di derbarê girîngiya bipêşxistina «teqawîtiya ji aliyê darayî ve» ku li Fransayê tim tê rojevê, zelal dike. Li Amerîkayê, Borsa nebû xwediyê cihekî maqûl ku mirov piştî xwe pê girê bide, digel ku demeke dirêj herkesî pesnê wê dida:

Di nava sed û çil salên dawîn de, hilberîneke Borsayê ya berbiçav pêk nehatiye, ew pirr li dawîya hilberîna welêt ya brut (HWB) maye. Pêşketîna HWB'yê a salane gihîştîye % 3,5'an. Ya Borsayê jî % 1,9 e. Û dîsa: ev hejmar li gorî tespîta Borsayê ye, ne li gorî hejmarê qezence rast ya xebata çalak e. Ev tê wateya sînoreke bilind. Di rastiyê de, em nuha dizanin ku, kesên ku di Borsayê de dileyzin, ji ber bac, komîsyon û xercên cur be cur, û biryarên razandinê yên xirab, tim jî diyardeyên teorîk kêmîr bi ser dikevin.

KUBA

Bi awayekî ku jê nedihate hêvîkirin, kovara amerîkî *Foreign Affairs* di derbarê hêviyên ji bo vekirîneke aborî ya sîstema tendurustiya Kubayê de, tîrsa xwe nîşan daye (tîrmeh-tebax 2010): Hemû tevdirên li dijî tûndkirina bazirganiyê û hatin û çûyîna di navbera Kuba û Amerîkayê de, bê guman dibin sedema xirabkirina

endustriya tendurustiya Kubayê. Heger rayedarên her du aliyên kendava Florîdayê hay jê nebin, neteweya piçûk ya Karayîbê dikare zirareke mezin bibîne. Beriya her tiştî, ji ber koçberkirina bi hezaran bijîşk û hemsîreyên ji Kubayê, ku pirr baş hatine perwerdekirin, sîstema wê ya tendurustiyê dikare pûç bibe. Li aliyê din, firmayên amerîkî yên ku armanca wan qezenckirina darayî nîne, dikarin sîstema mayî veguherînin ya tûrîzma tendurustiyê.

FILISTÎN

Di *The New York Review of Books* (19 tebax 2010) de, nivîskar û dîroknas Malise Ruthven konseptê «îslamofaşîzmê», ku ji aliyê nivîskarên weke Paul Berman ve tê parastin (û herweha li Fransayê jî ji aliyê Bernard-Henri Lévy ve hatiye dubarekirin), rexne dike. Ew dibêje ku armanca van nêrînan ew e ku bi komên weke Hamasê re tu guftugoh neyên dest pê kirin. Û ew hin bûyerên dema bihurî bi bir tîne:

Di meha çileyê pêşîna 1948'an de, komkujîya ya sed û çil Filistîniyan ya li gundê Deir Yassinê pêk hat, ku ji aliyê tevgera *Irgoun* ve hate kirin û ev tevger wê demê ji aliyê Menahem Begin ve dihat birêvebirin. Menahem Begin jî dê bi dû re bibûya serokwezîrê Îsrailê. Piştî vê komkujîyê, bi hejmareke

mezin yahudiyên naskirî, ên weke Albert Einstein û Hannah Arendt, di *New York Times* de nivîsandin. Wan serdanêke Begin a ji bo Amerîkayê sermezar dikir û partiya wî ya bi navê *Heroun* bi faşîzmê ve tawanbar kir û got «partiyêke faşîst ku terorîzm (a lidîjî Cihûyan, Ereban û Îngilîzan) û xirabkarî jî xwe re weke derfet diyar kirine û hemû kiryarên xwe bi armanca ji bo Dewleta-Rêzan ve meşrû dikin.» (...) Di nava leystoka siyasî ya Îsrailê de, ev komên ji rêxistinên nijadperest ên weke *Irgoun* û koma *Stern*, ji demêkê û bi şûn de ketine xizmeta siyaseta demokratîk. Berman dîsa jî naxwaze bipejirîneku *Birayên Musulman* û yên ku dê di pey wê re bîr, rojekê bikarin bibin xwediyê şiyaneke weha ku xwe li gorî rewşa guherî bi pêş ve bixin.

AMERÎKA

Di ber amadekariyên hîlbijartinê giştî yên di 2'yê çiriya paşîna 2010'an re, kovara hefteyî *The Economist* (24 tîrmeh 2010), guherînan ku ji sîh mehî vir ve di jiyana rojane ya Amerîkiyan de pêk hatine, bi bir dixe: Ji xebatkarên, ji nivê zêdetir dema bêkariyê nas kiriye, an heqê wan hatiye kêmkirin an jî ew neçar mane ku rojê tenê çend saetan kar bikin. Bêkarê tîpîk ew e ku ji sîh mehî û bi vir ve nikare kar peyda bike. Ketina buhayê senedên borsayê û ya xaniyan

bû sedem ku her ji pênc malbatan yek hebûna xwe wenda bike. Nêzîkî %60'ê Amerîkiyan gerrên xwe yên tûrîstîk, an betal kirine an jî kurt kirine. Ji pêncan yek parçeyê gel nikare deynê xwe ye îpotekîrî bide. Çarîkek ji ciwanên 18-29 salî neçar mane ku biçin ligel bav û dayikên xwe bişînin. Di nava mezinan de, ji nêvî hindiktir hêvî dikin ku wê zarokên wan ji wan zêdetir qezenc bikin, ji çarîkekê zêdetir wan jî bawer dikin ku zarokên wan dê kêmîr qezenc bikin.

MEKSÎKA

Kovara şiliyî *América Economía*, di hejmarê xwe de ya ku ji bo rewşa pênc sed firmayên Amerîkaya Latîn veqetandiye, ji xwe dipirse: «Firmayên meksîkî li kû ne gelo?» (tîrmeh 2010): Di 2002'an de, 241 firmayên meksîkî di nava 500 firmayên Amerîkaya Latîn de hebûn (...); hejmarê firmayên brezîlî bi tenê 136 bû. Îro, hejmar, bi awayekî pratîk berovajî bûne: 226 firmayên brezîlî û 119 firmayên meksîkî di nava wan de xuya dibin (...). Ev tê wateya ku, 226 firmayên brezîlî asta xebatê xwe % 42 bilindtir kirine [di 2009'an de], 274 firmayên din ên Amerîkaya Latîn, bi tenê % 4,5 hilberîn pêk anîne.

Wergera ji fransî: Ahmet Dere

Cinsê masiyan:

Alosa **pontica**,
Mullus barbatus **ponticus**,
Thorax **armeniacus**,
Glyptothorax **kurdistanica**.

Lawirên xişok:

Lacerta armeniaca,
Timon princeps kurdistanica.

Lawirên bi çiçik:

Crocidura **lasia**,
Tristrami **intrapontus**,
Galereolus **ponticus**.

Kulfîlk:

Poecilimon **armeniaca**,
Gomphocerus **armenicus** dimorphus,
Phytodryadusa **armeniaca**,
Bolivira **kurda**,
Alleomims **kurdus**,
Armenicus drap

Cinsê rehekan:

Aristolochia **pontica**,
Myosotis **lazia**,
Nonea **armeniaca**,
Onosma **armenum**,
Onnesma **armeniicum**,
Symphytum **kurdicum**,
Cirsium **karduchorum**,
Tenacetum **armenum**.

Zimanê sistemên totalîter û nivtotalîter weke klîşeyê weha ku ramanê asteng dike tê karakterîzekirin. Pirsgirêkên mirov yên berfireh û kompleks di nava sloganên kin, gellekî teng û bi olana dawîn de, bi awayekî hêsan di bira mirov de dimînin û tînan bikaranîn, tînan xebitandin. Ev gotinên weha, destpêk û dawîya hemû analîzên îdeolojîk in (Bauer, 1988).

Di ber re, têgehên nijadperest di nava sistema perwerdekirinê de bi awayekî gellek zixm tînan danîn û tim tînan dubarekirin: têgehên ku li politîkayê nayên, tînan tabûkirin. Ev alavên sistemê, bi demê re rengekî neyînî digirin û di dawiyê de weke çêr û heqeretên tînan bikaranîn (weke jor). Ev helwest li Turkiyeyê ji demeke dirêj e ku ji bo têgeha kurd yan jî navên olî wek Êzîdî yan jî Elewî berbiçav dibe. Têgehên îdeolojîk ji aliyê dezgeh û rêxistinên çep yê ku di nava îllegalîteyê de dixebitin, neyînî hatin û tînan nixandin. Bi wî şiklê fikirîne yê teng, yan «têgehên pîroz», ku dibin sembola «başiya ideal», yan jî «şeytaniyên» ku ji bo «xerabiya ji bini ve» tînan bikaranîn, hene. Zimanekî totalîter xwe li ser jargoneke pîrhêl, razber, berfireh, bê merhamet hukumdayî ava dike. Ev jî ji bo herkesî, ne bi tenê ji bo parêzgerên wî yê îtaatkar, acizîyeye cankuj e: bi hacêtên zimanê îdarekirî gerek mirov dest ji fikirîne berde (Kizilhan, 2008).

Ev tê wê wateyê ku sistemên totalîter zimanê xwe teng dikin û ji aliyê çandî

ve jî xirab dikin. Li aliyê din jî, ew zimanên çandên din qedexeyê dikin û li dijî wan şerr dikin (Bauer, 1988). Bi vî awayî, zimanê kurdi li Turkiyeyê ji 70 salan zêdetir hat qedexekirin û bikaranîna wî jî hat cezakirin.

Ji ber ku hejmarek mezin Kurd li Turkiyeyê hene –li gor beyana Turkiyeyê ya fermî nêzikî 20 milyon in. Mirov - ev qedexeyê rastî nerazîbûneke navneteweyî ya mezin jî dibe û bi perspektîveke demokratîk nikare were fahmkirin (Laizer, 1966). Gellek kal û pîr bi turkî napeyivîn û bi bêdengiyê hatine lanetkîrin. Bêguman, ev jî li ser bîranîn û xewê dibe xwediyê bandoreke mezin. Bi qedexekirinê, perwerdehî jî guncav nebû. Pirtûk bi zimanê kurdi nebûn û xwedîbûna wan jî dihat cezakirin. Asteng ewqas mezin bûn ku pîrîniya gel dikaribû zimanê xwe tenê gellek bi sînor di jiyana rojanê ya gundiyan de bi kar bîne, ji ber ku li wê qadê kontrolê ji aliyê dewletê gellekî dijwar bû. Nîfşên dawîn zimanê turkî berê di dibistanan de hîn dibin û ew jî gellekî kême (Kizilhan, 1995).

Turkî ji bo peywendîya bi dewletê û cîhên fermî re tê bikaranîn. Ev tê wê wateyê ku her du ziman, hem zimanê dayikê hem jî zimanê fermî, bi sînor hîn dibin. Fêrisên îfadeyê, fêris ji bo bêşdariya pirsgirêkan, weke ku nexweşiyek belav bûbe, gellekî kême bûn û îro jî kême in. Gava ku kal û pîr tiştêkî tînan bîra xwe, wî jî bi zimanê kurdi dikin. Li hember wê, zimanê bîranînê li cem nîfşê nû yê penaberan bi taybetî turkî ye. Hest jî bi ziman û bikaranîna hinek peyvên ve girêdayî ye. Têgehên wek leşker, îşkence û ziman dibin sebaba bêaramî, trawma û bêbaweriyê. Bi vî awayî dibin şifreya heyecanê, ku hinek tiştan tînan bîra mirov. Di vî rewşê de, gellek kes bi dereceyê bilind di bin barê bîranînê gihansûz de dimînin, ku ew di demeke cuda û cîhanê cuda de dimînin û jî rastiyê dîr di şiklê sîberî de dijîn (Kizilhan, 2008). Ev jî ji bo wan xetereke mezin e, lewre ew jî tecrubeyên jiyana rastî qetiyayî dijîn û ji aliyê ziman û ramanê ve teng û kor dibin. Ji ber ku ew tev li geşîya ziman û civakê nabin û li dîrî wê dijîn.

Ji ber ku ziman ji bo tecrubeyên mirovî xwediyê wateyê taybetî ye, derfetên fikirîna û hîskirinê bi tengbûn û korbûna wî ve gellek tînan bisînkirin. Dê û bav nikarin hestên xwe ji zarokên xwe re bînin zimên. Zarok jî di wateya pêkanînê de hestekê valahiyê yan jî qetîna peywendîyan dijîn û rewşa wan jî derfetê nade ku bi vî yekê mijûl bibin. Nîfş di hestên xwe de kor dibin û hewl didin bi hacêtên zimên yê sînkirî jiyana xwe bidomînin (Hasanpour, 2003). Bi zimanekî sînkirî û zimanê propagandaya xwediyê desthilatdariyê ve hestên mirovan tînan zincîrkirin (Bauer, 1988). Ji bo wê

jî, îcadkirina televîzyonên satelîtî ji bo Kurdan xwedan wateyê teybetî ye. Bi carekê ve wan guhdariya zimanê xwe kir û bi alîkariya gellek rewşên bîran ve bi lezeke mezin ew bi pêş ve bir. Her çîqas ku gellek zarava û devok hebin jî, nav Kurdan de ev bûyer bû sedema danîna peywendiyên baştir. Ji vî vî ve bi wê medyayê peyvên kurdi jî gellekî berfireh bû (Hasanpor, 2003).

Îdare û sînkirina zimanî dikare, wek taybetmendiyên totalîtarîzmê yê din, berê hestekê fahmkirinê û ewlekariyê bidin, lê paşê dibe ku hestekê bêaramî û tengasiyê di pey re were (Keller, 1996 bide ber hev). Ev bêaramî dikare tesîreke ters çê bike û ortodoksiyeye hişk bîne. Di vî vî de takekes jargona îdeolojîk ewqasî bilind diqîre û dixwaze hewl bide ku ji deryaya peyvên jîbîrkirî peyv û gotinên nû bi kar bîne. – ji ber ku kesên din ji bo ku bisemtiya xwe îqna bike, dilemaye xwe û gumana xwe vedîşere û xwe ji tîrs û sûcên ku dikarin bi ser wî de bînin, bipareze. Dibe ku ev bibe sedema parçebûyînekê, heke mirov fermî bi nîmûneya zimanê dayikê bipeyve û bi dizî bi pirtûkên qedexekirî, helbest û stranan mijûl bibe (Bergmann & Erb, 1991), weke ku li Turkiyeyê pîrîniya rewşên bîran kurd dikin. Fenomenên wisa dikarin li Iraq û Îranê jî bînin dîtin. Îrana îroyîn li gorî qanûnên Mellayan tê birêvebirin, lê mirov di nav çar dîwarên xwe de jiyaneke gellekî cuda û vekirî diajo (Kemani, 2003). Weke faktorekê, herçend ne wek sedema taybetî ya gellek serîhildanên Kurdan be jî, pêwîst e ku zordestiya li ser çanda wan jî bêguman were nixandin (Laizer, 1966).

Îfadeya yekalî û sembol

Sistemên totalîter û dagirkerên biyanî hewl didin ku derfetên derbirîne bi şiddeta dewletê ewqasî bi sînor bikin ku ziman êdî nikaribe bibe xwedan wateyê tevgerê. Şiklêkî din tê qadên fermî, weke meydan û kolanên heyî ku navên wan tînan guhertin, abîdeyên nû tînan çêkirin (Bauer, 1988). Wek mînak jî bo wê nixandîne, Iraq di dema Seddam Huseyîn de hat binavkirin, li her bajar û gundî wêneyên wî, abîdeyên wî hebûn.

Li Turkiyeyê, bi pîrîniya li herema Kurdistanê îroj jî mirov li ser çiyayan hevokên weke «Xwezî bi dilê kesê ku dibêje ez Turk im» dibîne. Kanalên televîzyonê jî bo bîranîna rojên neteweyî aleke Turkiyeyê bi wêneyê avakirê wê Atatürk weke logo tînan ser ekranê. Rojnameya Hurriyetê li ser rûpela xwe ya yekemîn aleke Turkiyeyê bi hevoka: «Turkiye ya Turkan e» nîşan dide. Bi vî şiklê jî, ji bo diskûreke din çarçoveyê din tê danîn. Ev çarçove jî ji aliyê medyaya mezin yê ku di bin tesîra dewletê de ne, tînan danîn. Munaqeseyên ji derveyî hişmendîya navendî wek terorîzm, bêşdariya wan wek dijminahiya dewletê, komunist û hwd. tê binavkirin û bisînkirin (Laizer, 1996). Li vî vî, rêxistinên nijadperest jî bi meşên xwe û çalakîyên din xizmetê dikin (Kizilhan, 2008).

Ji ber ku derfetên derbirîna neziman jî weke ziman werin bikaranîn, li ber mirov rêyek bi tenê dimîne ku ew jî nexweşî ye, weke derbirînenê bê zanîn

yan jî qebûnekirineke nezaniya xwe ya rûxên (Kizilhan, 2008).

Ev taybetî ji bo nîfşên kevn yê ku dixwazin tecrubeyên xwe bi nîfşên îroyîn bidin fahmkirin û mecbûr maye di nav sistemeke gellek totalîter de bijî, zehmet e. Cerribandîna vegotina vî yekê jî bo nîfşên îroyîn, dikare ji ber sedema bêzîmaniyê, gellekî dijwar be, yan jî qet mimkun nebe. Ji nû ve avakirina tecrubeyan ya di diskûrsê de û axavtina bi têgehên wê demê, jê diwartir dibe, ji ber ku bi vî re jî zimanê wî jî navekî xirab girîye. Wisa jî tecrubeyên ku di wê demê de hatin kirin tenê sînkirî di çarçoveya derfetên îroj qebûlkirî û diskûrsiv de dikarin bînin gengeşîkirin û pejirandin. Tercube hene ku ew xwe di wê çarçoveyê de nadin der, ew nikarin berbiçav bibin, yan jî «parçekirî» dimînin, ji ber ku ji bo derbirîna wan konteksteke civakî ya din pêwîst e (Laizer, 1996).

Pêdiviya bi zimên

Ziman ji bo ku mirov agahdar bibe, ji bo ku mirov bikare çîroka xwe ya şexsî bibêje, alaveke pêwîst e. Heger ew were kontrolkirin û ahenga wî were bisînkirin, hingê ji şiklan pê ve derfet di destê mirov de namîne.

Kesên ji nîfş û komên cuda, heke ew xwediyê heman zimanê dayikê bin jî, bi rastî jî bi heman zimanî napeyivîn. Bingehekî têgihîştîne, zimanekî hevpar bi axavtina bi hev re tê hebandin.

Li Turkiyeyê bi pêşveçûna politîk û pêwîstiya danûstendina bi komên etnik yê din re, him nîfş û him jî komên cuda di derfetên xwe yê zimanî de gellek sînkirî mane, yan jî ketine bin bandorên ku raman û tevgerên wan bi rê ve dibe.

Li Turkiyeyê qedexekirina zimanê kurdi bû sedema bêdengmayîna gellek nîfşan û paşvekişîna nava tepeşa xwe ya taybetî. Zordestiya zimanê turkî yê ku baş nayê zanîn û bikaranîna wî, bû sedema neçarî û aciziyê, û ji 20 milyonî zêdetir mirov ji jiyana siyasî îzole kirin, ji xwe bi awayekî aşkere weha hatibû xwastin.

Nasnameya şexsî bi bîranînan ve bi hêz dibe, ew weke sazûmankaran jî tînan dîtin û di nava muweqetîya civakê de cîh digire. Ziman ji bo sazîkirina kesayetiye alaveke e, ji ber ku pêwîstiya mirov pê heye ku li ser xwe agahîyan bide. Lê dîroka Turkiyeyê bi sansur, înkâr, tûndî û sînkirinê ve reng girîye. Vê yekê jî li ser herkesî bandoreke neyînî hişt.

Di xebatên li ser dîrokê de pêwîst e ku hesabê rewşên qedexekirina ziman û xedariyên din jî were kirin. Ji bo wê jî, pêvajoyeke direj pêwîst e û ew jî lihevhatîne tenê bi zimên mimkun dike.

Xwendevanên hêja
Di hejmare me ya bihurî de, di rûpela 21'ê de tabloyeke birêz Hasan Huseyîn Devecî bi navekî din hatibû weşandin. Em ji we û ji wênesazê me yê kurd lêbihurîne dixwazin.
LMD kurdi

Çavkanî:

Aksam, T. (2006). A shamful Act. The Armenien Genocide and the Question of Turkish Responsibility. New York: Metropolitan Books.

Anghem, E. (1985). Geschichte und Identität. Berlin: De Gruyter.

Ayaz, B. (2003). Aspekte der Kurdenpolitik in der Türkei. Unterdrückung und Assimilation. In: Kurden heute – Hintergründe, Aspekte, Entwicklungen. Bonn: Navend.

Barclay, C. R. (1986). Schematization of autobiographical memory. In: Rubin, D.C. (Hrsg.) Autobiographical memory (S.292-310). Cambridge: Cambridge University Press.

Barclay, C. R. (1988). Truth and accuracy in autobiographical memory. In: M. M. Gruneberg, P.E. Morris & R. N. Sykes (eds) Practical aspects of memory: Current research and issues. Vol. I: Memory in everyday life. Chichester: John Wiley & Sons.

Bar-On, D. (1988). Der Holocaust. Familiäre und gesellschaftliche Folgen - Aufarbeitung in Wissenschaft und Erziehung? Ergebnisse eines Internationalen Forschungs-Kolloquiums an der Bergischen Universität - Gesamthochschule Wuppertal. Frankfurt am Main: Campus.

Bauer, G. (1988). Sprache und Sprachlosigkeit im „Dritten Reich“. Köln: Bund.

Bergmann, W., Erb, R. (1991). „Mir ist das Thema Juden irgendwie unangenehm“ Kommunikationslatenz und die Wahrnehmung des Meinungsklima im Fall des Antisemitismus. Kölner Zeitschrift für Soziologie und Sozialpsychologie, 43, 502-519. Köln: VS Verlag.

Busse, D. (1986). Historische Semantik. Analyse eines Programms. Stuttgart: Klett-Cotta.

Dabag, M. (1998). Jungtürkische Visionen und der Völkermord an den Armeniern. In: Genozid und Moderne, Bd. 1, Strukturen kollektiver Gewalt im 20. Jahrhundert. Opladen: Leske und Budich.

Dieckmann, W. (1981). Sprache und Ideologie. Über die Ideologiegebundenheit der Sprache und die Macht des Wortes. In W. Dieckmann: Politische Sprache, politische Kommunikation. Vorträge, Aufsätze, Entwürfe. Heidelberg: Sprachwissenschaftliche Studienbücher.

Hasanpour, A. (2003). Diaspora, Homeland and Communication Technologies. In: Karim Karim (Hrsg.) The Media of Diaspora, (S.76–88) London: Routledge.

Keller, B. (1996). Rekonstruktion von Vergangenheit: vom Umgang der „Kriegsgeneration“ mit Lebenserinnerungen. Opladen: Westdeutscher Verlag.

Kemani, N. (2003). Mit Mullahs geht es nicht. In: „Die Zeit“, 26.06.2003, Nr.27.

Kizilhan, I. (1995). Der Sturz nach oben. Eine psychologische Studie über Kurden in Deutschland. Frankfurt: medico international.

Kizilhan, I. (1997). Die Yeziden. Eine anthropologische und sozial-psychologische Studie über die kurdische Gemeinschaft. Frankfurt: medico international.

Kizilhan, I. (2000). Soziale und psychologische Einwirkung des Krieges auf Kinder. In: Österreichisches Studienzentrum für Frieden und Konfliktlösung (Hrsg.), Konflikt und Gewalt, Studien für europäische Friedenspolitik. Münster: agenda.

Kizilhan, I. (2004). Sozialisation im Krieg. In: Sommer, G., Fuchs, A. (Hrsg.), Handbuch der Kriegs- und Friedenspsychologie. Weinheim und Basel: Beltz.

Kizilhan, I. (2008). Die Bedeutung des Erzählens im kulturellen Kontext der Traumatherapie - Kultursensitiv-narrative Traumatherapie. In: Zeitschrift Trauma und Gewalt. Stuttgart: Klett-Cotta.

Laizer, S. (1996). Martyrs, Traitors and Patriots. Kurdistan after the Gulf War. London: Zed Books.

Steinbach, U. (2000). Geschichte der Türkei. München: Beck.

Wedel, H., Dinc, R. (2003). Rechtsreformen im Rahmen der türkischen EU-Beitrittsbemühungen und die Kurdenfrage. In: Kurden heute – Hintergründe, Aspekte, Entwicklungen. Bonn: Navend.

Wergera ji almanî: Lutfu Ballikaya

LUCERTA ARMENICA

◀ R. 4

Ji aliyê sazîyên birêvebiriya xweser a Kosovayê bi huqûqa navneteweyî li hev dike yan na?. Bi vî awayî, cara pêşîn lihevnekirineke li ser ragihandineke yekalî ya serxwebûnê çû pêşîya dadgeheke navneteweyî.

Dîwanê di 22'ê tîrmeha 2010'an de biryara xwe aşkere kir ku tê de digot "ragihandina serxwebûnê ya Kosovayê huqûqa navneteweyî bin pê nekiriye". Vê biryarê gellek nîqaş jî digel xwe anîn. Ji aliyekî ve, pîrraniya dewletên ku Kosova nas kiribû digot ku biryar "nedîtî" ye lê belê ew nabe ku wekî zagonekê were dîtîn. Ji aliyê din ve jî, dewletên ku Kosova nas nekiribû got ku biryar dibe ku wekî mînak were têgihîştin lewma dikare li deverên din ên cîhanê pêşî li veqetîna din veke. Beriya xwendina biryarê, serokê Sirbistanê Boris Tadiç gotibû ku heger Dîwana Adaletê zagoneke nû deyne, ev yek dê li gellek cîhanê pêşî li avabûna dewletên nû bike ku ev jî dê bibe sedema xerabkirina seqemgîriyê.

Lê belê ev biryar di warê huqûqî de tê çî wateyê?

Biryar negirêdêr e lê serçaveke huqûqa navneteweyî ye

Her çend di prensîbê de biryarên Dîwana Adaletê biryarên şewrê bin jî xwedî bandor in û rêz li wan tê girtin. Lê belê ji hêla huqûqî ve biryar ne girêdêr e, bi tenê pêşniyarek e. Ango Dîwana Adaletê her çend li jêr Şertê Neteweyên Yekgirtî hatibe avakirin jî ne xwedî tu hêzan e ku biryarekê li ser dewletekê ferz bike ango bi dewletekê bide kirin ku li gorî biryara wê tev bigere. Mînaka herî berbiçav a vê yekê biryara Dîwanê ya li ser dîwarê Şerîaya Rojava ye. Dîwanê di sala 2004'an de biryar dabû ku dîwarê Şerîaya Rojava ku ji aliyê Îsrailê ve hatibû avakirin neheq e û divê were rakirin. Dadgehê herweha xwastibû ku zirarên Ereban ku ji ber vî dîwarî pêk hatibûn werin tazmînkirin. Îsrailê bi tu awayî pêwîstiyên vê biryarê bi cih ne anîn. Dîwana Adaletê jî ji ber nebûna tu hêzan nikaribû bi Îsrailê tu tişt bidaya kirin.

Lê belê biryara dadgehê yek ji serçavên huqûqa navneteweyî ye û dikare di demên pêş de wekî biryara mînak were bikaranîn. Ji xwe Rûsyayê her çend serxwebûna Kosovayê nas nekir jî, di 26'ê tebaxa 2008'an de dema ku Abxazya û Osetyaya Başûr nas kirin rewşa Kosovayê wekî mînak nîşan dabû.

Biryar di heman demê de dikare rê û rêbazekê nîşanî wan dewletan bide ku hîna di derbarê ragihandina serxwebûnê ya Kosovayê de helwestek nîşan nedaye. Lê belê rastiyek heye ku gellek dewletên girîng ên wekî ku li jorê hatin rêzkirin beriya vê biryarê Kosova nas kiribû. Ji xwe weha nebûna Dîwanê jî dê biryareke weha nedabûya.

Hevdem, piştî biryareke weha ku ji aliyê dadgehê ve hat dayîn êdî dewletek nikare ragihandina yekalî ya serxwebûnê wekî sedama şerrî nîşan bide û bi vî hincetê êrîş bibe ser dewleteke din. Ango, gotarên siyasatmedar û serbazên Turk, ku tê de dihat gotin ku heger li Iraqê Kurdistanek were damezrandin ew dê vî yekê wekî sedama şerrî qebûl bikin û êrîş bibin ser wan, nabe ku wekî sedameke meşrû were qebûl kirin.

Dadgehê li ser çî biryar da?

Wekî ku di xala 51'emîn a biryarê de hatiye aşkerekirin Civata Giştî ji

Dîwanê xwastiye ku biryarekê bide sebarekê bi wê pîrsê ku gelo ragihandina serxwebûnê di huqûqa navneteweyî de qedexeyê yan na. Civatê nexwast ku dadgeh li ser encamên huqûqî yê ragihandina serxwebûnê biryarê bide. Pîrsa gelo Kosovayê statuya dewletbûnê bi dest xistiye yan na nehatibû kirin. Herweha encamên huqûqî yê naskirina Kosovayê ya ji aliyê dewletên din ve jî tê çî wateyê, ji Dîwanê nehatibû pîrskirin. Pîrs bi kurtasî û kinasî ev bû: Gelo di huqûqa navneteweyî de qedexeyê ku bi awayekî yekalî serxwebûn were ragihandin.

Yekparebûna xakî

Gellek dewletên, ku li ser Kosovayê nihêrinên xwe ragihandibûn Dîwanê, digotin rêzêgirtina yekparebûna xakî ya dewletekê herweha qedexeya ragihandina yekalî ya serxwebûnê jî bi xwe re tîne. Dîwanê jî Şertê Neteweyên Yekgirtî (Xala 2, benda 4) bi bîr xist ku dibêje: 'Divê hemû endam di têkiliyên xwe yê navneteweyî de ji gefxwarin û bikaranîna hêzê ya li dij yekparebûna xakî û serxwebûna siyasî ya dewletekê ... îmtîna bikin.' Lê belê dadgehê herweha diyar kir ku ev şert û mercên ku di Şertê NY'yê de hatine rêzkirin li Kosovayê pêk

Kosova û Kurdistan çiqas wekî hev in?

Kosova ji sala 1974'an de, di Destûra Yugoslavyaya berê de wekî herêmeke xweser hat naskirin û ji êrîşa asmanî ya NATO'yê ya sala 1999'an û vir ve bi awayekî fiilî welatekî serbixwe bû.

Ji van hêlan ve rewşa Kosova bêhtir nêzî rewşa Kurdên Başûrê Kurdistanê ye. Kurdên Iraqê, ku Mela Mistefa Barzanî pêşengiya wan dikir, di adara 1970'an de xweseriyek bi dest xist. Her çend herêmên xwedî petrol ên wekî Kerkuk û Xaneqîn li deryeyî herêma xweser a Kurdistanê hatibûn

Iraqê dîsa erîş bir ser Kurdistanê Başûr ku lê raperîneke berfireh dest pê kiribû. Bi sedan hezaran sîvil ber bi sînorên Turkiyê û Îranê ve reviyar. Li ser vî yekê Lijneya Ewlekariyê ya Neteweyên Yekgirtî di nîsana sala 1991'ê de bi biryara xwe ya hejmar 688 bajarên Duhok, Hewlêr û Silêmanî ji firîna balafirran re qedexeyê kir. Vê yekê jî derfet da hêzên Başûrê Kurdistanê ku bi awayekî *de facto* hukumetekê damezirînin.

Di sala 2003'an de piştî ku rejîma Sedam ji aliyê wan hêzan ve hat rûxandin ku, Amerîkayê pêşengiya

YAHIA SILO

Dadgehê di dema biryardayînê de li ber çavan ragirt ku Lijneya Ewlekariyê di 10'ê hazîrana 1999'an de bi biryara xwe ya hejmar 1244 li Kosovayê birêvebiriyeke ava kiribû: Mîsyona Birêveberiya Demkî ya Kosovayê (UNMIK). Armanca vî mîsyonê ew bû ku di pêvajoya avakirin û pêşdebirinê de alîkariya birêveberiyên xweser bike.

Sekreterê Giştî di çiriya paşîna 2005'an de, serokê berê yê Fînlândiyayê Martti Ahtisaari, ji bo diyarkirina statuya Kosovayê tayin kir. Peywira Ahtisaari ew bû ku di navbera Kosova û Sirbistanê de qasidiyê bike da ku çareseriyekê dualî were dîtîn. Lê belê di 2'ê sibata 2007'an de, piştî ku tu encam ji gotûbêjên Vîyenayê derneketin Ahtisaari raporek nivîsand ku tê de digot: 'Dema çareserkirina statuya Kosovayê hatiye. Piştî hûrbûna li ser dîroka nêzik, rastiyên îroyîn ên Kosovayê û gotûbêjên ku hatin encamdan, ez gihîştim wê encamê ku yekta çareseriyê pêkan ji bo Kosovayê serxwebûn e, ku divê ji bo dema destpêkê ji aliyê civaka navneteweyî ve were çavdêrîkirin.' (xala 5) Ji xwe Kosovayê ragihandina xwe ya serxwebûnê dispirt vî raporê jî.

nehatine ji ber ku di rewşa Kosovayê de êrîşeke ji deryeyî welêt nîne, dijberî vî yekê, biryara serxwebûnê ji nav welêt hatiye. Ango her çend di huqûqa navneteweyî de qedexeyekê li ser êrîşbirina ser welatekî din hebe jî ragihandina serxwebûnê nehatiye qedexekirin.

Dadgehê herweha hewce nedît ku mafê self-determinasyonê bi awayekî giştî hilde dest. Dadgehê di pêvajoya bersivandina daxwaza Civata Giştî de, Biryara hejmar 1244 (1999) a Lijneya Ewlekariyê û herweha çarçoveya destûrî wekî parçeyekê huqûqa navneteweyî hesabandin.

Di warê huqûqîbûna ragihandina serxwebûnê de dadgehê herweha li ser wê dezgehê ku serxwebûn ragihandibû hûr bû. Dadgeh gihîşt wê encamê ku dezgehên ku serxwebûn ragihandiye di nav çarçoveya destûrî de wekî parçeyekê birêvebiriya xweser tev negeriyane lê belê wekî nûnerên gelê Kosovayê tev geriyane. Lê belê dadgehê herweha biryar da ku ragihandina serxwebûnê biryara hejmar 1244 (1999) a Lijneya Ewlekariyê bin pê nekiriye.

hiştin jî Kurd di hukumetê de jî bûn xwedî cih û payeyê. Di vî serkeftina Kurdan de têkiliyên aloz ên Iraqê yê bi Îranê re û herweha bandora Sovyetan jî rîsteyeke girîng list.

Lê belê di nîsana 1972'an de Iraqê digel Sovyetan peymanekê hevalbendiyê mohr kir. Pîrr neçû di sala 1974'an de artêşa Iraqê dest bi êrîşkirina Kurdan kir. Piştî ku di adara 1975'an de Iraqê digel Îranê Peymana Cezayîrê girê da û pê xwast ku pêşî li alîkariya Îranê ya ji bo hêzên Mela Mistefa Barzanî bigire, Iraqê daxwazên Îranê qebûl kirin. Ji xwe piştî van bûyeran Iraqê sedan gundên Kurdan wêran kirin, hezaran Kurd ku di nav wan de jin, pîr û zarok jî hebûn yan kuştin yan jî mişext kirin.

Têkoşîna li Başûrê Kurdistanê di salên 1980'î de careke din geş bû. Rejîma Iraqê di sala 1988'an de Nahiyeya Helebçeyê kîmyabaran kir. Di Enfalkirina Kurdan de, ku di heman salê de dest pê kir, dora 200 hezar Kurdên sîvil di nav çend mehan de yan hatin kuştin yan jî hatin bêserûşûnkirin. Di sala 1991'ê de di dema Şerê Kendavê de artêşa

wan dikir, destûra Iraqa Federal hate pejirandin ku tê de herêma Kurdistanê wekî herêmeke federal tê binavkirin. Herweha, hat biryardin ku statuya bajarên wekî Kerkuk ku li jêr desthilatdariya Hukumeta Herêmî de bûn dê di encama referandûmekê de were diyarkirin. Lê belê him ji ber hukumeta navendî ya Iraqê him jî ji ber astegiyên ji hêzên li herêmê ev referandûm hîna jî pêk nehat.

Di roja îroyîn de jî pîrsgerîkên ku di navbera Başûrê Kurdistanê û Hukumeta Navendî ya Iraqê de hene nehatine çareserkirin û ber bi dijwarbûnê ve diçin. Lihevnekirîna cîddî yê sebarekê bi sînorên Herêma Kurdistanê û bi maf û selahiyetên hukumeta navendî û hukumeta herêmî hîna jî berdewam dikin. Hukumeta navendî çawa ku referandûma Kerkukê paş de diavêje û wan peymanên petrolê ku hukumeta herêmî bi tena serê xwe girê dane qebûl nake herweha her ku hêza xwe zêde dike dixwaze sînorên zêdetir bîne ser herêma Kurdistanê.

Heger mudaxaleyên li ser Hukumeta Herêmî zêde bibin, rê li mafên

Kurdan, ku di destûra federal de hatine naskirin, neyên vekirin û ev maf werin bînpêkirin û herweha heger Kurd nikaribin digel Ereben Sunnî û Şiiyan sistemeke federal bi rê ve bibin wê demê Başûrê Kurdistanê dikare xwe wekî dewleteke serbixwe ragihîne. Ji xwe, Destûra Herêma Kurdistanê ku ji aliyê parlamentoyê ve hatiye pejirandin û yek ji prensîbên huqûqa navneteweyî 'mafê çarenûsê' dipejirîne û çav li rê ye ku referadûmek ji bo wê were lidarxistin.

Heger Başûrê Kurdistanê wekî ku Kosovayê kir, bi awayekî yekalî serxwebûna xwe ragihîne ev yek dê ne li dij huqûqa navneteweyî be. Beriya her tiştî berê jî herêma Kurdistanê xwedî statuya xweseriyê bû û piştî 2003'an ev statu di fermiyetê de hat hêzdartirandin. Herweha ev herêm di pêşerojê de tûşî pêkutiyên tund ên dewleta Iraqê bûbû û bi biryara hejmar 688 (1991) a Lijneya Ewlekariyê ya Neteweyên Yekgirtî bi awayekî qismî karibû ku azadiya xwe biparêze. Ji vê hêlê ve, heger ew sistema ku ji aliyê destûra Iraqê ve hatiye anîn bi rê ve neçe Kurd dê wekî neteweyek bi xetereke gellek mezin re rû bi rû bimînin.

Di biryara Dîwana Adaletê ya Navneteweyî de biryar hat dayîn ku serxwebûna Kosovayê huqûqa navneteweyî bin pê nekiriye. Di vê biryarê de du xalên girîng hene ku divê werin ravekirin.

Ê pêşîn tîkiliya di navbera prensîbên 'self-determinasyonê' û 'desthilatdarî û parastina sînorên dewletan' e. Dadgehê di biryara xwe de wê meseleyê bi zelalî aşkere nake ka prensîba desthilatdarî û yekparebûna xakî ya dewletekê bi tenê dikare li dij êrişên ji derveyî welêt dikarin werin dozîkirin yan ew herweha dikarin li dij pirsîrêkeke navxweyî ya dewletekê jî werin dozîkirin. Hevdem, biryarê girîngiyê taybet dide biryarên Lijneya Ewlekariyê ku sebate bi her rewşêke din cuda cuda hatiye ragihandin. Lê belê dadgeh di mijara self-determinasyonê de şîroveyeke firehtir tîne ku Lijneya Ewlekariyê li ser wan pîr biryar nedabû. Dadgeh herweha di wan mijaran de ku çareseriyekê pêşniyar bike bêhtir helwêsta Lijneya Ewlekariyê wekî esas digire.

Mijara duyem jî meseleya naskirina dewleteke nû ragihandî ye. Peydabûna dewleteke nû pirani encama bikaranîna mafê self-determinasyonê ye lê belê huqûqa navneteweyî 'naskirin'ê wekî şertê pêkhatina dewletekê qebûl nake. Naskirin bi tenê tîkiliyên dewletan ên bi dewletan û rêxistinên navneteweyî re diyar dike. Lê belê di pratîkê de berdevamkirina welatekî nû damezirandî pirtir bi naskirina ji aliyê herî kêm yek ji endamên Lijneya Ewlekariyê ve girêdayî ye ku xwedî mafê vetoyê ne. Ji ber ku ragihandina dewleteke serbixwe dikare bi tenê bi biryara Lijneya Ewlekariyê ya NY re wekî neqanûnî were ragihandin.

Di warê rewşa Kurdên Başûrê Kurdistanê de, ji ber van wekhevîyan, ragihandina serxwebûnê nayê wateya bînpêkirina huqûqa navneteweyî. Lê divê neyê jîbîrkirin ku di hêla siyasî de Kurd dibê ku rastî helwêsteke din werin ku dikare wekî Kosovayîyan erênî nebe. Her çend ev yek, an ku nebûna naskirina siyasî bandorê li ser encamên biryara dadgehekê nake jî, ji bo pêşdebirina vê serxwebûnê, nasbûna li dunyayê xwedî risteke girîng e. Ji ber wê yê ev jî di destê Kurdan de ye ku tîkiliyên baş ên siyasî digel welatên din, cîranên xwe

deyne da ku statuya xwe ya siyasî hêzdar bike.

Wateya Biryara Kosovayê ji bo Kurdistanê Bakur

Aliyekî din ê girîng ê biryara Dîwana Adaletê jî avabûn û çawaniya wê vîne ye ku li ser navê neteweyê serxwebûnê ragihaniye. Ji xwe di biryarê de tê derblêdan ku serxwebûnê ji aliyê meclîsa hîlbijartî ya Kosovayê ve hatiye ragihandin.

Kurdên li Turkiyeyê jî damezirandina komarê û vir ve, ne bûn xwedî xweseriyê herêmî ne jî nasnameya wan bi awayekî fermî hat qebûl kirin. Di nava pergala huqûqa Turk de Kurd hîna jî tune tîne hesibandin. Herweha her çend Kurd nayên qebûl kirin jî gellek qedexe jî nemaze li dij wan tîne bikaranîn.

Partiyên ku doza mafên bîngêhînan ên gelê Kurd dikin tîne qedexekirin, partiyên legal jî her tim tûşî pêkutî û astengiyên dibin. Lê di şerê jî rêjeyêke bilind a gelê Kurd di hîlbijartinên herêmî û gîştî de dengên xwe didin nûnerên xwe yê Kurd. Ji xwe, di hîlbijartinên di van çend salên dawî de gellek şaredarî û meclîsên perezgehî û herweha muxtarî jî ketin destê Kurdan. Lê di hîlbijartinên gîştî de jî ber benda bilind a jî sedî dehî Kurd wekî 'serbixwe' ketin parlamentoyê.

Bi rastî jî ev hemû, xwedî potansiyeleke mezin in ku daxwazên Kurdên li Bakurê Kurdistanê bîna ziman, nemaze jî di warê mafê self-determinasyonê de. Ji xwe daxwazên gel çî dibin bila bibin ê girîng ew e ku ev daxwaz yan rasterast ji aliyê gel ve yan jî bi destê nûnerên hîlbijartî û avabûneke meşrû ve werin diyarkirin.

Di vî warî de, meclîseke herêmî ku tê de hîlbijartî an ku şaredar, endamên meclîsa perezgehan, endamên parlamentoyê û muxtar beşdar bibin, dikare bi awayekî *de facto* bibe organeke meşrû ya nûneriyê. Ev yek jî dê di warê ragihandina daxwazên neteweyî-demokratîk ên mafdar ên gelê Kurd di qadên neteweyî û navneteweyî de bi awayekî hêzdartir rola xwe bilîze.

Biryara Kosovayê ya Dîwana Adaletê jî bo Kurdên Bakur jî girîngiya organên demokratîk ên nûneriyê nîşan dide. Biryar wekî din xalên girîng nîşan dide ku di warê tîkiliyên navxweyî û navneteweyî de û herweha di warê dîplomasiyê de divê girîngî li ser çî were dayîn.

*Huqûsnas. (Nivîskar jî bo tevkariya wî spasdarê hevpişeyê xwe Birêz Riza Dînc e).

- 1 Ji bo bêhtir agahiya li ser prensîba self-determinasyonê tîka ye binihêrin: Hejmarê *Le Monde Diplomatique* ya gulana 2010'an
- 2 ICCPR, Art. 1; ICESCR, Art. 1
- 3 <http://news.bbc.co.uk/2/hi/europe/7249677.stm>

AWIREK LI KOSOVAYÊ

Kosova herêmeke li naverasta Ewropayê ye ku bi welatên din ve hatiye dorpeçkirin, ango cîranê ne tu deryayan e. Pirraniya niştecihên vî welatê herî xizan ê Ewropayê, Arnawitên musulman in ku ji nivî zêdetirê wan di nav hejariyê de dijîn. Her çend Kosova xwedî dewlemendiyan siruştî an ku serçavên madenî yê binê erdê ye jî çandîna hîna jî çalakiya sereke ya aborî ye ku xelk pê debara xwe dikin.

Hejmara Arnawitan ku jî sedî nodê welêt pêk tînin dora du milyon e. Dora sed hezar Sîrb jî li Kosovayê dijîn ku digel gelên din ên ne-Arnawit, ku jî ber şerrî reviyane, jî sedî dehê gelheya Kosovayê pêk tînin. Sîrbên li Kosovayê, li jêr çavdêriya hêzên aştîyê yê NATO'yê li wan herêman dijîn ku ji ya Arnawitan cihê ye.

Ev welat, ê ku bi sedan sal şahidiya tengezariya di navbera Sîrban û Arnawitan kiriye, jî sala 1999'an heta 2008'an jî ber şerr û pevçûnên etnîkî ji aliyê NY'yê ve hat birêvebirin. Û di dawiyê de di sibata 2008'an de Kosova bi awayekî yekalî veqetîna xwe ya ji Sîrbistanê ragihand.

Di serî de Dewletên Yekgirtî yê Amerîkayê (DYA) gellek welatên mezin ên Yekitiya Ewropayê (YE) ragihand ku ew serxwebûna Kosovayê nas dikin. Le belê Sîrbistan, ku Kosova jê veqetiyabû, bi piştgiriya hevbanda xwe ya Rûsya li dij vê serxwebûnê derket û diyar kir ku ew tu caran napejirîne ku Kosova li cem NY'yê bibe xwedî kursiyekê.

Dîroka Kosovayê

Slav û Arnawit jî qurneya 8'an û vir ve li Kosovayê bi hev re dijîn. Ev herêm heta naverasta qurneya 14'an navenda Împatoriya Sîrban bû ku Sîrb vê derê wekî cihê peydabûna dewletên xwe bi nav dikin.

Piştî Şerrê Kosovayê yê 1389'an, ku Sîrb tê de tîk çûn, Kosova ket jêr desthilatdariya Osmanîyan. Osmanî heta sala 1913'an li Kosovayê desthilatdar bûn lê paşê, piştî Şerrê Balkanê yê Yekem, herêm bû parçeyê Kraliyeta Sîrban. Bi dû re jî di sala 1946'an de piştî Şerrê Cihanê yê Duyem Kosova tev li Federasyona Yugoslavyayê bû.

Ber bi xweseriyê ve

Di domahiya sedsala 20'an de Sîrb û Arnawit jî bo bîdestxistina serdestiya herêmê her tim di nav pêşbirkê de bûn. Di sala 1960'î de jî ber pêkutiyê li ser nasnameya Arnawit a li Kosovayê, pêşî lê vekir ku Arnawitan ji Belgradê xweşbîniyekê werbigirin ku bi vî awayî wan hêz ji birêvebiriyê wergirt.

Di sala 1974'an de Destûra Yugoslavyayê Kosova wekî herêmeke xweser nas kir. Daxwazên serxwebûnê jî piştî mirina Tîto'yê Serokê Yugoslavyayê bilindtir bûn. Lê belê ew neyartiya li dij Kosovayîyan di dema desthilatdariya serokê nû, Slobodan Mîloseviç de her berdewam bû. Piştî ku di sala 1989'an hat ser kar Mîloseviç dest bi pêvajoya paşdegirtina mafê xweseriyê kir.

Li dij vê yekê berxwedaneke pasîf dest pê kir. Lê ev tevger di salên 1990'î de tîk çû. Her çend hin serokên Arnawit di sala 1990'î de bi awayekî yekalî serxwebûna xwe ragihand jî, serxwebûn li aliyekî, Arnawitan nikaribû xweseriyê berê jî bi dest bixin.

Di naverasta 1990'î de tevgera gêrîlayên Arnawit a bi navê Artêşa Rizgariya Kosovayê dest bi êrişên xwe yê li dij hêzên Sîrban kir. Ev berxwedana çêkdarî ya Arnawitan rê li êrişên dijwar û herweha bêrehm ên Sîrban vekir. Hezaran Arnawit jî aliyê Sîrban ve hatin qetlîkirin û di goran de bi awayekî ser hev hatin veşartin.

Şerr

Slobodan Mîloseviç tu lihevhatineke bi navberkariya qasidên navneteweyî ne pejirand û dev jî zulma xwe ya li ser Arnawitên Kosovayê berneda ku vê helwesta wî di adara 1999'an de pêşî li êrişa asmanî ya NATO'yê ya li ser armancên çêkdar ên Sîrban ên li Kosova û Sîrbistanê vekir.

Hevdem, hêzên Sîrban li dij Arnawitên Kosovayê dest bi 'paqîjiya etnîk' kiribû. Bi sed hezaran penaber ber bi Arnawitistan, Makedonya û Qeredaxa Çiyayî ve reviyên. Di vî şerrî de bi hezaran kes jî hatin kuştin.

Di havîna 1999'an de hêzên Sîrban ji Kosovayê hatin derxistin û di şûna wan de leşkerên NATO'yê bi cih bûn. NY'yê jî birêvebiriya Kosovayê girt ser xwe.

SIRBISTAN Û SERXWEBÛNA KOSOVAYÊ

Hêz û sergêjiya dîplomasiya sirbî

JEAN-ARNAULT DÉRENS*

Serxwebûna ku Kosovayê gulana 2008'an yekalî îlan kir, lê belê ji aliyê pirraniya Dewletan ve nehatiye naskirin, dê di Meclîsa giştî ya Yekîtiya Neteweyan de ku vê îlonê li New Yorkê dicive, bibe mijara rojevê. Ev sê sal in ku dîplomasiya sirbî hewl dide ku welatên din qane bike ku serxwebûna herêma wê ya berê bi awayekî fermî nas nekin; ji xwe re gellek piştgir ji peyda kirine ku ev hevî ji wan nedihat kirin.

Piştî ragihandina serxwebûna Kosovayê ya 17'ê sibata 2008'an, serokwezîr Haşim Taçî piirr bi bawerî digot ku ew li bendê ye di nava çend hefteyan de «qederê sed» dewletan Kosovayê nas bikin. Piştgirên rojavayî yên vê dewleta nû jî, bi rexê xwe ve, qane bûbûn ku pêvajoyê de li gorî mijarên din bi lez bi rêyê ve biçê û bigihîje encamê. Diyar e ku Sirbistanê bi xwe jî hevîyên piirr mezin nedikirin, lewre stratejiyeye bersivdanê ya piirr nerm dabû ber xwe û qîma xwe pê anîbû ku bo çend mehan sefirên xwe yên li wan welatên ku zû û berî welatên din Kosova nas kiribûn, vekişîne.

Lê belê, serê tebaxa 2010'an, ji 192 endamên Neteweyên Yekbûyî (NY) bi tenê 69 endaman dewleta nû nas kiribû. Bêguman, bi vî halê xwe ve, ev hejmar Pristinayê li ber dergehê piiraniyeye mezin a rêxistin û saziyên navneteweyî asê dike ku, ji bo Belgradê (1), ev bûyer zengila serkeftineke mezin û nepayî bû. Sirbistanê dizanî ku dikare xwe bisipêre du hevpeymanên xwe yên bi hêz, ku herweha endamên daîmî yên Lijneya Ewlekariyê ya NY'yê ne: Rûsya û Çîn. Lê belê, li hember naskirina dewleta nû dijberiyên sereke ji Afrîqa û Asyayê hatin. Ji ber ku hejmareke mezin a dewletan ji xwe li dijî doz û daxwazên cudaxwazên aşkere an jî potansiyel in, û lewma bi çavê xirab li emsala ku Kosova temsîl dike diniherin. Di vê çarçoveyê de, qet zehmet nine mirov têbigihîje ka çima Fas, Endonezya an jî, di nava Yekîtiya Ewropayê de, Spanyayê piştgiriyeye wisa xurt da Belgradê.

Nexşeya dewletên ku bersiv nedane banga Pristinayê dibe tabloya coxrafayeye siyasî ya balkêş. Tê de dewletên piiraniyeye mezin a Amerîkaya latîn, ji çaran sêyê Yekîtiya Afrîqayê, hetta piiraniya endamên Rêxistina konferansa îslamî cih digirin. Diyar e ku di rewşa dewletên Konferansa îslamî de, li gorî hevgerîna digel welatêkî ku bi piiraniya xwe ve musulman e, hesta dij-amerîkan girantir û girîngtir derhatiye; lewre bidestxistina serxwebûnê ya Kosovayê wek encama terciheke rasterast a Washingtonê dihatê dîtin. Bi tenê ew dewletên ku digel Dewletên Yekbûyî yên Amerîkayê xwedan peywendiyên piirr nêzik in beşdarî di naskirinê de kirin: Afganistan, Erebiyana Suûdî, Quweyt û Bahreyn, û herweha Turkiyeya ku bi rexê xwe ve digel Kosovayê peywendiyên dîrokî û cuda radigire.

Beramberî vê, welatên Mexribê, her wekî muxalifên aşkere yên siyaseta Amerîkayê, wekî Sûriye, Lîbya û Îranê, xwe piirr bi aşkeriyê û tûndî di nava bereya Sirbistanê de bi cih kirin. Êdî ji bo Sirbistanê bes bû ku hema xwe bihêle ber pêla qewimîn û pêşhatan, û çend caran hindêk jêstên dîplomatik bike, weke ku, hezîrana 2009'an, di serdana Mehmûd Ebbasî ya Belgradê de kir. Serokê dewletê Boris Tadić, li rex serokê Desthilata Filistinê, careke din pabendiya xwe bi biryarên Lijneya Ewlekariyê ya Neteweyên Yekbûyî derbirrî: ew biryarên derheqê Filistinê de û herweha biryara 1244 ya bi berwara 10'ê hezîrana 1999'an, ku serweriya Sirbistanê li ser Kosovayê destnîşan dike.

Serkeftinên Belgradê li Afrîkayê jî gellek serincrakêş bûn, ku ji xwe wisa tê zanîn ku li wan herêman gellek dewlet piirr hasas in beramber «pêşniyar» an jî fişarên kevne-hêzên kolonyal ên wek Fransa û Brîtanayê. Bo nivê yekem ji 2010'an, tabloya nêçîrvaniya dîplomasiyê ya fransî lawaz xuya dike: bi tenê Djibouti razî bû ku li dû danûstandinên digel Fransayê qane bibe û dewleta nû nas bike. Sirbistana ku hêj jî li ser parzemîna reş xwedan toreke fireh a peywendiyên e, siyaseteke çalak bi rê ve bir û di hemû civînên bilind yên Yekîtiya Afrîkayê de amade bû, ku di wan civînan de statuya wê ya çavdêriyê heye. 22'yê hezîrana bihurî, gava ku Dadgeha adaletê ya navneteweyî (ICJ) boçûna xwe derdibirrî û «yasayîbûna» ragihandina serxwebûna Kosovayê nas dikir, alîkarê serokwezîrê sirbî Bozidar Djelić jî di civîna bala ya rêxistina pan-afrîkayî de li Kampalayê (Ûganda) axaftinek dikir.

Di vî şerrê tesîr û alîgiriyan de, Belgradê gellek ji Pristinayê zêdetir amraz û koz hebûn, ku Pristinaya paytexta taze bêgav bû ku xwe berde nav destên hevalbend û parêzerên xwe yên bi hêz ên ewropî û amerîkî. Li rexê din, gellek kesan li Kosovayê rexneyên piirr tûj li wezîrê karûbarên derve Skënder Hyseni girtin û gazind kirin ku bi awayekî aşkere pasîf dimîne. Qederê du salan, lewre, ji bo îsbatkirin û berçavkirina pabendiya xwe ya digel cihana rojavayî, Kosovayê îstifade ji karta «hevgerîna îslamî» nekir. Ev siyaseta nuha li jêr piirsiyaran e, û muftiyê Pristinayê yê mezin, Naim Tërnav, êdî dest avêtiye çalakiyên lobiye li sertaserê cihanê û di wan hewlên xwe de heta dereceyekê serkeftî ye jî.

Herweha, Sirbistanê karî îstifadeyê ji rayedar û torên rêxistinekê bike ku wisa dihatê zanîn ku êdî li ber sekeratê ye: Tevgera Bêaliyan (TB), ku Yûgoslavyaya mareşal Titoyî yek ji avakerên wê bû. Şerrên salên 1990'î ew tevger bi rengêkî ciddî dabeş kiribû; hindêk ji welatên ku piiraniya xelkê wan musulman bû, piştî Bosna-Hersekê digirt, di demekê de ku yên din peywendiyeye nêziktir digel Belgradê radigirt. Rewş û pozîsyona Sirbistanê ya xurt

di kampanyaya xwe de berdewam be û diyar e ku dê di çarçoveya wan amadekariyan de ku bo meclîsa giştî ya NY'yê ya vê meha îlonê têne encamdan, ev kampanya dê tîr û çalaktir be. Sirbistanê pêncî û pênc nûnerên taybet hinartine herêmên cuda yên dunyayê da ku «dudilan» ji meyla naskirina Kosovayê vegehin.

Lê belê, halê heyî hindêk piirgirêkên mezin hene li ber Sirbistanê. Hêj jî toreke temsîlên dîplomatik ên ji kevne-Yûgoslavyayê mîratgirtî di destên wê de ne, ku bêguman ew mîrateke ji bejna Sirbistanê zêde ye. Di nav bîst salan de bi tenê kariye çengekê ji wan bigire, di demekê de ku piirgirêkên xwedantiya mal û milkan hêj jî nehatine çareserkin: bo nimûne, xwedantiya hindêk avahiyan hêj jî nakokbar e, û Belgrad divê gellek caran kirêyên piirr giran bide ji bo ragirtina mal û milkan ku xwedantiya wan êdî li ser navê komarên din têne destnîşankirin. Di nav wan şertan de, temsîliyeta sirbî gellek caran dadikeve şiklê ekîbên berteng, îmkanên karkirinê yên ecêb û bêtêr, hindêk caran li avahiyan di halê kavilan de.

Piştî ku rayedarên sirbî di bihara 2009'an de digel Fona Pereyan ya Navneteweyî (IMF) peymanek girê da, rewşa Sirbistanê gellek hessastir bûye: wek berdêla krediyeye îstiqrarê ya bi 3 milyar euroyan, Sirbistanê bernamayeke hişk a jidandina kameran qebûl kir ku hemû wezaret, hetta wezaretê karûbarên derve jî tê de, ketine bin tesîra wê bernamaye. Diplomatekî sirbî ku heyamên dawî bo Afrîkayê hatiye tayînkirin, li jêr sîwana nihênîbûna navê xwe, weha derdibirre nerihetiyaya xwe: «Hemû projeyên din hatine cemidandin. Me êdî bi tenê wezîfeyek heye: qanekirina wan dewletên ku em lê bê qedr in, da ku serxwebûna Kosovayê nas nekin».

Lê belê bi perspektîfên çawa? Tîrmeha 2009'an, serokdewlet Tadić ji civîna bilind ya bêaliyan ya li Charm el-Cheikha Misrê vegehiya û diyar bû ku qane bûbû ku êdî dê bikare piştî xwe bisipêre hindêk hevalbendên bi nîrx û bazarên girîng bi dest bixe. Dengên dijber ji meydane kêm nebûbûn, wekî dijberiya Tanja Miscevic, kevne-birêvebira Buroya sirbî ya ji bo entegrasyona ewropî, ku bi bîr dixê ku roja ku Sirbistan tevli Bîst-û-Heftan dibe, dibe ku girêbestên ku hatine înzekirin jî betal bibin. Ew aso hêj piirr dîr xuya ye; lê belê Belgradê ji xwe jî bo 55'êmin salvegera Danezana Brioniyê (2), rêkeftina resmî ya pêkhatina Hereketa Bêlayanen, fikra sazîna civîneke mezin aşkere kiribû. Ji ber nebûna derfet û vîna siyasî, ihtimal e ku proje negihîje serî.

Armancên dîplomasiya sirbî di du xalên birêveçûnê de kom dibin: dijberiya li her çî naskirineke serxwebûna Kosovayê û endametiya li Yekîtiya Ewropayê, ku heta nuha Brukselê jî bo vê yekê normalîzekirina peywendiyên digel Pristinayê wek şert nedaye ber

Sirbistanê. Digel vê hindê jî, piirr zehmet e ku endametiya Sirbistanê berceste bibe heke lihevhatinek li ser sînoren dewleta endam ya nû pêk neyê (3). Yekîtiya Ewropayê, tevî dîtin û boçûnên wan ên cuda (4), hewl didin êdî qet nebe pozîsyoneke hevbeş bigirin: wisa ferz dikin her du dewlet dê bigihine «peywendiyên baş ên cîrantiyê», digel ku kes ne li bendê ye ku Belgrad di demeke kurt de cudabûna eyaleta xwe ya kevn qebûl bike. Heke Sirbî di êrişên xwe yên dîplomatik de berdewam bin, tê heye ku peywendiyên xwe yên digel Brukselê xerab bikin û bixine ser rêyeye bêistiqrar.

Di meclîsa giştî ya Neteweyên Yekbûyî de, dibe ku du pêşniyarnameyên dijber, yek ji aliyê Belgradê ve, ya din ji aliyê Yekîtiya Ewropayê ve, ji bo dengdayinê bêne pêşkêşkirin. Sirbistan, bi saya hejmareke mezin a piştgirên xwe, ihtimal e ku ya xwe bide qebûlkirin. Lê belê, serkeftina wê dê bi du-qeraxî be, yanî encamên baş jî yên xerab jî tê de hebin, ji ber ku stratejiya wê bi tenê ew e ku naskirina navneteweyî ya Kosovayê heta ku ji wê tê bi paş ve bixe. Herweha dilxwazî û îradeya xwe nişan dide ji bo destpêkirina muzakereyên nû li ser statuya herêmê, ku ev yek dê hingî jê re bi kêr bihata heke biryara ICJ'yê di lehê Sirbistanê de bûya.

Di heman demê de, Belgrad naxwaze rîska berhelîstîkirina li dewletên rojavayî hilgire. Gellek şexs û alî, hetta ji nav Partiya demokratîk a Tadić jî, ji bo endambûna NATO'yê piştgiriyaya xwe derdibirrin. Di van şert û mercan de, ihtimal e ku ew «hêza» piçûk ku ev çend salên dawî ne li ser dika dîplomasiya sirbî diyar dibe nemîne bo sibe.

* Sernivîskarê *Courrier des Balkans* (<http://balkans.courriers.info>)

Berhema wî ya dawî (digel Laurent Geslin): *Voyage au pays des Gorani (Balkans, début du XXIe siècle)*, Cartouche, Paris, 2010.

1 Kosova bi tenê dikarî di hezîrana 2009'an de bibe endamê IMF û Banqeya Cihanê. Mafê dengdayinê yê wan welatên endam bi aboriya wan a hêzdar re girêdayî ye. Di vî warî de endametiya Kosovayê jî girêdayî welatên pêşkêşî yên Ewropayê ye.

2 Mala ku Tito herî zêde jê hez dikir li ser giraveke piçûk a bi navê Brioni ye ku li Xirvatistanê ye. Li wê derê di tîrmeha 1956'an de serokdewletê Misirê (Gamel Abdel Nasser), yê Yûgoslavyayê (Josip Broz Tito), yê Kamboçyayê (Norodom Sihanouk) û yê Hindistanê (Jawaharlal Nehru) hatibûn cem hev.

3 Bixwînin: "Interminable fiançaille entre Bruxelles et les Balkans", *Le Monde diplomatique*, çîriya paşîn 2009.

4 Hîna jî pênc endamên YE'ê serxwebûna Kosovayê nas nakin: Ispanya, Slovakya, Romaniya, Yûnanistan û Qibris. Bi tenê Yûnanistan dikare di demeke nêzik de vê biryara xwe di ber çavan re derbas bike.

Wergera ji fransî: Ergin Opengin

BREZÎLYA

Bîlançooya civakî ya serdema “Lula”

GEISA MARIA ROCHA*

Ji cerga vegera demokrasiyê (1984), cara yekem e ku Brezîlî dê 3'ê çirîya pêşîna 2010'an biçin hilbijartinên beyî Luiz Inácio Lula da Silva. Gelo, weke ku çepê jê hevî dikir, di du dewrên serokatiya vî sendîkavanê kevn de Brezîlyaya veguherî?

Dema 29'ê adara 2010'an, *Wall Street Journal* dipirsî ka gelo Brezîlî ji serokê(a) xwe yê(a) ku dê meha çirîya pêşîn were hilbijartin çi hêviyê dikin, bi lez û bez digihîşt vê encamê: “*Bila rewş neguhere!*” Mirov li hember vê daxwazê bi tevahî ecêb namîne. Qet nebe, ji ber derfeta gihiştina zad û qutê têra mirovan dike; ji çend salan û vir ve, mirovên ku berê têr nedixwarin, êdî dikarin zikê xwe têr bikin.

Di îlona 2003'an de, di nava sala desthilatdariya xwe ya pêşî de, serok Luiz Inácio Lula da Silva ev soz da: “*Ji nuha heta dawîya dewra desthilatdariya min, êdî wê tu Brezîlî birçî nemîne.*” Ev rewş bi sozên dayî yên bi çûş re li hev dike; pêşketina pêk hatî dîsa ji hêja ye. Li gorî îstatîstîkên fermî, di nava 7 salan de, nêzî 20 milyon Brezîlî (nifûsa Brezîlyayê 190 milyon e) ji xizaniyê xilas bûne. Bi alîkariyê mehane ya (di destpêka 2007'an de) ji 18 euroyan digihêje heta bi 90 euroyan, bernameya *Fome Zero* (“birçî tune”) misoger kir ku malbatên hewceyî zad û qut hewcedariyên xwe peyda bikin. Encam: di nava dewra pêşî ya desthilatdariya “Lula” de, kêmxwarina zarokan ji sedî 46 kêmbû. Li herêma Nordeste – herêma ku serokdewlet jê tê û ew bi xwe jî lê birçî maye – ev rêje ji sedî 74 kêmbû. Di gulana 2010'an de Bernameya Zad û Qut a Cîhanê (WFP) ya Neteweyên Yekbûyî navê “*di şerrê li dijî birçîbûnê de şampiyonê cîhanê*” li Lula da Silva kir û ew derxist pêş.

Brezîlyaya dîsa jî yek ji wan welatan e ku li dinyayê newekhevî lê herî bilind e, lê belê ew li gorî berê hinekî hindiktir newekhevî e. Di navbera 2003 û 2010'an de hatina maddî ya mirovên herî xizan (ji sedî dehê nifûsê) salê ji sedî 8 zêde bû: Ev rêje ji mezînbûna aboriya welêt û ji mezînbûna ji sedî dehê nifûsa welêt a herî dewlemend (hatina wan salê ji sedî 1.5 zêde bû) dibihure. Para çînên navî yên li jê – malbatên ku abora wan a mehane di navbera 1065 û 5591 realan de (di navbera 467 û 2000 euroyan de) – a ku ji sedî 37 bû, ji nivê nifûsê bihurî. Di sektora perwerdehiyê de, bernameya *ProUni* alîkariyê dide xwendekarên ji malbatên feqîr û, gava ku mirov li nêvî bixe, dema xwendina li dibistanê ji bo tevahiya nifûsê, ku berê 6.1 sal bû (di 1995'an de), di 2010'an de gihiştê 8.3 salan.

Tora Parastinê

Di nava du dewrên desthilatdariya sendîkavanê berê de, 14 milyon derfetên kar hatin afirandin û di warê reel de – yanî em enflasyonê jî li ber çavan bigirin – mûçeya asgarî ji sedî 53.6 zêde bû. Yê ku ji vî tevdira dawîn sûtê werdigirin ne bi tenê ew kes in ku mûçeyên kêmbûnê distînin – mûçeyên

hejmara wan herî zêde ev in – lê belê herweha ew kes in ku teqawûtbûyî ne, ji bernameyên alîkariya civakî ya ji bo kêmendaman sûtê werdigirin, lewra ew jî li gorî mûçeya asgarî ya fermî alîkariyê distînin. Wê tesîra baş lê kir ku hatina maddî ya kar (karkir û karmend) para xwe ya di Hilberîna Welêt a Brut (HWB) de zêde bike; ev par ji sedî 40'î (2000) gihiştê ji sedî 43.6'an (2009).

Bolsa Família (“alîkariya malbatan”) bi awayekî etîkêfî di xizmeta siyaseta civakî de dimîne. Ev bernameya alîkariyê, malbatên ku di bin sînorê diyarkirî yê xizaniyê de ne, alaqedar dike. Li gorî daneyên hukumetê, 12.4 milyon malbat, yanî 40 milyon mirov mehê nêzî 95 realan (hinekî ji 41 euroyan bêhtir) alîkariyê distînin. Dîsa jî, ji ber ku mijar analîzkirina bîlançooya “Lula” ye, hin kes bêhtir dudilî ne. Ji bo ku em awira wan a li mijarê rave bikin, divê em bi reh û rîşên bernameya *Bolsa Família* dakevin.

Hertîşt dawîya salên 1990'î dest pê dike. Krîza nîrxê pereyên Brezîlyayê û seferberiya civakî di heman demê de dikevin nav hev. Tevdîrên sererastkirina struktural û bîstîqrarkirina aborî ku Fona Pereyan a Navneteweyî (IMF) li ser wan ferz kirine, kir ku xelkê welêt di xizaniyê de bifetise. Li Amerîkaya Latîn hejmara xizanan di navbera 1980 û 2001'ê de hema hema du caran li berê zêde bû, ji 120 milyonan gihiştê 220 milyonan. Gelo ev bextreşîyê bû? Ya rastî, na: li gorî mikurhatina yek ji aborîzanên Banqeya Cîhanê, konsensusa Washingtonê ya salên 1980 û 1990'î “*rîyê xwe ji hemû hewldanên girêdayî wekhevîyê re tîrş dikir*” û hewl dida xwe ku “*ji tevahiya tevdîrên armanca wan ji nû ve belavkirina dewlemendiya be, bi dîr bikeve.*” (1)

Dîsa jî, zirar û ziyarên civakî û bi guman nêzîkbûna sazîyên finansmanê yê navneteweyî di demeke kurt de Banqeya Cîhanê neçar hişt ku “*rengê nû bide*” bernameya xwe ya aborî. Bi armanca ku çalakîyên dezgehên fermî ji nû ve meşrû bike, rêzetevdîrîni di “*Rapora Banqeya Cîhanê ya li ser pêşketina li dinyayê, 2000-2001*” de hatin weşandin. Di pêşgotina wê de serokê banqeyê James Wolfensohn, armanceke ku heta hingê kesî behsa wê nekiribû, eşkere kir: “*Hêzdarkirina qebûlkirina reforman û pêvajoya bîstîqrarkirine*” da ku “*rêyê li ber pîrsgirêkên girêdayî dabeşkirina çavkanî û derfetan bigire, lewra ev pîrsgirêk carinan dibin sedema xitimîn û xirabtirbûna qeyranên aborî û dikarin hukumetan jî bidin erdê.*” Çawa? Bi afirandina “*torên parastina*” civakî.

Li Brezîlyayê ji nîsana 2001'ê û pê ve di bin serokdewletîya mîmarê reformên neo-lîberal ên li welêt, Fernando

Henrique Cardoso (1995-2002) de, bi pêkanîna bernameyên *Bolsa Escola* (2), di pey re jî *Bolsa Alimentação* (3) û *Auxílio Gás* (4) pêşniyarên Banqeya Cîhanê hatin şrovekirin. Li gorî wan, van bernameyan rê li ber *Bolsa Família* vekirîye. *Bolsa Família* bi tenê ev însiyatîf jî nû ve kom kirin – û fireh kirin.

Di dema serketina wî ya mezin a dema hilbijartinên serokatiyê yê 2006'an de *Bolsa Família* yê piştgiyî xizanan ji bo Lula da Silva misoger kiribû. Ew ji bo ku kesên gellekî dewlemend razî bike da ku dewreke duyem a desthilatdariyê dengê xwe bi awayekî pîrranî bidin Lula da Silva, bi kêr nehatibû. Çawa xwendekarê zanîngehê Armando Boito Jr. jî behsa wê dike, “*hevîrtineke (...) ku bi awayekî têra xwe dijber du aliyên li du seriyên radîkal ên civaka brezîlî tîne cem hev*” mohra xwe li serdema serokatiya wî xist (5). Lê belê, ev hevîrtineke weha ye ku xizmeta herdu aliyên radîkal bi heman awayî nake.

Roja ku erka serokatiya wî dest pê kir, ango 1'ê çîleya paşîna 2003'an “Lula” weha peyivî: “*Guhertin, va ye, ev e slogana me*”. Wî siyaseta bîstîqrarkirina makro-ekonomîk a ku serokê beriya wî Cardoso dest pê kiribû, dewam kir. Wî beriya hilbijartinan Cardoso weke “*celladê aboriya brezîlî*” bi nav kiribû. Lula da Silva'yê ku heta kampanyaya hilbijartinên 1989'an soza moratoryûma deynan (bi awayekî fermî bipaşvexistina dayîna deynan) dabû, di dayîna deynan de ji daxwazên IMF'yê gellekî bihurî. Fonên ji bo dayîna deynan li ser wê ferz dikir ku butçe sala 2003'an ji sedî 3.75 li xwe zêde bike (6). Lula da Silva ji sedî 4.25 dan IMF'ê, ev “*hewldaneke zêde*” ye ku dike 8 milyar real (2.2 milyar euro).

Herçend plana butçeyê teserrûfê destûrê bide Brezîlyayê ku xwe ji tora IMF'yê rizgar bike jî, wê ew ber bi tora finansorên neteweyî ve ajot: malbatên dewlemend. Ev malbat qebûl dikin ku deynên dewletê bidin û deynên wê yê hundir jê dikirrin. Vê jî bi yek şertî dikin: deyn wê faîzeke weha were dayin ku dibe yek ji faîzên dinyayê yê herî bilind (di tîrmeha 2010'an de ji sedî 10.25). Bi vî rengî, weke mînak, di 2009'an de ji sedî 5.4'ê HWB'yê ket berîka xwediyên deynên hundir, yanî 13 caran jî wî pereyê ku ji bo bernameyên alîkariya civakî yê hukumeta “Lula” hatibûn veqetandin, bêhtir bû.

Aborîzan Pierre Salama balê dikişîne ser ku “*hejmara kesên ku bêhtirî milyonek dolar pereyên wan ên malî û çalak hene, di navbera 2006 û 2007'an de ji sedî 19.1 zêde bûye*” û bi kurtî weha behsa salên “Lula” dike: “*Hejmara xizanan kêmbû û hatina bêhtirî ji sê paran pareke Brezîlyan jî zêde bû, lê belê beşekî pîr piçûk a xelkê welêt jî dewlemendbûna hê zêdetir kir.*” Li gorî hesaban, ne bi xêra xerckirina pereyan ya li alîkariya civakî, lê bêhtir ji ber “*ji nû ve destpêkirina mezînbûna aborî, ji ber xwezaya wê mezînbûna aboriyê û tesîra wê ya li ser bazara karî (7)*”

newekhevî kêmbûn. Ev mezînbûna aboriyê jî alavên civakî yê li ber destê Lula da Silva bêhtir, eleqedarî ihtîrasa ekonomîya brezîlî ye ku maddeyên xam yê welêt pîr zêde dixwe.

Polîtîkayên bacê jî bi heman awayî sût li berjewendiyên yê herî dewlemend û yê herî xizan nekirin. Di sibata 2009'an de raportorê taybet yê mafê xwarina zad û qutê yê Konseya Mafê Mirovan a Neteweyên Yekbûyî, Olivier de Shutter, weha rave dikir: “*Rêjeya bacê li ser mal û xizmeta gellekî bilind e û ji bo hatina aborî û mîrasê kêmbû. Malbatên ku hatina wan a aborî ji du mûçeyên asgarî hindiktir be, ji sedî 46'ê hatina xwe, bi awayekî nerasterast didin bacê.*”

Di gulana 2010'an de berpîrsiyarê berê yê kovara (pîr lîberal) *Foreign Policy*, Moisés Naím di *El País* de “Lula” weha nîrxand: “*yek ji serokên ku herî zêde bi kêrî bazarê, sektora taybet û pererazandinê biyanî yê Brezîlyayê hatiye*”. Tevî ku bi Naím re bi tevahî ne hemfikir in jî, hin endam an jî sempatiyanê Partiya Karkiran (PT) weha difikirin ku Lula da Silva beşdarî tev li karekî bûye ku teorîsyenê îtalî yê marksîst Antonio Gramsci jê re digot “*şoreşa pasîv*”: Stratejiyeye siyasî ye ku tê de bûrjuwazî, dema dibîne ku hegemonyaya wê di xetereyê de ye, ji bo ku jî heq muxalîfên xwe derve, hewl dike ku gav bi gav û daimî birêvebirên “*çînên jê*” întegreyî nava desthilatdariyê bike.

Çîqasî çareseriyên din jî li ber destê wî hebûn, gellek hêmanên di cewherê jiyanaya siyasî ya brezîlî de bi awayekî ku mirov nikaribe înkâr bike, ew ber bi vî rêyê ve ajotin. Dema ew sala 2002'an hat hilbijartin, ji 513 parlamenterên di meclîsê de bi tenê 91 yê PT'yê bûn. Ji bo avakirina hukumetê diviyabû koalîsyoneke ji neh partîyan pêk bihataya û bang li hevgerên kêmbawerî bi wan tê jî bihataya kirin. Rojnamevan Marc Saint-Upéry jî bo van hevgeran dibêje “*ji bo ku awantajên derfetên kar û çavkanîyên dewletê bi dest bixin, pev diçin*”. Li gorî hesabekî nîvîkîrî, li Brezîlyayê “*di dewreke desthilatdariyê de herî kêmbû ji sê paran pareke parlamenteran partîya xwe diguhere. Ji çar paran parek jî ji carekê bêhtir partîya xwe diguhere.*” (8) Halê hazir li 147 parlamenteran û jî 81 senatoran li 21'an doz hatine vekirin û ev doz dewam dikin. Bertîlxwurî salê 40 milyar dolar (31 milyar euro) zirarê li Brezîlyayê dike. Ev pere pînc caran ji butçeya bernameya *Bolsa Família* zêdetir in. Di van şert û mercan de zehmet e ku mirov nehêle bertîlxwurî siyasete kurtî bike û zirarê dide biryardariya mirovên xwedî karekterên herî xurt jî (9).

Pêşketina civakî yan jî berxwedana pasîf

Ji bilî vî, ji kampanyaya hilbijartinên serrokdewletîyê ya sala 2002'an û vir ve, Lula da Silva berê wî ketibû ber bi (siyaseta) navendê ve. Refên PT'yê ku di eslê xwe de ne çîhê xwediyê şîrketan, xwediyê erdên mezin û

banqevanan bû, xwe hingê li patronekî milyoner (û mîsyoner) José Alencar girt û Alencar bû namzetê wê yê cigirê serokî. Şewirmendê ragihandinê yê “Lula” yê wê demê, Duda Mendonça îddîa dike ku Lula da Silva di vî qonaxa kariyerê xwe de “*ji bo serkevîna di hilbijartinên serokatiyê de amade ye ku bi herkesî re hevkarîyê bike*” (10).

Ji bo Brezîlyan, “serdema Lula” dîsa jî wê weke yek ji serdemên herî erênî yê dîroka nêzîkîmîne. Delîla vî yekê: pîrraniya Brezîlyan dixwazin ku piştî “Lula” jî “serdema wî” dewam bike. Gelo ev mimkun e?

* Profesora Navenda Lêkolînê Amerîka Latîn (Center for Latin American Studies, CLAS) a zanîngeha Rutgersê li New Brunswick, Dewletên Yekbûyî yê Amerîkayê.

- 1 Nancy Birdsall, Augusto de la Torre, Felipe Valencia Caicedo, “The Washington Consensus: Assessing a Damaged Brand” (Konsensusa Washingtonê: Nîrxandina Working Group 5316, The World Bank Office of the Chief Economist, Latin America and the Caribbean Region and Center for Global Development (Koma Xebatê ya Lêkolînê Siyasetê, hejmara 5316'an, Buroya Bankeya Cîhanî ya aborîzanê sereke, Amerîkaya Latîn û herêma Karîbî û Navenda Bipêşketina Global), gulana 2010'an, rûpel 29-30.
- 2 “Alîkariya ji bo dibistanê”: Misoger dike ku malbatên xizan alîkariyê maddî bistînin, bi şertê ku zarokên wan ên di temenê dibistanê de (7 salî heta 14 salî) biçin dersên xwe.
- 3 “Alîkariya zad û qut”: Vê alîkariyê didin malbatên ku zarokên wan hê negihîştine biçin dibistanê û jinên ducanî.
- 4 “Alîkariya ji bo gazê”: Ev bernameya wezaretê enerjî û kanan, serê malbata xizan 15 realan (6.5 euro) dide da ku ew malbat heqê mesrefên xwe yê enerjîyê bidin. 2002'an, 5.7 milyon malbatan sût jî vî bernameyê werdigirt.
- 5 “As relações de classe na nova fase do neoliberalismo no Brasil”: Sujetos sociales y nuevas formas de protesta en la historia reciente de América Latina (di bin birêvebirîya Gerardo Caetano), Consejo latinoamericano de ciencias sociales (CLACSO), Buenos Aires, 2006.
- 6 Peyva fransî li vir “*excédent primaire*” e. Tevahiya hatin û mesrefên dewleteke yê fermî, bi vî peyê tîn binavkirin. Eger ev hesab pozîtîf be, dewlet dikare deynên xwe bide, eger negatîf be, neçar e ku deyn bike.
- 7 Pierre Salama, “Lula a-t-il vraiment fait reculer la pauvreté? (Gelo Lula bi rastî xizaniyê kêmbû jî?)”, *Alternatives Internationales*, hejmara taybetî, hejmar 7, Paris, çîleya pêşîna 2009'an.
- 8 Marc Saint Upéry, *Le rêve de Bolívar* (Xewna Bolívarê), La Découverte, Paris, 2007.
- 9 Dema ku skandala mensalão derket holê, “Lula” di 2005'an de cezayê wê da. Mensalão mehane ne ku dane parlamenterên ku ji bernameyên xwe yê siyasî bêhtir, bi derdê parastina kîs û berikên xwe ve daketibûn.
- 10 Richard Bourne, *Lula of Brazil: The Story so Far* (Lulayê Brezîlyayê: çîroka heta vîra), Zed Books, London, 2008.

Wergera ji fransî: Luqman Guldivê

DI NAVBERA HEVGIRIYA STRATEJÎK Û DÎPLOMASIYA HESSAS DE

Londra têtikiliyên xwe yên bi Washingtonê re diguherîne

JEAN-CLAUDE SERGEANT *

ISMET POLATLI

Her çend selefê wî ji ber dîplomasiyê li ber Amerîkayê çok danîbû erdê jî, serokwezîrê nû yê Brîtanayê Cameron David soza têtikiliyên hêzdar da Amerîkayê lê belê, herweha lê zêde kir ku ev yek wan nake xulamê Amerîkayê. Ev di demeke weha de îddîayeke hesas e lê belê rastiyek heye ku havelbendiya dîrokî ya van her du welatan ku ji betonê hatiye çêkirin, hildiweşe.

Dibêjin, Winston Churchill cara pêşî peyva “têtikiliya taybet” di axaftina xwe ya 5’ê adara 1946’an de li Fultonê (Missouri) bi kar anîye. Di heman axaftina xwe de wî cara pêşîn peyva “perdeya hesinî” ku dê Ewropa bikiraya du parçe jî bi kar anî. Beriya wî hinên din jî pesnê vê têtikiliya dualî a taybet dabû ku di du şerrên cihanê de zexm bû. Piştî ku ji seferê li Dewletên Yekbûyî yên Amerîkayê vejeriya, wezîrê karê derve yê wê demê Arthur Balfour di 1917’an de weha peyivî: “*Em herdu gel ji heman kokê ne [...] Ma em heta hetayê bi hev ve girêdayî nînin?*” Hema hema sedsalek di ser re bihurî Anthony Blair êdî civaka genetîk dernedixist pêş û 7’ê çileyê paşîna 2003’an li pêşberî sefirên brîtanî yên li Londonê civiyayî ev îddîa dikir: “*Em hevgirên Dewletên Yekbûyî yên Amerîkayê ne,*

ne ji ber ku ew bi hêz in, belê ji ber ku em xwediyê heman nîrxan in”.

Bi awayekî ayîname êdî bûbû adet û her serokwezîrê nû, ji bilî Edward Heath’ê muhafîzekar (di navbera 1970 û 1974’an de serokwezîr bû), jî nû ve îddîa dikir ku “têtikiliya taybet” bingeha siyaseta derve û parastina neteweyî ye; lê digel vê jî, “têtikiliya taybet” statuya xwe ya efsaneya xweş a di nostaljiyê de dakirî wenda kiriye. Girîntirîn karên stratejîk ên nû ku Barack Obama’yê serokê Dewletên Yekbûyî yên Amerîkayê danîne ber xwe û daxwaza serokwezîrê brîtanî David Cameron ya xwe xilaskirina ji peywendiya bandorker û dualî ku reng dida têtikiliya di navbera Blair û George W. Bush de, ferz dike ku şert û mercên “têtikiliya taybet” jî nû ve werin nîrxandin.

“Têtikiliya taybet” ku bi awayekî taybetîtir peywendiyên li ser mijarên parastin û ewlekariyê yên di navbera du dewletan de bi nav dike, nemaze di qada îstîxbaratê de; di çarçoveyê firehtir de dikare carinan ji bo qadên aborî û çandî jî were bikaranîn. Pererazandinên yekser ên li derveyî welêt (Foreign Direct Investment -FDI) ên amerîkî bi awayekî adetî Brîtanayê tercîh dikin. Mîqdara van pererazandinan di 2007’an de gihişte 400 milyar dolaran. Di 2008’an de jî 1 744 projeyên FDI yên li Brîtanayê, 621 ji Amerîkayê bûn. Mîqdara pererazandinên brîtanî yên yekser li Dewletên Yekbûyî yên Amerîkayê jî hema hema biqasî vê

“Têtikiliya taybet” ku bi awayekî taybetîtir peywendiyên li ser mijarên parastin û ewlekariyê yên di navbera du dewletan de bi nav dike, nemaze di qada îstîxbaratê de; di çarçoveyê firehtir de dikare carinan ji bo qadên aborî û çandî jî were bikaranîn.

ye (1). Bazara amerîkî ji bo îxracatên brîtanî bazara herî mezin e ku nîrxê wê 35 milyar sterlîn e û divê mirov hê veguhestina xizmetên bi heman nîrxî ber bi Amerîkayê ve li vê mîqdarê zêde bike. Gordon Brown’ê ku hingê wezîrê finans û maliyeyê yê bû, piştî xwe da wekheviya di navbera taybetmendiyên aborî yên amerîkî û brîtanî, û ji binî ve nehişt ku Brîtanî derbasî sistema euroyan bibe.

Girtina rûpela xulamtiyê

Brîtanîya hevgira Dewletên Yekbûyî yên Amerîkayê ya herî nêzik e û pê dizane ku di têtikiliya herdu aliyan de statuya endaman ne wekhev e – çawa ku peyva “*junior partner* (hevparê piçûk/ciwan)” îşaret bi vê yekê dike. Brîtanîya li welatê hevgirê xwe yê piştatlantîkê xwedan heyeteke dîplomatîk ya 417 kesî ye ku 248 ji van kesan li Washingtonê (2) ne û bi tenê Hindistan xwediyê delegasyoneke dîplomatîk a mezintir e (505 kes). Bi awayekî xwezayî, sedema vê temsîla xurt a dîplomatîk ew e ku girîngiyê Dewletên Yekbûyî yên Amerîkayê di nava fikra Brîtanayê ya stratejîk de heye, lê herweha bi himbiziya navendên biryardanê yên duyem, labaratuwarên

fîkr û hizirînê (think tank) û komên ku zextê li siyasatê dikin (lobî), yên ku brîtanî hewl didin berjewendiyên xwe bi wan bidin qebûlkirin jî hene di navê de. Brîtanî xwe weha nişan didin ku mirov dibêje qey dikarin li kes û saziyên amerîkî yên biryardayînê bandorê bikin. Rayedarên brîtanî tam jî bi vê yekê girêdana xwe bi peywendiya asîmetrîk a ku wan bi Dewletên Yekbûyî yên Amerîkayê ve girêdide, rewşa dikin. Ji bo wan, di rêya rawakirina statuya xwe ya hêza mezin de, beyî vê têtikiliyê nabe.

Ya rastî, memûrên wezaretê parastinê û artêşa brîtanî, bi awayekî li gorî rêûresmê jî xwe di navendên biryardanê yên Artêşa amerîkî de cih digirin. Cara pêşî di 2005’an de nûnerên wezaretê parastinê di amadekirina *Quadrennial Defense Review* (Lêkolîneke serê çar salan e ku Wezaretê Parastinê dide amadekirin, tê de armancên stratejîk û xetereyên mûhtemel tînan analîzkirin) a amerîkî de cih girtin. Di heman demê de hinên din li navenda fermandariya hêzên deryayî yên amerîkî ya li Norfolkê (Virginia) hatin bicîhkirin. Mezinahiya hêza eskerî ya brîtanî li Afganistanê – nêzî 10 000 eskeran – weke alîkarê fermandarê

Hêza Navneteweyî ya Piştigiriya Ewlekariyê (ISAF), destnîşankirina generalekî britanî hêsan kir. Hevkariya operasyonel eşkere li holê be jî, em dîsa jî dikarin li kapasîteya Brîtaniyan bipirsin ka çiqasî dikarin bandorê li tercihên Washingtonê yên di mijara siyaseta navneteweyî de bikin. Blair zext li Bush kir da ku beriya dest bi mudaxeleya eskerî ya Iraqê bike, hewl bide desteka Neteweyên Yekbûyî bistîne: bi ser neket. Hewldanên wî yên ji bo ku bike ku hembûyê wî yê amerîkî çareserkirina pirsgirêka Filistinê hêsan bike yan jî peymanî Kyotoyê qebûl bike jî, weha bê encam man.

Piştî ku Obama bû serokê Dewletên Yekbûyî yê Amerîkayê, vê yekê destûr dida şroveya ji nû ve dengkirina peywendiya anglo-

Herçend Brîtanya xwe nede ber ku ji bilî hevgirtina bi Amerîkiyan re di operasyonê eskerî ya li derveyî welêt de cih bigire jî, ji aliyê xwe ve pêdiviya Dewletên Yekbûyî yê Amerîkayê pê heye ku Brîtani bikevin nav kar da ku rewşa nebûna rewabûna navneteweyî telafî bikin. Weke mînak di dema mudaxeleya leşkerî ya li dijî Iraqê de rewş ev bû.

amerîkî; bi heman rengî me ê rûpelê vasalbûna (girêdayibûn) di salên Blair de ya ku bi dilê xwe hatiye pejirandin biqulbandaya û li pey xwe bihiştaya. Di rastiye de Brîtani pê hisiyana ku serokê nû yê Dewletên Yekbûyî yê Amerîkayê girîngiyeke taybet nade vê tîkiliya qaşo giring. Obama îddîa kir ku ew “serokekî pasîfist” e. Ya ku divê were fahmkirin: “Serokê ku Asyaya-Pasîfikê weke karûbarê xwe yê sereke diyar kiriye”. Piştî ku ji xetereya sovyetan xilas bû, Ewropa êdî ne mijaneya giring ya fikr û hizra stratejîk a amerîkiyan e. Amerîkî bi daxwaza Yekîtiya Ewropayê ya ku dixwaze giraniya xwe di mijara siyaseta derve û parastinê de daye, razî ne. Bêguman rast e, 29’ê tîrmeha 2009’an bi munasebeta hevdîtina xwe ya bi wezîrê karên derve yê brîtani David Miliband re, wezîra karên derve ya Amerîkayê Hillary Clintonê pesnê wateya gerdûnî ya “tîkiliya taybet” da, ku li gorî wê hêmanekî hêzdarkirina aştîyê, pêşketin û dewlemendiyê ye û bi gotinên wê “ne bi tenê ji bo her du gelên me, lê belê ji bo tevahiya cihanê”. Bêguman divê em di vê axaftinê de îfadekirina nazikiya navneteweyî a diplomasiya hişk ku di navbera herdu welatan de ye bibînin. Wezîra karên derve 15 rojan beriya vê daxuyaniyê, li pêşiya *Council for Foreign Relations*, dema ku behsa hevgirêkî diroki yê Dewletên Yekbûyî yê Amerîkayê kir, carekê bi tenê be jî navê Brîtanyayê neanî. Li Londonê ev yek derkete pêş. Hin aliyên anekdotîk, lê belê dîsa jî sembolîk, ev normalbûna tekiliya bi Brîtaniyan re piştrast kir: paşvedane bustê Churchill ku di dema Bush de buroya oval (a li Qesra Spî) dixemiland û bi ser de jî Obama lezand jî bo ku wî bustî bişîne sefareta brîtani; hevdîtina lezgin – panzdeh deqîqe – a ku di dema Civîna Giştî a Neteweyên Yekbûyî de ilona 2009’an serokê Amerîkayê qebûl kir bi Brown re bike. Êdî piştrast bûye ku koma nû ya li Washingtonê desthilatdar, tîkiliya dualî ya bi Brîtaniyan re weke yek ji tîkiliyên din ên dualî dibînin. Ev tîkiliya dualî, weke ku

birêvebirên bîranîna Şerrê Cihanê yê Duyem bandor li wan kiriye, hestiyar dikir, koma nû ya li Washingtonê desthilatdar hestiyar nake.

Wekî din, ji ber aloziyên ne mumkin e mirov xwe ji wan vede, bi awayekî bi rêk û pêk ev tîkîlî hêsan bû. Weke mînak, ji ber sedema tenduristiya xirab, di tebaxa 2009’an de berdana Lîbyayîyê ku ji ber êrîşa Lockerbie (1988) hukum xwaribû: vê yekê tesîra xwe hem li birêvebirî û hem jî li raya giştî ya amerîkî kir û şopên xwe jî hiştin. Herçiqasî Brown hewl da bide qebûlkirin ku biryar bi tenê erka wezaretê Skoçyayê ya adaletê bû, dîsa jî hin şrovekar behsa wê kir ku ihtîmala peymanên kirîna petrola Lîbyayê di azadkirina El-Megrahî de bandora xwe kiribe. El-Megrahî li Trablûsê weke kesekî muzafê hat pêşwazîkirin. Ev yek li Dewletên Yekbûyî yê Amerîkayê bû sedema êş û azareke derûnî. Edîtokekî rojnameya *Daily Telegraph*ê bûyer weha bi kurtî anî zimên: “*Di mijara îstîxbarata di navbera du dewletên serbixwe de tîkiliya me ya taybet a bi Dewletên Yekbûyî yê Amerîkayê re di asteke weha de ye ku mînak wê nîne. Bi azadkirina El-Megrahî û ji ber ku hukumetê xwe neda ber astengkirina azadkirina wî, ev tîkîlî îro hat lawaz û hesaskirin (3).*”

Çîleya pêşîna 2009’an li Dewletên Yekbûyî yê Amerîkayê Nijeryayîyekî ciwan hat girtin ku niyeta wî hebû ku balafireke sefera Detroitê li hewayê biteqîne. Li gorî îddîayên Amerîkiyan ev ciwan dema ku li Londonê dima, di navbera 2005 û 2008’an de fikrên wî hatine guhertin. Vê yekê kir ku gumanên Amerîkiyan ên der barê qelsiya kontrola Brîtaniyan li ser şaneyên cîhadîst ên li Brîtanyayê çalak de, zêdetir bibin. Rayedarekî payebilind yê wezaretê karên derve ya amerîkî sîrr û raza xwe eşkere dikir: “*Asta çalakbûna El-Qaideyê li Brîtanyayê vediguhere pirsgirêkeke ciddî (4)*”.

Ji îmzekirina peymanî ku destûrê dide kontrolkirina ragihandina elektromanyetîk a bi navê SIGINT (*Signals Intelligence*) û vir ve (1947) parvekirina îstîxbaratê di navenda vê “tîkiliya taybet” de ye. Awûstûralya, Kanada û Zelandaya Nû jî peymanî kontrolkirina ragihandina elektromanyetîk a li jor behskirî, îmze kirine. Brîtanya di çarçoveya vê peymanê de ji navenda xwe ya guhdarîkirinê ya li Qibrîsê û bi Fermandariya Ragihandina Giştî (*General Communications Headquarters, GCHQ*) li Chetenhamê, herêma ewropî û Rojhilata Navîn kontrol dîke (5). Li Afganistanê û herêmên, Brîtani jî ber ku berê li wan hêza kolonyal bûn ji Amerîkiyan çêtir bi cih bûne, Brîtanya bi awayekî kêrhatî tevî komkirin û nixandina îstîxbarata insanî dibe. Mirov herweha qebûl dikin ku rêxistina îstîxbaratê ya brîtani, kiriye ku Lîbya dev ji çekirina sîlehên tinekirina girseyan berde. Bi tenê ev aliyê meselê dimîne, ajansên îstîxbarata brîtani bi awayekî ku tîkiliyên wan baş bin, bi hembûyên xwe yê amerîkî re kar bikin jî “*li ser mijara rêbazên ku hembûyên wan bi kar tînin, ew xeman dixwin (6)*”.

Stûna din a tîkiliya taybet bi perdeya parastinê pêk tê, ku ew bi xwe jî bi du hêmanên ku wê pêk tînin, tê danasîn; yek jê ya pişesaziyeke ye û ya din jî operasyonel e. Bazara pişesaziya parastinê ya brîtani bêguman girêdayî prensîpên hêzên di kontrola rayedarên eskerî û siyasî de ye. Belgaya siyasî ya 2003’an (7) bi awayekî zelal qebûl dîke ku Brîtanya bi tenê li aliyê

Dewletên Yekbûyî yê Amerîkayê de karibe bikeve operasyonê mezîna a eskerî. Ev prensîp hem di qada operasyonel û hem jî di qabiliyeteke bîkêmasî ya danûstaniyê û ragihandinê ya di navbeta ekîpmanan de, koordînasyonêke bêqisûr dihevine. Bi gotineke din, li gorî mentiqê, divê hêzên brîtani bi alavên amerîkî hatibin xurtkirin. Belê, dema ku mirov giraniya pişesaziya parastinê li Brîtanya li ber çavan bigire, bêguman rewş ne ev e. Di 2005’an de Wezaretê Parastinê bi tenê jî sedî 32’ê mesrefên xwe yê eskerî li ekîpman û alavên ji derve dan: Ji sedî 5 jî bo kirîna alavên di dikanan de (ku her kes dikare bikirre), ji sedî 27 jî ji bo alavên li Brîtanyayê ji aliyê şirketên biyanî ve tînin hilberîn (8). Pişesazên sereke yê amerîkî şaxên şirketên xwe li ser erda Brîtanyayê jî ava kirin: Boeing, Raytheon, General Dynamics, Northrop Grumman û Lockheed Martin. Ev şirketê dawî bi hevparî, ji bo wezaretê parastinê *Atomic Weapons Establishment* – AWE (Saziya Sîlehên Atomî) bi rê ve dibe. Serîkên nukleer ên fuzeyên D5 li vir tînin hilberîn. Ev serîkên nukleer ji aliyê Lockheed Martin ve li Dewletên Yekbûyî yê Amerîkayê jî tînin hilberîn. Serîkên bi hevkariya vê şirketê li Brîtanyayê tînin hilberîn di çar keştiyên binê deryayê yê fuzeyên nukleer (SLBM) de ku beşek ji çavtirsandîkirina stratejîk a brîtani ye, hatine bicihkirin.

Di mijara çavtirsandîkirinê de girêdana Brîtanyayê ya bi Dewletên Yekbûyî yê Amerîkayê ve tê zanîn. Peymana parastina dualî (9) ya ku 1958’an hatiye îmzekirin, dawî li ambargoya agahdariyên li ser enerjîya nukleer a ji bo bikaranîna eskerî anî, ku qanûna McMahon ferz dikir (1946); rê li ber dîzaynkirin, bipêşxistin û hilberîna serîkên nukleer ên brîtani vekir ku bi fuzeyên keştiyên binê deryayê yê bi navê *Polaris* û *Trident* ve hatine kirin. Dewletên Yekbûyî yê Amerîkayê sala 1982’an destûra firotina fuzeyên Trident D5 dabû. Di encamê de ji hîbeyeke hevpar a ji bo her du welatan bi rengê mafê kişandina krêdiyêke taybet (special drawing rights - SDR) ku dişibe “leasing”ê, 58 fuzeyên Trident D5 ê ku Londonê ji bo dana wan hevdîtin kirin, hatin kirîn. Kontrol û lênerîna fuzeyan li baregeha Kings Bay a li Gurcistanê pêk tê û keştiyên brîtani yê jêrderyayî jî li herêma ceribandinê ya hêzên amerîkî yê deryayî ku li peravên Florîdayê ye, di deryayê de ji bo ceribandinê fuzeyan diavêje.

Liam Fox jî gumanbiriya xwe ya der barê ihtîmala Afganistanê veguherînin welatekî demokratîk de nîşan da. Ev armanc ji xwe ji armanca destpêkê ya operasyonê leşkerî cuda ye. Armanca operasyonê ya destpêkê ew bû ku dawiyê li desthilatdariya Talîbanan bîne û stargehên afgan ên El-Qaideyê tune bike.

Hêza okyanûsê ya nukleer, bi awayekî fermî weke potansiyela parastinê ya Rêxistina Peymana Bakurê Atlantîkê (NATO) hatiye destnîşankirin. Rayedarên brîtani vê hêzê weke himê parastineke xweser dibînin. Di pratîkê de sistema avêtina fuzeyan û tesbîtkirina hedefan weke ya SLBM’yên amerîkî ye. Her çend bawerî pê neyê jî ev hîpotez heye:

“*Eger serokwezîrekî brîtani fermana avêtina fuzeyêke Trident bide, ji bo astengkirina wê tiştê ji destê amerîkiyan nayê*”. Qet nebe ev fikra du pisporan e ku alîgirê bêçekkirina nukleer in (10).

Herçend herdu welat di mijara alavên eskerî de bi awayekî çalak hevkariyê dikin jî – bîst û du projeyên hevpar ên dualî hene û şirketê brîtani BAE Systems jî heştêmîn şirket e ku weke firoşkara sîlehan li Pentagonê hatiye qebûlkirin – ev rewş dikare bibê sedema şikestina hêviyan û hêrsa pê ve girêdayî. Brîtanya hê jî li benda bernamêya çavkanî (di warê nivîsbariya kompîrturan de) ye ku dê destûrê bide ku balafirên F-35 (*Joint Strike Fighter*) li gorî pêdiviyên Royal Air Force (Hêza Brîtanyayê ya Hewayî) û Royal Navy (Hêza Brîtanyayê ya Deryayî) werin eyarkirin. Wezaretê Brîtanyayê ya Parastinê bûbû bikirê balafirên F-35. Transfereke bi vî rengî hê jî divê ji aliyê Senatoya Amerîkayê ve were erêkirin – fikra ji ketina dest welatekî dijmin a teknolojîyên hesas. Ev yek xwe dispêre peymanî hevkariya di mijara bazirganiya di qada parastinê de (*US-UK Defense Trade Co-operation Treaty*) ku bi şertê standina lîsansêke destûrê dide îxracatan.

Herçend Brîtanya xwe nede ber ku ji bilî hevgirtina bi Amerîkiyan re di operasyonê eskerî ya li derveyî welêt de cih bigire jî, ji aliyê xwe ve pêdiviya Dewletên Yekbûyî yê Amerîkayê pê heye ku Brîtani bikevin nav kar da ku rewşa nebûna rewabûna navneteweyî telafî bikin. Weke mînak di dema mudaxeleya leşkerî ya li dijî Iraqê de rewş ev bû. Li Afganistana ku Washington koalîsyona ji nêzî çil dewletan pêk tê bi rê ve dibe, hêza leşkerî ya brîtani ya ku para bêhtir li herêma Helmandê bi cih bûye, bi zehmetiyên re rûbirû ma. Ev zehmetî gihiştin wê radeyê ku brîtani neçar man ji bo ku bajarê Musa Qala di kontrola xwe de bigirin, alîkarî ji leşkerên amerîkî xwastin û paşê jî cihê xwe bi tevahî ji wan re hiştin. Destpêka hezîrana 2010’an, herêm kete bin fermandariya Amerîkiyan. Jêhatibûna Brîtaniyan ya di birêvebirina pirsgirêkên di qada sîvil de gellekî navdar e, lê belê weha xuya ye ku êdî guman ji vê yekê jî tînin kirin.

Li gorî kovara heftane *The Economist*ê “*zehmet e ku mirov negihîje wê encamê ku ev şerr [ê ku li Afganistanê tê meşandin] di cewherê xwe de karekî amerîkî ye ku Brîtani tê de bi tenê bi roleke piçûk radibin (11)*”. Cameron û Obama di dema civîna bilind a li Torontoyê de biryara vekîşîna eskerên brîtani ji devera Sangin a li bakurê herêma Helmandê da, paşê li şûna eskerên brîtani 20.000 eskerên amerîkî hatin bicihkirin. Ev herdu bûyer hukmê kovara *The Economist*ê piştrast dikin.

Li herdu aliyên Atlantîkê, weha xuya ye ku alî bêhtir ji xwe dipirsin ka dê çawa derfetan peyda bikin da ku xwe ji rewşa Afganistanê ya pirsgirêkî rizgar bikin û bi lêgerîna serkevîneke leşkerî ku em pê dizanin ku xapînok e, serê xwe naêşînin. Obama, dawîya 2009’an, da zanî ku vekîşîna leşkerên amerîkî dikare ji tîrmeha 2011’an û pê ve dest pê bike. Obama bi vî rengî hevgirê xwe yê brîtani dixwe rewşêke xirab, lewra Brîtanya dixwaze teqîmekê ji bo vekîşîna diyar bike. Xeta fermî ya Brîtanyayê weha bû: di misogerkirina ewlekariya xelkê welêt de jêhatibûna hêzên afgan yê neteweyî, şertê vekîşîna hêzên brîtani ye.

Douglas Hurd gotiye “xwe li ser pêyan girtin û bipêşketina hevkariya [bi amerîkiyan re] girêdayî wê ye ka weke hevgirê Dewletên Yekbûyî yê Amerîkayê Brîtanya çiqasî bi kêr tê. Li ser mijarê em xwe dixapînin. Sedema wê jî kubariya Amerîkiyan e. Amerîkî weha nîşan didin ku mirov bibêje qey girîngiyeke mezîna didin vê hevkariyê, digel ku tiştêkî bi vî rengî jî nîne.”

Piştî eşkerekirina mirina eskerê 300’î yê brîtani li Afganistanê, serokwezîrê nû Cameron 21’ê hezîrana 2010’an li pêşberî Meclîsa Jêr a Parlamentoya Brîtanyayê ev helwestê dubare anî zîmen. Şrovekarên xwe jê veneda; û bilançoya mudaxeleya Iraqê ku bû sedema mirina 179 leşkerên brîtani û bilançoya li Afganistanê ji bo armancên ku her diçe kêmtir bawerî bi wan tê, her roj girantir dibe, li ber hev girtin. Dema civîna bilind a G-8’an ku li Torontoyê pêk hat, li ser pîrsa rojnamevanekî Sky Newsê, Cameron - beriya ku bi Obama re rûne - bi awayekî zelal got ku ew li ser pîrsên der barê teqîmîna vekîşîna de zêde bi îsrar nîne, lê belê ew hêvî dîke ku beşa mezîna a eskerên brîtani ji niha heta 2015’an vekîşiyabin, angê beriya hilbijartinên Brîtanyayê yê pêş.

Koma nû ya ku li Brîtanyayê desthilatdar e û planeke gellekî hişk a tevdirên malî nuh li ser welêt ferz kiriye, pê dizane ku raya giştî dê demeke dirêj qebûl neke ku asta kuştî û birîndaran li Afganistanê ji ya hêzên amerîkî bibihure. Liam Fox jî gumanbiriya xwe ya der barê ihtîmala Afganistanê veguherînin welatekî demokratîk de nîşan da. Ev armanc ji xwe ji armanca destpêkê ya operasyonê leşkerî cuda ye. Armanca operasyonê ya destpêkê ew bû ku dawiyê li desthilatdariya Talîbanan bîne û stargehên afgan ên El-Qaideyê tine bike. Di hevdîtinekê de wezîrê parastinê ji *Times*ê re got: “*Em ne li Afganistanê ne da ku destekê bidin siyaseteke perwerdekar a dewleteke ji serdema navîn mayî û bikin ku ji hev de bikeve. Em li wir in ji bo ku em xelkê Brîtanyayê û berjewendiyên xwe li seranserê dunyayê biparêzin (12)*”.

Helwêsta hukumeta nû ya li dijî Yekîtiya Ewropayê baş tê zanîn; William Hague weke wezîrê karê derve û Fox weke wezîrê parastinê destekên herî zexm ên ji bo vê helwêstê ne. Ev kom herweha ne di vê rewşê de ye ku pozîsyona xwe ya hevgirê lipêşgirtî di çavên amerîkiyan de xurt bike. Li gorî rayedarekî berê yê wezaretê parastinê li Washingtonê, Eric Edelman, nemana nişê alîgirê konseptê “tîkiliya taybet” a ku ji aliyê Churchill ve hatî destnîşankirin, kir ku elîta brîtani ya nû berê awirên xwe ji Ewropayê bide alî (13). Di mijara parastinê û ewlekariyê de bi vî rengî dîtina tiştan xweşbîn xuya dîke, weke sedem jî mirov dikare qet nebe van mînakên bide: Brîtanya di betalkirina peymanî Brukselê (1948) de bi roleke çalak rabû, vê peymanê Yekîtiya Rojavayê Ewropayê damezirand; hukumeta Cameron difikire ku Brîtanyayê ji Ajansa Ewropî ya Parastinê (EDA) vekîşîne.

Li gorî birêvebirê navenda hizîrîna stratejîk RUSI (*Royal United Services Institute*), Michael Clarke, awayê herî baş yê xizmeta berjewendiyên Brîtanyayê li cem birêvebirên amerîkî

û nexasim li cem yên li Kongreyê û di ajansên hukümetê de, ji bo rayedarên brîtanî ew e ku di serî de mijarên parastin û ewlekariyê, weke katalîzatorên guherîna li Ewropayê werin dîtin (14). Daxwaza serokê Amerîkayê ew e ku Ewropa amade be ku bi yekdemî bersivê bide banga wî ya piştigiriyê ku wî bi rêya navbênkarên NATO'yê ragihandiye, dîsa jî biryardar be ku berpirsiyariya qadên erkên xwe (parastin û ewlekariyê) bigire ser milên xwe.

Cameron di Îlona 2006'an de da zanîn ku tîkiliyên di navbera hukümetêke muhafizekar a siberojê û hevgerê wê yê amerîkî de "zext" be û ne "kolewarî" (slavish) be. Bi vî rengî, berî desthilatdar, Cameron karîbû xwe ji etiketa modela bihevvelhiyanê (fuzyonel) rizgar bike ku xisleta tîkiliya di navbera Blair û Bush de bû. Brown jî navber xiste nav xwe birêvebirên amerîkî, bêyî bi serokwezîrê kete şûna wî re karibe şewazekî tîkiliyan bibîne ku ji rêûresmên dîplomatîk û bi wê de biçê. Çavdêran bal kişand ser ku Cameron beriya hilbijartinên gulana 2010'an jî bo ku piştigiriyê serokê Dewletên Yekbûyî yên Amerîkayê bixwaze, neçû Washingtonê. Beriya hilbijartinên 1997'an Blair xwe jê nehiştibû û piştigiriyê serokê amerîkî li Washingtonê standibû. Dibe ku bihataya bîra mirovên li derdora Obama ku di hilbijartinên serokatîyê yên 2008'an de muhafizekarên brîtanî bi awayekî eşkere destek dan namzetê komarxwaz. Ev yek bi awayekî qismî be jî nîşan dide bê tengezariya di navbera herdu welatan de ya dema felaketa li kendava Meksîkayê, ji ku dihat.

Felaketa qîr-reş ya piştî teqîna platformeke derxistina petrolê ya ji aliyê şirketa brîtanî BP'yê ve dihat xebitandin, ji aliyê Obama ve weke *11'ê îlona ekolojîk* hat bi nav kirin. Raya giştî ya amerîkî zext li serokê xwe kir da ku gavan bavêje, wî jî bi hêrs berê xwe da şirketa ku birêvebirê wê yê giştî ji aliyê komîsyoneke Kongreya Amerîkî ve hatibû vewandin da ku rewşê rave bike. Obama û hevkarên wî bi awayekî bi rêk û pêk navê "British Petroleum" bi kar anî, tevî ku şirketa bi awayekî fermî ji sala 2000'î ve dev ji vî navî berdaye û navê "BP" bi kar tîne. Vê yekê dilê hin Brîtanîyan hişt: gelo ew iddia dikin ku peywendîya neteweya şirketa û bêberpirsiyariya bikaranîna devera rezerva petrolê bi hev re heye? Gelo ew ketin ber pêla reflekseke anglofob (tîrsa ji inglîzîyan) û bi ser de jî weke mînak ev refleks rastiya ku ji sedî 40'ê sermayeya BP'yê di destê fonên teqawîtbûnê yê amerîkî de bûn, li ber çavan nagire?

Şaredarê Londonê Boris Johnson'ê li New Yorkê jî dayik bûye, 10'ê hezîranê jî BBC'yê re weha axivî: "Li gorî min retorîka dij-brîtanî a ku xuya ye ku Amerîka daye ber xwe, mirov dixê nava fikaran. Eger şirketeke mezin a brîtanî bi rexneyên giran û niyetxirab ên çapemeniya navneteweyî re timî rûbirû dibe, ez bawer dikim ev yek ji bo welatê me vediguhere pirsgerêkeke rastîn." Bi awayekî berbiçavtir, derdorên bazirganiyê û çapemenî ditirsiyan ku nîrxên hîsseyên BP'yê di borsayê de kêmbibin— di nava 12 hefteyan de nivî bi nivî kêmbû — û herweha, paşê ev kêmbûna nîrxê tesîrê li asta mûçeyê teqawîtbûna temamker bike ku ji aliyê fonên teqawîtbûnê yên brîtanî ve tînd dayîn (ev kesên teqawîtbûyî hemû li Borsaya Londonê xwediyê hîsseyên nîrxên pêşî ne). Sernûçeyêke *The Daily Telegraph*ê rewş bi kurtî îfade dikir: "Obama bi qirika mirovên teqawîtbûnê brîtanî girt" (10'ê hezîrana

2010'an). Dawiya hefteya beriya civîna G-20'an, ji bo nermkirina peywendîyan, pêwîst bû ku di navbera serokê amerîkî û Cameron de hevdîtineke bi rîya telefonê pêk were.

Bi hevdîtina civîna bilind a li Torontoyê, der barê siyaseta ekonomîk de cudatîyên din jî derketin holê. Amerîkîyan daxwaza lihevkerînekê kir ku bandorên siyaseta kêmkirina mesrefên budçeyê, ku Elmania û Brîtanîya bi rê ve dibin, bi sînora bike. Wezîrê nû yê maliyê yê Brîtanîyayê, George Osborne, 22'ê hezîranê "butçeya xwe ya lezgin" kîte bi kîte bi Meclîsa jêr ve da zanîn. Ji bo Amerîkîyan, ya herî girîng ew bû ku çend mehan beriya hilbijartinên di nivê dewra desthilatdariyê de, destpêka başbûna ekonomiyê nexin xetereyê. Ya li pêş jî bo Ewropîyan û nexasim jî bo Brîtanîyan ew bû ku hevnegrîna butçeyên xwe û asta deynên xwe yên neteweyî kêmbikin. Her du alî jî ji ya xwe nehatin xwarê. Dema veqetandî, vî rengî meclîsê, vî yekê pêşî li Cameron negirt ku piştigiriyê G-20'an bistîne da ku bernameya xwe ya daneheva maliyeya dewletê dewam bike.

Bernameyêke bi vî rengî wê bibe sedem ku butçeya ji wezaretên cihê re veqetandî, nêzîkî sedî 20'an kêmbibe. Bê guman wezaretê parastinê wê hindiktir bikeve ber vî bernameyê, lê belê dîsa jî ev qutkirina butçeyê çiqasî hindik be jî, ji ber devjêberdana prensîba "mudaxalekariya lîberal" ku dilê Blair gellekî pê ve bû, dê duqat bibe. Ev jî dema ku Washingtonê taybetiya tîkiliya bi Brîtanîyayê re nîrxand, bêguman dê tesîrê bike. Çawa ku wezîrê karên derve yê hukümeta John Major, Douglas Hurd gotiye "xwe li ser pêyan girtin û bipêşketina hevkarîya [bi amerîkîyan re] girêdayî wê ye ka weke hevgerê Dewletên Yekbûyî yên Amerîkayê Brîtanîya çiqasî bi kêr tê. Li ser mijarê em xwe dixapînin. Sedema wê jî kubariya Amerîkîyan e. Amerîkî weha nîşan didin ku mirov bibêje qey girîngiyêke mezin didin vî hevkarîyê, digel ku tiştêkî bi vî rengî jî nîne." (15)

* Profesore teqawîtbûyî yê zanîngeha Sorbonne Nouvelle (Paris 3)

- 1 Rapora ku pêşkêşî Komîsyona Karên Derve ya Meclîsa Jêr (House of Commons) a Brîtanîyayê hatiye kirin: UK Trade and Investment. Global Security: UK-US Relations (Bazirganî û Pererazandina Melikîtiya Yekbûyî. Ewlekariya Global:Têkiliyên DYA-Brîtanîya), 6. rapora rûniştina 2009-2010'an, HC-114, adara 2010'an, Ev. 110.
- 2 Bi tenê 70 kes ji van xwediyê payeya dîplomatan in. Ji bilî wan, 142 kesên din jî hene ku li Washingtonê ji bo wezaretê parastinê kar dikin û 550 esker û pîsporên brîtanî yên çekan jî hene ku li Dewletên Yekbûyî yên Amerîkayê hatine bichîrîn. Ev dane barê 2008'an de ne û ji rapora wezaretê karên derve û Commonwealth (FCO) dayî Komîsyona Karên Derve ya Meclîsa Jêr hatine girtin û di belgeya li jor behskirî de cih digirin.
- 3 "Mr Brown's silence endangers US relations (Bêdengîya Brown tîkiliyên bi DYA'yê re dixê xetereyê", *The Daily Telegraph*, London, 25'ê tebaxa 2009'an
- 4 *The Daily Telegraph* nûçeya wê çêkir, 16'ê çileyê paşîna 2010'an
- 5 Li ser vî mijarê binêre li Philippe Rivière, "Tous les Européens sur écoute (Ewropî hemû tînd guhdarîkirin)", *Le Monde Diplomatique*, adara 1999'an
- 6 William Wallace û Christopher Phillips, "Reassessing the Special Relationship (Ji nû ve nîrxandina tîkiliya taybet)", *International Affairs*, 85-2 (2009), rûpel 274
- 7 Defence White Paper – Delivering Security in a Changing World (Belgeyên spî yên parastinê: Ewlekirina Duniyayêke ku Diguhere), Cm 6041, çileyê pêşîna 2003'an. (Lêzêdekirina wergêr: Di fransî de peyva "le Livre blanc" tê bikaranîn û gotin bi gotin bi kurdî "pirtûka spî" ye. Ev pirtûk îşaret bi belgeyên siyasî yên mîna peyman an jî stratejiyên dewletê dike

MANEVRA YEKE JEOPOLÎTİK

Berdêla lihevkerina Fransa-Ruwanda

BENOÎT FRANCÈS *

Di dema serdana xwe ya Kîgali de 25'ê sibata 2010'an, serokkomarê Fransayê Nicolas Sarkozy aşkere kir: "Em dixwazin ku berpirsiyarên qirkirî werin dîtin û cezakirin. Di vî mijarê de, bi vir de wê de nîne." Ji 1994'an û vir ve, cara yekem bû ku serokkomarê Fransayê diçû Ruwandayê. Gelo ev daxuyanî dê li Fransayê dawiyê li destnedana sîdaran bîne? Serokê Yekîtiya aliyê sivil jî bo Ruwandayê (CPCR) Alain Gauthier bi xemgînî got: "Di nava 15 salan de dozgeriyê dozêk bi tenê jî venekir. Eger em nebûna, dosyayek bi tenê jî dê li ser maseya dozger nebûya." Ji bo wî qet guman tê de nîne: ev nebûna daxwaza siyasî ye ku destûrê dide sîdaran ruwandayî ku li Fransayê bijîn, bi ser de jî tu doz li wan nayê vekirin. Ew balê dikişîne ser ku "Siyasetê rê li ber vekirina dozan digirt, çî bereya çepgir û çî jî bereya rastgir ên ku di dema qirkirî de bi hev re desthilatdar bûn, berjewendiyên herduyan jî tê de hebûn ku tu encam jî vî karî derneketaya." Bi ser de jî, lihevhatina spektakuler a Fransa û Ruwandayê tevahiya astengîyan jî holê ranake.

Herdu welatan sala 2006'an tîkiliyên xwe qut kiribûn. Ji ber ku dozgerê fransî Jean-Louis Bruguière biryara girtinê jî bo kesên nêzî serokdewletê Ruwandayê Paul Kagamé dabû,

hukümeta Kîgaliyê gellekî aciz bûbû û dilê xwe girtibû. Dadgerê bilind ê fransî guman ji van kesan dibir ku di nava êrişê li dijî balafira serokdewletê Ruwandayê Juvénal Habyarimana ya 6'ê nisana 1994'an de cih girtibûn. Ji xwe, ev êriş weke bûyera ku qirkirin daye destpêkirin tê nîrxandin... Piştî sê salên pevçûn û lihevkerînekê, nêzîkbûna herdu alîyan weke ku bi lez çêbûbe xuya dike û herkes derbarê wê de ne hemfikir e (1). Ev nêzîkbûn para bêhtir encama hevlndanê wezîrê karê derve yê Fransayê Bernard Kouchner e. Kouchner serokdewletê ruwandayî Kagamé di dema xebateke mirovparêz ya rojên qirkirî de, weke serokê serhildêran nas kiribû. Li herêmeke ku di warê stratejîk de girîng e, ku tu tişt bêyî Ruwandayê "piçûk" lê nabe ku pêk were, ku bandora diyarker li Komara Demokratîk a Kongoya cîran dike û dewlemendiya kanan lê heye, Fransa divê ji nû ve baweriyê bide. Wekî din, weke Sarkozy, Kagamé jî bê şert û şurût hevgerê Dewletên Yekbûyî yên Amerîkayê ye.

Danûstandina berjewendîya dualî

Di dema serdana serokkomarê Fransayê ya Kîgaliyê de hempîşeyê wî yê ruwandayî, ku ji dema ku bûye desthilatdar û bi vir ve peyvên tîra xwe tînd bi kar dianîn, da ku Fransa lêborînekê bixwaze, vî carê bi

awayekî nermtir peyivî: "Ji fahmkirin û lêgerîna tiştê qewimî û bi wê de, êdî wext e ku em tîkiliyêke nû deynin, hevpariyêke li ser hîmê hevfaahmkirinê çêkin û bi awayekî rast, rastiye bigirin dest. Em red dikin ku bibin dilên rabihuriyê. Şaşî hatine qebûlîkirin, me nîqaşa wan kir. Û bi demê re, her ku diçe bêhtir em vî rastiye digirin dest. Ya girîng ew e ku em berê xwe bidin siberojê." Sarkozy jî li aliyê xwe ji bo cara yekem li "şaşiyên siyasî" yên ku Fransayê li Ruwandayê kirine mikur hat; lê belê bêyî ku bi tefsîlat behsa wan bike.

Danûstandina fikiran a li ser tiştên ku divê werin kirin, zelal xuya dike: Li aliyekî, mirov dê xwe ji iddiayên der barê berpirsiyariya Fransayê ya dema qirkirî re kerr bikin; li aliyê din, dosyayên Ruwandayîyên li Fransayê de werin pêşdebirin û lêpirsînên dozger Bruguière dê werin bêtesîrkirin. Hê di çiriya paşîna sala 2008'an de girtina "di encama hevdîtinan de" ya Rose Kabuye, mudîra protokolê ya serokdewlet Kagamé ku hedefa yek ji biryarên girtinê yên dozger Bruguière bû, destûr da Kîgaliyê ku bigihêje hin parçeyên dosyayê. Ji hingê ve gellek şahidên girîng xwe paş ve kişandin û derket holê ku wergerê dozger Bruguière ji kevnesixurekî Ruwandayê bû. Ev werger bûrayê Félicien Kabuga ye, yek ji firariyên Dadgeha Navneteweyî ya ji bo Ruwandayê

8 Ministry of Defence (Wezaretê Parastinê), Defence Industrial Strategy (Stratejiya pişesaziya parastinê), London, TSO, Kanûna 2005'an, rûpel 29.

9 Sernavê fermî yê peymanê: Agreement for Co-operation on the Use of Atomic Energy for Mutual Defense Purpose (Lihevkerîna hevkarîyê li ser mijara bikaranîna enerjîya atomî ji bo sedema parastina dualî).

10 Brian Wicker û Hugh Beach (birêvebir), Britain's Bomb :What Next ?(Bombeya Brîtanîyayê: Paşê wê çî bibe?), London, SCM Press, 2006, rûpel 192.

11 "The wars over the war (Şerrên li ser şerr)", *The Economist*, London, 5'ê hezîrana 2010'an.

12 *The Times*, 21'ê gulana 2010'an.

13 Konferansa li Navenda Lêkolînên Stratejîk a Philip Merrill, John Hopkins University, 10'ê çiriya paşîna 2009. Versiyoneke sererastkirî bi navê „A special relationship in jeopardy (Tîkiliyêke taybet di rewşêke hesas de)" hat weşandin, di hejmarê Tîrmeh û Tebaxa 2010'an a kovara *The American Interest* de.

14 Îfadeya nivîskî li pêşberî Komîsyona Karên Derve ya Meclîsa jêr a Parlamenteoya Brîtanîyayê, Global Security: UK-US Relations (Ewlekariya Global:Têkiliyên DYA-Brîtanîya), çavkaniya li jorê behskirî, Ev. 141.

15 Îfadeya nivîskî li pêşberî Komîsyona Karên Derve ya Meclîsa jêr a Parlamenteoya Brîtanîyayê, heman çavkanî, Ev. 83

Wergera ji fransî: Luqman Guldivê

SERHAD BAPİR

(ICTR) ye ku herî zêde lê tê gerîn. Dozgerê ku kete şûna Bruguière, Marc Trevidic, wisa xuya ye ku dosya bi awayekî weha nixand ku ji bo rejîma qirkirinê kêrî sêdewar be.

Dema ku Sarkozy bi baldarî bi bîr xist ku ew “girêdayî serxwebûn û adaletê” ye, nişanên oportünizmeke dadgeriyê jî zêde bûn. Çend rojan piştî serdana Sarkozy ya Ruwandayê, jinebiya serokdewletê berê Habyarimana, Agathe Kanziga, hat girtin. Ev, yek ji van nişanan e. Zehmet e ku mirov têkiliya wan bi hev re daneyne: Ya rastî, di encama giliyê PCR û redkirina serlêdana wê (ya derengmayî) ya mafê penaberiyê de, jî destpêka 2008’an û vir ve lêpîrsîneke dadgeriyê vekirî bû. Lê belê Agathe Kanziga li herêma Parisê bêyî ku xwe veşartaya dijiya

awayekî beloqî ji nuha ve dide hiskirin: “Fakseke şexsî nîne, asistanekî/e pispör nîne, dijitalkirina belgeyan sîmorkirî ye...” Dîsa jî hindikî beriya aşkerekirina lihevhatina diplomatîk, dozger Pous karibû tevî hevkar xwe Michèle Ganasia di dawiyê de biçê Ruwandayê. Ji qirkirinê û vir ve cara pêşî bû ku tişteki bi vî rengî diqewimî, digel ku dozger Bruguière bi xwe qet jî cihê xwe tev neliviyabû. Çavkaniyên girîng dê pêwîst bin da ku mirov Ruwandayê fahm bike, weke guhdarkirina bi dehan şahidan... Di dema dirêj de mirov çawa lê bifikire ku dozên bawerî bi wan were, mimkun in? Pispörê herêma Golên Mezin (Grands Lacs) û herweha li ICTR’ê jî pispör, André Guichaoua (5), weha fikarên xwe tîne zimên: “Piştî ku me zehmetiya dadgeriyê ku ji bo bigihîje radeyeke herî jêr

Navneteweyî ya Lîga Mafê Mirovan (FIDH) parlamenterê fransî Patrick Baudouin, ev bûyer û rewşên dijber in û “fikra ku Paris ji pêkanîna adaletê bêhtir, dixwaze têkiliyên xwe bi Kîgali re baş bike” piştrast dikan. Ji bilî peymanî navneteweyî ya li dijî îşkenceyê ya sala 1984’an (8), ji bo ku peymanên navneteweyî yê ku wê mohr kirine û destûrê didin prensîpa dadgeriya gerdûnî, karibin li ser erdên wê pêk werin, Fransayê tu carî qanûnên xwe neguhertin. Bi tîne du doz li gorî vî prosedûrê pêk hatin (ya sîbayekî morîtanî di 2005’an de û ya memûrekî tûnisî di 2009’an de), wan jî xwe dispirt vî peymanî navneteweyî.

13’ê tîrmeha bihurî parlamentoyê projeyê qanûnê qebûl kir ku qanûnên fransî bi statuya Dadgeha Cezayan ya

ve mijara yek ji giliyan e. Lê diviyabû sala 2007’an ICTR’yê biryareke girtinê bidaya, da ku Fransayê ew bikira kontrola dadgeriyê. Bi hêviya ku bikare û herweha derfetên wê jî hene ku wan dadgeh bike, ICTR’yê dosyaya Munyeshyaka tevî ya waliyê berê yê Gikongoroyê, da Fransayê. Nêzî beriya deh salan, di 1998’an de dadgeha bilind a Fransayê jî gihîştibû heman encaman, lê tişteki jê derneket... Di encama serlêdana yekî ji gilikaran de, sala 2004’an Dadgeha Mafê Mirovan a Ewropayê jî ber dirêj kişandina dozan ceza li Fransayê birî. Di 2010’an de beriya Pous û Ganasia, dosya di ber destên sê dozgeran re derbas bûbûn...

Doza der heqê Augustin Ngirabatware de, ku kevnewezîrê plansaziye yê hukumeta cîgir a Ruwandayê a

kesayetên biyanî re aşkere bibûna, “Ne têkiliyên girêdayî kar, lê belê girêdanên bi awayekî eşkere siyasetî û ji bo hinan jî yê bazirganiyê (10)”. Wî herweha da zanîn ku dosyayên mîna ya serkêşe Wenceslas – li gorî wî dosyayeke qels e – bi kêrî veşartin û piştperdekirina dosyayên herî têtûjî tîne.

Gelo doz dê di dawiyê de li Fransayê pêk werin? Serokê berê yê saziya îstîxbaratê, Pascal Simbikangwa ku di 2008’an de li Mayotte’ê (ji ber sextekariya belgeyan û firotina wan) hat girtin, dadgeheke normal dê doza wî bişopîne. Fransayê wekî din soz da ICTR’yê ku ew ê Munyeshyaka û waliyê Gikongoro, Laurent Bucyibaruta, derxe pêşberî dadgehê. Ev dosya hatine cemidandin, lewra dadger û dozgerê fransî zehmetiyê dikişînin ku agahdariyên ku ICTR’yê

LMd arşiv

(2). Sala 1994’an, artêşa Fransayê di çarçoveya operasyona Amarllis de ew ji Ruwandayê derxistibû (3).

Mirov herweha dikare van zewacên diplomatîk weke berpîrsiyarên danezana (destpêka çileyê paşîn) Dadgeha Bilind a Parisê (TGI), û beşekî “qirkirin û sîncên li dijî mirovahiyê” jî bihesibîne. Dema ku mirov hejmara giliyên jî êş û azara bi qirkirina 1994’an ve girêdayî li ber çavan bigire, sîda vî biryarê bêguman li nêzîkbûna Fransa û Ruwandayê dike. Li wezareta karê derve ya Fransayê behsa “rasyonelîzekirineke” banal a îdarî tê kirin: “Mala xwedê ava ku her roj qirkirin naqewimin û weha xuya ye ku beriya herkesî ev beşê dadgehê wê Ruwandayîyan alaqedar bike.” Di vî navberê de Alain Gauthier gumanê jê dike: “Em li hêviya diyardayan in.” PCR nêzî panzdeh dosyayan dane hundir û cara pêşî jî sala 1995’an gilî kiriye... Dema mirov rewşa li Fransayê bi ya li Belçîkayê re dide ber hev, cudahiya wan pîr darî av e. Hêza din a koloniyal a berê çar dozên cezayên giran ên girêdayî qirkirinê bi encam kirin. Vî karê tevahiya rojê ya beşê lêpîrsînê yê taybet, desdûr da ku dosya bi awayekî serketî bigihîjin encamê. Ev yek nişan dide ku hebûna struktureke bi heman rengî li Fransayê jî dê bi kêr were.

Lê belê dozgera fransî Fabienne Pous a ku bi van mijaran re mijûl dibe, bi baldarî û bi tevdir nêzik dibe: “[Beşê taybet] dê xwediyê çî derfetan be? Ew ê çawa hatibe birêxistinkirin? Em bi tu tiştî nizanin, û em hêvî dikin ku ev ne spekulasyonêk be ku hêviyan zêde dike (4).” Nebûna derfetan xwe bi

a kêrhatibûnê dît – ez li Belçîkayê difikirim –, gelo bi fransiyên ku derfetên xweseriyê (dadgeriyê) di destê wan de nîne, encam dê bibe çî? Ew ê xwe bidin xapandin!” Dema ku wî ev xema xwe dianî zimên, bal dikişand ser şahidiyên derew ku mohra qirêj li dozên bi heman rengî yê li Kanada û Swîsreyê xistibûn. Ji xwe, em qet behsa wê nakin û nabêjin ku ji reformên bê naverok çêtir, reformên ku xwe bi xwe betal dikin hene: li aliyekî tê eşkerekirin ku dozgerên taybet dê werin destnîşankirin, di heman demê de, li aliyê din, amadekarî tê kirin ku wezîfeya dozgerê lêpîrsînê were betalkirin...

Danûstandina fikiran a li ser tiştên ku divê werin kirin, zelal xuya dike: li aliyekî, mirov dê xwe ji îddiyên derbarê berpîrsiyariya Fransayê ya dema qirkirinê re kerr bikin; li aliyê din, dosyayên Ruwandayîyan li Fransayê dê werin pêşdebirin û lêpîrsînên dozger Bruguière dê werin bêtesîrkirin.

Derbarê sîncên li Ruwandayê pêkhatî de, qanûnek destûrê dide Fransayê ku “prensîpeke dadgeriya gerdûnî” bi cih bîne (6). Dîsa jî Kouchner û Michèle Alliot-Marie bi taybetî destnîşan dikin ku armanca beşê “qirkirin û sîncên li dijî mirovahiyê” ne ew e ku pêvajoyeke bi vî rengî saz bike (7). Ji bo serokê Federasyona

Navneteweyî (ICC) re li hev bikin. Ev dadgeh li ser dewletan ferz dike ku sîncên şerrî, sîncên li dijî mirovahiyê û qirkirin li ku derê hatibin kirin bila hatibin kirin û kê kiribin bila kiribin, ceza bike. Ev qebûlkirina qanûnê, dudiliyên Fransayê yê beramberî dadgeriya navneteweyî piştrast dike. Di encamê de ev qanûn dê bibe sedem ku di pratîkê de şopandina dozan ne mimkun be: divê “mala kesê sîncdar a ku ew para bêhtir lê dimîne” li Fransayê be û dozger dê di şopandina dozê de desthilatdar be. Kollektîfên mexdûran ên mîna PCR’yê dê bi vî rengî ji navê werin derxistin. Wekî din, ji xwe me dît bê ka dozger di mijara Ruwandayê de çiqasî şermokî ne... Parlamenter Baudouin vî rewşê bi kurtî weha rave dike: “Yan em aliyê prensîpa dadgeriya gerdûnî digirin û ji bo herkesî pêk tînin, ji Ruwandayê heta bi Kosovayê. Yan jî em alîgirê siyaseta real û qanûna yê herî bi hêz in.”

Jihevsarbûna dewletan

Dadgerî di mijara qirkirina 1994’an de ji xwe tîra xwe dereng maye. Parlamenterê sosyalîst Paul Quilès’ê (9) ku sala 1998’an wezîfeya lêpîrsîna meclîsê ya li ser rola Fransayê ya li Ruwandayê bi rê ve bir, bi gotinên ku rewşê sivik nişan didin vî yekê weha îfade dike: “Me ev dosya piçêki awiqandin”. Li gorî Gauthier “dozger gellek caran hatin guherandin û her carê diviyabû doz ji serî ve bihataya destpêkirin.” Bûyereke bi kurtî bêtêrî û kîndariya rayedararan radixe ber çavan “bûyera Wenceslas Munyeshyaka” ye ku ji 2001’ê ve li Gîsorsê keşeyê hevkar û yê Şopgirên Fransayê (Scouts de France) ye. Ev keşeyê berê yê cemaeta Sainte-Famille a Kîgaliyê, ji 1995’an û vir

1994’an e, herweha mînakeke baş e. Augustin Ngirabatware li Gabonê bi cih û war bû û ji Saziya mafên destnedanê û lipêşgirtinan a Quai d’Orsayê sala 1998’an belgeyeke taybet stand ku mafê bicihûwarbûna li Fransayê didiyê. ICTR’yê li dijî wî tebaxa 1999’an biryareke girtinê da. Lê roja ku diviya bihataya girtin Augustin Ngirabatware ji mala xwe derket û çû Libreville... Piştî ku ICTR’yê serî li wan da, rayedarên gabonî kirin ku ew ji holê wenda bibe. Ew 2007’an li Frankfurtê hat girtin û ji wira şandin ICTR’ya li Arushayê (Tanzanya). Li vî dadgehê doza wî dewam dike. Li gorî Guichaoua, li Ewropayê wî sîncdarî ev piştgirî stand, lewra tirs hebû ku têkiliyên wî bi

dane wan bi kar bînin, lewma pîvan û prosedûrên wan cuda ne. Lê belê, pîrsgirêka rastî ew e ku rola Fransayê ya li Ruwandayê ya 1994’an hê jî cihê nîqaşan e. Gauthier weke mînak destnîşan dike ku Bucyibaruta “waliyê Gikongoro bû, cihê ku leşkerên operasyona leşkerî û insanî Turquoise’ê lê bi cih bûbûn. Nabe ku doza wî behsa rola van leşkeran neke.” Bi vî awayî, dibe ku doz bigihîje vî encamê: bi awayekî nerasterast analîzkirina siyaseta Fransayê ya wê demê (11).

*Rojnamevan

Wergera ji fransî: Luqman Guldivê

- Ewropayê bide alî'. Di mijara Weke mînak li Association France-Turquoise (www.france-turquoise.fr)
- Buroya parastina penaber û bêwelatan a Fransayê (Ofpra) weke sedem got, “nişanên ciddî” hene ku dikin ku mirov bifikire ku wê di nava sîncên li dijî mirovahiyê de cih girtiye
- Weke gellek payebilind û rayedarên rejîma radîkal a Hutuyan. Binhere: Rapora erkê ya agahdarkirinê ku parlamenter Paul Quilès serokatiya wê kiriye, hejmar 1271, 15’ê çileyê pêşîna 1998’an
- AFR, 18’ê çileyê paşîna 2010’an
- Rwanda, de la guerre au génocide (Rwanda, ji şerr ber bi qirkirinê ve), La Découverte, Paris, 15’berfanbar 1998’an
- Qanûna 22’ê gulana 1996’an a ku qanûnên fransî li gorî biryara Neteweyên Yekbûyî ya hejmara 955 saz kirin. Bi vî biryarê, ICTR hatibû damezirandin
- Le Monde, 6’ê çileyê paşîna 2010’an
- Di nava xala 682-2 ya qanûna cezayê de hat bicîhkirin. Xala 689’an a heman qanûnê jî di qadên cuda û diyarkirî de cih dide prensîbeke dadgeriya gerdûnî: terorîzm, bazirganiya maddeyên nukleer, korsanî, firotina sîlehan, sabotaj. 26’ê çileyê paşîna bihurî, Dadgeha Temyizê ya Parisê li ser vî himî lêpîrsîna bûyerên îşkencê, xespa azadiyê û wendakirina mirovan ku li Kamboçayê di navbera 1975 û 1979’an de pêk hatine, ji nû ve da destpêkirin. Gilî û gazindên ji mijara biryarê sala 1999’an hatibûn kirin
- Le Débat (guftûgo), France 24, 25’ê sibata 2010’an
- André Guichaoua, Rwanda, de la guerre au génocide (Rwanda, ji şerr ber bi qirkirinê ve), La Découverte, Paris, 2010
- Bixwîne: André-Michel Essoungou, “Aux racines du contentieux franco-rwandais (Kokên lihevnekirina Fransa û Ruwandayê), Le Monde diplomatique, çileyê paşîna 2009’an

Nîsan 1970

PIRSGIRÊKA KURDÎ

Bextreşîya milletekî bê dewlet

JEAN-PIERRE VIENNOT *

Peymana dawîn ku di navbera Mela Mistefa Barzanî, serokê kurd yê navdar ku tev li hemû serhildanên Kurdistanê Iraqê yê ji 1930'î û bi vir ve bûye, û berpîrsên « Baasa rastgir » ku piştî darbeya 17'ê tîrmeha 1968'an ji nû ve hat ser desthilatdariya Bexdayê de hate înzekirin, gelo derdikeve derveyî sînoren nexşeya dernavendkirina (*la-markaziya*) ku Bexdayê danîbû ber xwe ?

Ev peyman gelo dê bibe deriyê tîgîhîştina ku Kurdan ji « otonomiyê » kiriye ? Kurdan ev tîgîhîştina xwe di daxuyaniya 24'ê nîsana 1963'an de bi awayekî aşkere dabû zanîn ku mirov dikare wê daxuyaniyê weke çarçoveya daxwazên wan ya daîmî jî binirxîne. Li gorî agahiyên ku îroj di destê me de hene (dawiya adarê), hê gellekî zû ye ku mirov bikare bersiva pîrsa jorê bide. Ew ê bibe paradokseke dîrokê ku partiya sosyalist ya vejîna erebî (Ba'th) ku di nava Rojhilata ereb de weke mezintirîn dijîna daxwazên Kurdan û dijbera fikra neteweperweriyê ne ereb ya di nava welatekî ereb de tê naskirin û li ser tîgîhîştineke mîstîk, da ku mirov nebêje « surrealîst », ya neteweperestîya ereb hatiye avakirin û piştî 10'ê hezîrana 1963'an, li hember Kurdan diwartirîn zulma leşkerî kiriye, îroj rabe û meşrûbûna daxwazên Kurdan yê neteweyî bipejirîne. Mîşel Aflaq'ê ku yek ji serokên Baasê yê dîrokî ye û di bazara iraqo-kurd ya Beyrûdê de roleke sereke listiye, çewtiyên xwe û tevgera xwe yê di vê mijarê de qebûl kirin. Mirov dixwaze hêvî bike ku xwerexneya wî ji dil be û ne nişana listikeke taktîkî be ku bi armanca qezenckirina demê û xapandina raya giştî ya ereb û navneteweyî hatibe kirin.

Gelo çî heye di nava vê otonomiyê ku ji aliyê berpîrsên kurd ve hatiye aşkerekirin û bûye armanca sereke ya vî şerrê çekdar ku bi salan e didome û bûye çîhê ewçend hêşir û xwînê? Xal bi xal ev hene :

1- Naskirina rastiya duneteweyîbûna Dewleta Iraqê û hebûna Kurdan ya neteweyî ya li ser axa xwe: Kurdistanê Iraqê (an jî ya «başûr»), naskirineke weha ku divê bi awayekî fermî di Destûra Komara Iraqê de were nivîsandin.

2- Diyarkirina îdarî ya Kurdistanê Iraqê, yanî axa ku Kurd lê pîrhejmar in û, li gorî Kurdan, ev *lîwa û qeza* (1) di nav de ne (2): lîwayên Silêmanî, Kerkuk û Erbil (bi kurdî Hewlêr) –

qezayên Xaneqîn ku di nava lîwaya Diyalayê de ye, qezayên Zaxo, Dihok, Amediye, Aqra, Sîncar, Şêxan û Til Afar ku di nava lîwaya Mûsilê de ne û dê di nava xwe de lîwayeke nû ava bikin ku navê wê dê bibe lîwaya Dihokê. Hersê qezayên dawîn yê Yezîdîyan in ku civata oleke kurd e û bi çewtî ji wan re dibêjin « bawerî şeytên dikin », civateke girtî ye û li gorî îslama sunnî jî qedexe ye ;

3- Hilbijartinên giştî li Kurdistanê ji bo diyarkirina parlamentoyekê, ku ji vê parlamentoyê dê lijneyekê birevebiriye pêk were û ev jî dibe hukumeta Kurdistanê otonom û desthilatdariya wê dê li ser hemû herêma kurd di warê birevebiriya karên civakî de hebe (huqûq, perwerdehî û xwendin, tendurustî, cotkarî, tûrîzm, katên civakî û hwd.), û ev jî dibe bernameyê weha ku Dewleta Iraqê ber bi federalîzmê ve dibe ;

4- Perwedehiya zimanê kurdî ya li Kurdistanê, di hemû astên xwendinê de, û bikaranîna wî ya di hemû dezgehên birevebiriya herêmî de; bipêxistina bê asteng ya çanda kurdî (weşan, zanîngêhên herêmî, îstasyonên weşana radyoya kurdî);

5- Beşdariya Kurdan ya hemû dezgehên Dewleta navendî yê sivil û leşkerî, ku ev beşdarî dê li gorî nifûsa Kurdan (nêzî du milyon) ya di nava nifûsa Iraqê ya giştî de be (heft milyon) : tayinkirina Kurdekî ya ji bo duserokatiya Komara iraqî;

6- Beşekî kara ji petrola Iraqê, li gorî nifûsa xelkê Kurdistanê, ku sê çarîkên wê petrolê ji herêma kurd (kanên Mûsil û Kerkukê) tê derxistin dê li finansmana geşkirina Kurdistanê ya çandî, aborî û civakî were xerckirin; di nava artêşa iraqî de, beşekî kurd (feyleq) dê hebe û dê li Kurdistanê bê bicihkirin ;

7- Azadiya çalakiyan ya bê sînor ji bo Partiya Demokrat a Kurdistanê ku take partî ye li Kurdistanê, ligel beşê kurd yê Partiya Komunîst ya Iraqê.

Naskirina ji aliyê Bexdayê ve ya hebûna neteweyî ya xelkê kurd, ku di dema şerrî de xwe bi awayekî ciddî da naskirin û êdî ji herkesî ve aşkere ye, û herweha pejirandina daxwazên Kurdan yê di warê çandî û zimanî de ji xwe pêk hatibû, lê pîrsgirêka anîna lîwaya Kerkukê (ku bîrên petrolê yê Bey Hasan û Cambûrê lê ne) ya nava herêma kurd ya otonom, ku ne bi dilê hukumetê bû, bi cudakirina qezayên ne-kurd ve hate çareserkin. Ji aliyê

din ve, di mijareke girîng de Kurdan serkevtinek bi dest xist ku ev mijar di bazarên berî vî de tim bûbû sedema tîkçuyîna bazarê û ev jî tê wateyê ku Bexdayê tawîzeke pîr mezîna daye: hêza çekdar ya Berxwedana kurd (pêşmerge) dê neyê belavkirin. Ev hêz bi tenê heye ku bikare dezgehên berdewamiya dezgehên Kurdistanê Iraqê bipareze, û tew gava ku mirov guherbariya siyasî ku li Iraqê bûye adet jî bihesibîne, ev mijar girîngtir dibe (hin serbazên rastgir yê tûndrew hewl dabû ku ji bo rawestandina bazarên darbeyekê bikin, lê belê demeke kurt berî peymanê dîrokî ya 11'ê adara 1970'yê rê li ber wan hate girtin). Piştî demekê, artêşa serhildêrên kurd dê bibe teşkilata polisên herêmî û sînoren iraqo-iranî bipareze. Herçî daxwazên li ser petrolê ne, diyar e ku Kurdan êdî dev ji wan berdaye.

Civakeke nû ku şerr nas kiriye

Serhildana kurdî di destpêkê de bi taybetmendiyêkê kêr zêde eşîrkî bû, lê belê ji bihara 1962'an û bi şûn ve, bi tevlêbûyîna Partiya Demokrat a Kurdistanê ve rengêkî bi temamî neteweyî û girseyî wergirt û di nava wê de gundî û axe, rewşenbîr, bajarî û serokeşîr, leşker û serbazên kurd ku ji artêşa iraqê reviyane, hemû hatin ba hev. Ev partiya mezîna ya neteweperwer ku modernîst û ji aliyê civakî ve pêşverû ye û di nava wê de meylên maksîst tim xurt bûn, 16'ê tebaxa 1946'an bi yekîtiya sê tevgerên kurd ve ava bûye : Partiya Komunîst a Kurdistanê Iraqê (rojnameya *Şoreş*), baskê çep yê partiya kevn *Hêwa* (hêvî) û *Komela* (Komîteya serhildana Kurdistanê) ku li Kurdistanê Îranê bûbû pêşeng û avakarê Komara kurdî ya Mehabadê (1946).

Derfetên qirkirinê ku hukumeta Bexdayê bi kar anîn, da ku wê serhildana xurt ya xelkê kurd biperçiqîne – bomberana gundan ya bi napalmê, bikaranîna gazên kîmyewî û asîda sulfurîk ya li dijî xelkê sivil, şewitandina zadî û talankirina pezî-xurttirîn sedem bûn ji bo belavbûyîna û bihêzbûyîna hişmendiyê neteweyî.

Mela Mistefa Barzanî kesayetiyêkê bi hêz û ecêb bandorkirî bû, neteweperwerekî bawerkirî û xurt bû, lê belê di warê civakî de muhafizekar bû, surguniya wî ya li Rûsyayê bandoreke politikî ya zêde li ser wî nehiştibû, qumandarekî leşkerî yê bêhempa bû, tecrubeyê wî ya bîst û pênc salan ya şerrê gerillayî hebû, di warê politikayê de pragmatîk bû lê

Salên 1960'î, li Kurdistanê başûr, bi pêşengiyê Mistefa Barzanîyê ku vegeriya wêlê ve Tevergera kurd dest bi şerrê çekdariyê kir. Hêzên Kurdan ewqasî xurt bûbûn ku herêma xwe xistibûn bin destê xwe û hukumeta Iraqê hingê mecbûr mabû ku bi wan re rûne û bazarê bike. Kurdan gellek serhildan dîtin, gellek şerr û xweşiyên ku pê re tên jî. Di siyaseta rastegîn de îroj hatiye fahmkirin ku bi tena serê xwe mirov nikare bigihîje armanca û pêwîst e ku mirov doza xwe di qada navteweyî de bide naskirin û ji xwe re, ji bilî çiyayên Kurdistanê, dostîne din jî peyda bike. Li Fransayê bi hewlêdanê Kamûran Bedirxan ve rojnemeyên mîna *Le Monde*'ê gellek caran behsa şerrê Kurdan dikir û digel dijayetiya Turkiyeyê jî hin pirtûk dihatin çapkirin. Van hewlêdanan kir ku, kêr be jî, bal bikeve ser Pîrsgirêka Kurdan.

Erê, Kurd bi şerrê xwe ve hatin naskirin, lewre salên şestî li seranserê cihanê tevgera azadixwaz belav bûbû ku di encamên wê de bûyerên 1968'ê pêk hatin. Vî nîfşê azadixwaz yê li dijî zordariyê, bê guman di doza Kurdan de rengêkî xwe jî didit. Milletekî li hember desthilatdariyên

zordar dest bi şerrê çekdariyê kiribû û nîfşê 68'ê di wê tevgerê de xeyalên xwe yê mezîna vedihewandin. Gellek militanên jî vî nîfşî wê demê çûn alîkariya Kurdan. Herçend, di qadên şexsî de be jî, van hewlêdanan bi dû re bandoreke xurt li raya giştî ya ewropî kir.

Xebatên wê demê yê ji bo nasandina doza Kurdan ne hêsan bûn. Lewre, li Ewropaya ku ji şerrekî mezîna derketibû teqîneke endustriyel pêk hatibû, guherînên civakî û hişmendiyê pêk dihatin û ji ber mezînbûna bazara xwe ve xatîrê Turkiyeyê li Ewropayê bilind dibû. Bandora artêşê ya li ser hukumetê ji baweriya Rojavayîyan ya ji Turkiyeyê xurtir dikir, lewre artêş, wê demê weke desthilatdariyê xurt dihat dîtin. Peywendiyên Iraqê piştî dema melikiyê jî bi Ewropayê re baş bûn û Fransa û Britanyayê bi hev re sîleh difiroştin û muşterîya ku di warê petrolê de hevkarê ne xirab bû. Îranê jî peywendiyên xwe yê bi Rûsyayê re xurt kiribûn û bi vî awayî piştigiriya Kurdan ya li herêmê jî hatibû qelskirin. Ji xwe, Sûriyeyê dabû ser rêya Turkiyeyê û siyaseta xwe ya kurdî bi navê «kembera erebî» li gorî wê saz dikir. Ji bilî van bûyerên ku ji bo diplomasiya

belê hay ji asta xwe ya zanîne jî hebû û kêmaniyan xwe qebûl dikir, bi temamî bi civaka kurdî û adetên wê yê kevn ve girêdayî bû û van taybetmendiyên wî derfet daye ku dijayetiyan cihêreng yê di navbera beşên civakê yê cur be cur de (gundî û axe) nebin pîrsgirêk û cudahiyan politikî yê di nava endamên modernîst ku ji entelijensiyaya bajaran dihat û endamên civaka kurdî ya kevn ku ber bi nemanê ve diçû (serokeşîr) kêr bibin.

Partiya Demokrat a Kurdistanê (PDK), digel ku piştigiriya reformeke zeviyan dîke û xwe weke tevgera «şoresger û demokratîk û pêşverû ku mafên karkir, gundî, karmend, sinhetkar û rewşenbûrên şoresger yê Kurdistanê Iraqê diparêze» (xala 2.) dide naskirin, dîsa jî di dema azadiya neteweyî de, ji bo xatîrê «eniya neteweyî ya yekgirtî» statukoya civakî parast, da ku peywendiyên wî yê bi «serokeşîrên welatperwer» û axeyên piçûk re ji dest neçin: bi tenê, dest danîn ser zeviyan Kurdên ku bi dewletê re dixebitîn û ew li gundiyan belav kirin û gundiyan jî baca xwe rasterast dida lijneya birevebiriya şoresê. Qeyrana navxweyî ya mezîna ya havîna 1964'an nehat çareserkin, lewre yê ku wê demê xwe li gorî rexneyeke çepgir ya birevebiriya barzanîst dida nasandin (Celal Talabanî – Îbrahîm Ahmed) bi dû re ketin nava wê xelatiya mezîna ku xwe nêzîkî hukumetê kirin û hetta li dijî serhildana kurdî ya bi pêşengiyê Barzanî jî bi artêşê re ketin nava hevkarîyêke temamî ku îroj zehmet e ku mirov bibêje ku ev şoresgerên qahweyan yê ku li Bexdayê di nava rehetiyêkê de û di bin parastina polisên iraqî de dijîn, beşdarî tevgera neteweyî bûn.

Otonomiyê *de facto* li herêmên Kurdistanê Iraqê yê azadkirî hate bicihkirin: birevebira sivil ji aliyê Partiya Demokrat a Kurdistanê ve li hemû gundan hate danîn. PDK weke yek ji organîzetirîn û xurttirîn partiyên Rojhilata Navîn tê naskirin

(bîst û pênc hezar endam). Dibistan hatin damezrandin û pirtûkên perwerdehiyê yê bi kurdî jî bo wan hatin çapkirin. Dermanxaneyên sivil û çapxaneyê jî bo rojnemeya Partiyê (*Xebat*) hatin danîn û îstasyoneke radyoyê ya qaçax (*Dengê Kurdistanê Iraqê*) hate vekirin ku heta li gundên herî piçûk yê Kurdistanê Turkiyeyê û Îranê jî dihat guhdarîkirin û hukumeta Bexdayê çî dikir jî nikarîbû ew hilweşandaya, lê belê, hemû bangên wê yê ji bo civata derve bê bersiv diman.

Navenda birevebiriyê (hijdeh endam in ku duwanzdeh ji PDK'yê ne), ji aliyê lijneya şoresa Kurdistanê Iraqê (şêst û sê endam) ve tê hilbijartin ku ev lijnê jî dibe weke parlamentoya Kurdan û di nava wê de Suryanî (Xristiyanên keldanî û nestoriyan ku ji zimanê aramî tên) jî bi awayekî çalak tev li tevgerê dibin. Navenda birevebiriyê dibe kakila şoresê û bi Barzanî re di nava peywendiyêke û daîmî de ye. Barzanî serokê PDK'yê yê rûmetê ye û herweha serokê Lijneya fermandariya Şoresê ye jî, Mihemed Habîb Kerîm him sekreterê partiyê yê giştî ye û him jî sekreterê navenda birevebiriyê ye, lê wê dawiyê Mahmûd Alî Osman ketiyê şûna wî. Mahmûd Alî Osman jî piştî Barzanî di şoresê de navê duyem e.

Herçî artêşa serhildêrên kurd e, îroj hijdeh hezar partîzanên wê hene (pêşmerge) ku di nava deh beşan de (Hêz) hatine dabeşkirin. Di destê wan de deh misîlen ji bo parastina li dijî balafirên hene, nêzî bîst topên wan yê giran hene û cebîlxaneyên wan yê xurt hene ku % 90'ê wan jî artêşa Iraqê bi şerr hatine bidestxistin. Ji nava vî şerrê dirêj û xwînrij ku fedakarî û êş û azarên bê hesab û trajediyên mirovahiyê nas kirine, mirovekî kurd yê nû peyda bû ku axlaqekî wî yê şoresgeriyê heye ku bi fedakarî û zehmetî û mîrxasiyêke bawerkirî ya di nava rewşên dijwar de hatiye ceribandin, bi sebir, bi realizmeke xweşbîn, bi welatperweriyêke paqij ku dûrî xirabiyan nasyonalfîzma

ARŞÎVA BÎR

RA KURDAN

Kurdan astengiyên mezin bûn, herweha çar welatên ku Kurd lê dijîyan jî, piştî xwe dabûn hevdu, da ku agirê tevgera kurd ya azadîxwaz bihataya tefandin. Lewre, heger li deverêkê agir pêketaya, wî agirî karîbû hemû welatên herêmê bidana ber xwe û her çar welatan jî bi vî yekê zanibû. Ji ber wê ye ku serkevtiyên Kurdan yên li Iraqê yên sala 1970'ê divê li gorî vî çarçoveyê were nixandin.

Ev nivîsa Jean-Pierre Viennot ku em di vî hejmarê de pêşkêşî we dikin jî yek ji nîşana wan hewldanên danasîna Tevergera Kurdan e. Lewre, em jî nivîsê dibînin ku rewşa Kurdan hê baş nehatibû naskirin û nivîskar hewl dide ku berî hertîştî vî rewşê bi xwendevanên xwe ve bide naskirin.

Jean-Pierre Viennot di sala 1969'an de teza xwe ya doktorayê ku li ser Tevergera Neteweyî ya Kurdan çêkiribû, bi awayekî fermî parastibû û heman salê jî li Zanîngeha ku nuha bi navê INALCO'yê tê naskirin û berê bi ser Zanîngeha Sorbonê ve bû, dest bi mamostetiya dersên dîroka Kurdistanê kiriyê. Ew bi kurdologên mîna Joyce Blau û

Thomas Bois re xebitiye. Di kovarên zanistî yên wê demê de gellek nivîsen wî yên li ser Kurdan jî hatine çapkirin û bi rêya lêkolînê wî ve jî bo nasandina tevgera kurdî bîngehekî xurt hatiyê avakirin.

Berî çapkirina vî nivîsa ku hûn ê bixwînin bi mehekê, li Iraqê, 11'ê adara 1970'ê, peymanek di nava Tevergera Kurdan û Hukumeta Iraqê de hatibû îmzekirin û li gorî vî peymanê otonomiya Kurdan ya herêmi dihat naskirin. Ev nivîs jî di çarçoveya vî peymanê ku bûye cîhê hevîyê de behsa pîrsgirêka Kurdan dike û rewşa Kurdên li welatên din jî bi bir dixe.

Le Monde diplomatique kurdî, dê her meh vî arşîva Kurdan ya «diplomatîk» bigihîne xwendevanên xwe û bi rêya van nivîsên ku di *Le Monde diplomatique*'ê de hatine çapkirin, alîkariya fahmkirina dîroka me ya nêzik bike.

LMd kurdî

ereb e û li ser daxwazên girseyî û bi enternasyonalîzmeke xurt ve hatiyê sazîkirin.

Soreşa kurdî li Iraqê niqêşeke mezin anî nava hêzên siyasî yên ereb, çepa iraqî û bi taybetî jî partiya komunist bi awayekî aşkere piştgirîya otonomiya Kurdistanê Iraqê dikir û herweha mafê Kurdan yê serxwebûnê û avakirina Dewleta xwe ya Kurdistanê mezin, teva ya Turkiye û ya Îranê jî nas dikir. Wê bi dîroka xwe ve nîşan daye ku ew li dijî hukumetên diktatorîyalî û leşkerî ye û ne li dijî milletan e, iraqî û ereb e û di nava wê de gellek milîtanên ereb hene ku bi pirranî maksîst in û jî ber zulmê reviyane hene û li çiyayên Kurdistanê (hêza Kemal) li dijî hukumeta xwe rahiştine çekan û şerr dikin. Ber bi dawîya sala 1967'an, çiya bi baskê çep û şoreşger yê partiya komunist ve tije bûn û ev hêza ku li dijî rastgirên reformîst bû li gundên Ereban û herêmên dijwar yên başûrê Iraqê peyda bû. Başûrê Iraqê jî berê ve bûye dergûşa nerazîbûneke civakî ya tûnd (serhildana koleyên reş ya Xariciyan li Iraqê, sala 868'an).

Eniya şerrê girseyî, organîzasyona berxwedana çekdar ku jî bireveberîya navendî tê, bang li xelkê kiribû ku serî hilde û bi şoreşa Kurdistanê Iraqê re eniyekê hevbeş ya şerrê çekdar ava bike, lê belê çiyayên wê jî aliyê artêşa Iraqê ve zû bi xwînê hatin paqîjkirin, lewre tevger bi awayekî baş nehatibû amadekirin û gundiyan giliyê gerîllayan dikir. Vê tevgerê di warê çekdarî de piştgirî jî Kurdan standibû û Aziz Al-Hacê berpîrsê tevgerê jî bi îşkenceyan ev yek li xwe mikur hat û neçar ma ku li ser televîzyona Bexdayê fikrên xwe yên berê red bike.

Van demên dawiyê, jî ber zulma li dijî Kurdan gellek serhildanan li Iraqê rû dabû. Ya herî giring 3'yê firmeha 1963'yan li qampa Raşîd, nêzikî Bexdayê dest pê kiribû. Hukumetê weha bersiv dayê: «Em li vî bûyera trajîk ku li qampa Raşîd ya leşkerî pêk hat difikirin. Leşkerên ku hê

nuh jî Basrayê hatibûn wira diviya bi şev bi qemyonan biçûna bakur. Saet duyê şevê qemyon amade bûn, lê belê leşkeran nedixwast siwar bibin. Wan piştî xwe da hevdu û li dijî qumandaran rahiştin sîlehan. Berpîrsên ku hayê wan jê çêbû, ferman da tankan ku êrişî wan bike : bi sedan kes mirin. Roja din daxuyaniyê fermî dida zanîn ku li Raşîdê rê li ber 'komployeke komunist' hatiyê girtin û endamên wê jî aliyê 'hêzên welatperwer' ve di nava nîv saetê de hatine kuştin!» (ji qelema Nazem Safir, kovara cezwî *Etudes* ya adara 1964'an).

Helwêsta Îranê ya nû

Heta 1964'an ku Qahîre û Bexda nêzikî hev bûbûn, hersê welatên sereke ku Kurdistan di nava xwe de par ve kirine, yanî Turkiye ya şeş milyon Kurd lê dijîn, Îrana ku çar milyon Kurd lê dijîn û Iraqa ku du milyon Kurd lê dijîn di nava xwe de peywendiyên xurt danîn, bi taybetî jî bi beşdariya hevpar ya paktên leşkerî ve (pakta Saadabadê ya 1937'an, bi dû re jî, pakta Bexdayê ya 1955'an), ku hin ji xalên bîngehê wan paktan li ser tevdîrên li dijî çalakiyên tevgera kurd ya neteweperwer bû.

Li Îranê, pîrsgirêka kurdî tu carî weke li Turkiye û Iraqê nebû mijara pêkutiyên xwînrij. Li Turkiyeyê, di serhildana Şêx Seîd (1925), serhildana Agiriyê (1930) û serhildana Dêrsimê (1937) de çil hezar Kurd hatin kuştin. Lê belê, avakirina Komara kurd ya Mehabadê ku li Kurdistan Îranê, çileyê paşîna 1946'an pêk hat, rast e ku di konjoktureke siyasî ya gellekî baş de pêk hatibû (têkçûyina desthilatdariya navendî, ketina hêzên rûs ya bakurê Îranê û ketina hêzên brîtanî ya başûrê wê ku ew hemû di çarçoveya çalakiya hevpeymaniyê de pêk hatin), û ev komar, li gorî Komara demokratîk ya turk ya Azerbeycanê (paytêxa wê Tebrîz bû) ku di heman demê de ava bûbû û bi ser siyaseta komunist ve bû, li ser bîngehekî

neteweperwer hatibû avakirin û ev jî nîşaneke zelal e ji bo ku mirov bibêje ku hêzeke neteweperwerîya kurd ya daîmî li Îranê heye.

William Eagleton ku nivîskarê pirtûkeke li ser Komara Mehabadê ye (3) û demekê li Tebrîzê jî maye û vî mijarê baş nas dike, weha dinivîse : «*Ya rast ew e ku fikra ku agirê neteweperwerîya kurdî di navbera 1943 û 1945'an de li Îranê geş kir, îroj hê jî li Mehabadê û deverên Kurdistanê yên din heye*» (r. 126). Di dema seferekê de ku min havîna 1966'an li Kurdistanê Îranê kir, min bi xwe jî dît bê ev agahî çiqas rast e û min fahm kir ku Mehabadê dev ji hêviya xwe bernedaye û dixwaze jî nû ve bibe navendeke çalak ya tevgera kurd.

Vê komara piçûk, digel temenê xwe yê kurt jî (hema hema salek), berhemeke ecêb pêk anî, bi taybetî jî di warê çandî de : vekirina dibistanan, çapkirina pirtûkên dersan û kovaran bi zimanê kurdî. Lê belê Stalîn weke ya Azerbeycanê, dev ji piştgirîya vî komarê jî berda, lewre wî dixwast li berdêla vekîşîna hêzên sovyetî (gulana 1946'an) peymanekê avakirina şirkete dualî îrano-rûs bi dest bixe ku li ser petrola bakurê Îranê bixebite. Hingê ev komar jî bi awayekî trajîk bi dawî bû û serokê wê Qazî Mihemed û herweha gellek mezinên Kurdan roja 31'ê adara 1947'ê hatin bidarvekirin. Ji hêla din ve, piştî vegirtina Mehabadê (çileyê paşîna 1946'an) artêşa Îranî jî pirtûkên kurdî yên ku dezgeha perwerdehiya Komarê çap kiribûn, hemû şewitandin.

Heger mirov bibêje ku li gorî welatên din, peywendiyên kurdo-îranî aram in û sedemên vî yekê di nêzikahiya wan ya etnikî û zimanî de bigere, kes dê pê qane nebe, lewre nêzikahiya etno-zimanî nayê wateya nasnameya neteweyî. Em di wê baweriyê de ne ku çiqas çewt be ku mirov mehû milletên silav weke neteweyekê bihesibîne, ewqasî çewt e ku mirov hemû milletên îranî weke neteweyekê bihesîne ! Belkî mirov dikare sedema vî yekê di bisernetina Farisan ya «şoreşa destûrê» ya 1907-1911'ê de bigerre ku ev şoreş bi armanc û awayê xwe ve gellekî dişibiya şoreşa neteweyî ya Mistefa Kemal (modernî, laîkî, navendîkirina Dewletê, şerrê li dijî desthilatdariyên biyanî û gendeliya navxweyî). Bi îdeolojiyê neteweperest ya faris, weke neteweperestiya etnikî ya Turkiyeyê ku jî dewra Mistefa Kemal ve heye û neteweperestiya ereb ya Iraqê, bi tenê ev şoreş dikare, li gorî pêvajoya klasîk ya sedem-encamên diyalektîk, bibe sedema helwêsteke Kurdan ya neteweperest.

Sedem çî be jî, jî bo Tehranê, pîrsgirêka Kurdan ya neteweyî nikare li Îranê hebe. Hasan Arfa'yê ku weke generalekî tev li gellek operasyonên leşkerî yên li dijî Kurdên Îranê bûye û herweha nivîskarê pirtûkeke li ser pîrsgirêka kurdî ye (4) têgihîştina fermî xweş aşkere dike û weha dinivîse: «*Îranî Kurdan weke kurd qebûl dikin, lê belê Kurd ji malbateke nijada îranî tèn û ev malbat dibe şaxê vî nijadê yê kurd, dibe beşekî Îranê; jî xwe, Îran împeratoriyeke pîrnijadî ya weha ye ku li ser dîrokê,*

li ser adetan û li ser girêdana bi Şahî ve hatiyê avakirin. Ji ber wê, jî bo Îraniyan, pîrsgirêka kurdî tuneye» (r. 159-160).

Ji hêla xwe ve, general Teymûr Baxtiyar ku kevneberpîrsê polisê siyasî yê îranî (Savak) ye, roja 26'ê firmeha 1958'an jî *New York Times*ê re weha gotibû : «*Li derveyî Îranê, li kuderê bin jî, Kurd li herderê weke Îraniyan tèn naskirin û zimanê wan jî farisî ye. Em pê bawer in ku ew peywendiyên ku wan bi xaka wan ve girê didin jî bir nakin*».

Ji ber dijayetiya xwe yên bi Iraqê û welatên ereb yên din re ku her ku diçû tûndtir dibûn (naskirina Îsrailê ya jî hêla Tehranê ve; beşdariya Îranê ya li pakta Sentoyê, xwedîderketina Îranê ya li giravên Bahreynê û yên Erebestanê; rikberîya sînorî ya li ser Şat-al Erebe), Îranê êdî şoreşa Kurdan ya li Iraqê jî xwe re weke xetere nedidît û jî 1964'an û bi şûn ve, nema tev li çalakiyên li dijî wê dibû û tew êdî, jî bo propagandaya panîranîst û anti-ereb, piştgirîya şoreşê jî dikir; lewre, bireveberîya barzanîst, jî ber sedemên taktîkî yên malûm, nedixwast berî bidestxistina otonomiya Kurdistanê Iraqê behsa pîrsgirêka kurdî ya li Îranê bikiraya.

Ji ber van sedeman, serhildana kurdî ya li Iraqê demeke dirêj jî vî «bêterefîya dostane» ya Îranê îstifade kir. Li gorî vî bêterefîyê, sînorê iraqo-îranî jî nû ve vebû (li hêla Iraqê sînor di destê Kurdan de bû) û bi xêra wê birîndar derbas dibûn, sîlehên ku Kurdên Îranê dişandin dihatin, alîkariya tendurustiyê digihîşt Kurdistanê Iraqê û herweha rojnâmegeger û rayedarên kurd tê re diçûn û dihatin. Lê belê, fraksiyoneke muhafîzekar a Partiya Demokrat a Kurdistanê Îranê jî bireveberîya barzanîst ya Kurdistanê Iraqê veqetîya û sibata 1965'an, li ser sînorê iraqo-îranî kongreyêke cuda li dar xist. Vî baskê şoreşger «reformîzma parlamenter» ya partiya Tûdeh (partiya komunist ya îranî ya prosovyetîk) şermezar kir û şerrê çekdarî dast destpêkirin: «Take rêya rast ya jî bo azadiya neteweyî şoreşa çekdar ya li dijî kolonyalîzmê û berhemên wê ne, û ev şoreş divê li ser îdeolojiyêke civakî ya nuh bê avakirin ku bikare dawiyê li xizanî, li bêdadî û li zulmê bîne» (encamnameya kongreya duyem. Çavkanî: Eric Rouleau, «Daxwazên şoreşger li Îranê», *Le Monde diplomatique*, sibata 1966).

Hêzeke gerîllayî ya weha ku fraksiyona PDK'ya Iraqê ya antifbaranîst ya ku bi hukumeta Bexdayê re dixebite jî piştgirîya wê dike, di navbera 1967-1968'an de li Kurdistanê Îranê dest bi çalakiyên xwe kir. Îroj bi dehan milîtanên Partiya Demokrat a Kurdistanê Îranê di girtîgehê de ne û gellek bireveberîyan wan yên naskirî jî bi sîlehan hatine kuştin, mîna Mela Awara, Îsmail Şerîfzade û Silêman Ahmed Mueynî.

Ber bi diyarkirina qedera xwe û ya Kurdistanê Mezin ve

Li Kurdistanê Turkiyeyê, jî dema Mistefa Kemal ve, zulmeke çandî û zimanî bi awayekî gellekî tûnd û bêrehm li ser Kurdan tê meşandin : qedexeya hemû celeb weşanên bi zimanê kurdî (alfabeya kurdî bi xwe jî bi qaçaxî belav dibe), redkirina hebûna Kurdan ya neteweyî, ku bi awayekî fermî jî wan re dibêjin «Turkên çiyayî». Qanûneke fermî (n° 6/7635) roja 14'ê sibata 1967'an di rojnâmeya fermî ya Komara turk de hate belavkirin û got ku «bi çî awayî

be jî (weşan, disk û qeyd), hemû alavên ku bi zimanê kurdî jî welatên derve bîn û li Turkiyeyê belav bibin qedexe ne». Daxuyaniya ecêb ya general Gursel hê jî di bîra herkesî de ye: «heger ev Turkên çiyayî (yanî kurd) yên ku nayên ser rêyê rehet rûnenin, artêşê dê gund û bajarên wan bide ber bombeyan. Dê golege xwînê ya weha pêk were ku ew û welatê xwe dê di nav de bifetisin» (ji Dagens Nyheter'a Stockholmê, çirîya paşîn 1960).

Hingê, naskirina otonomiya Kurdistanê Iraqê ya jî hêla Bexdayê ve desthilatdariyên Tehran û Anqereyê ditirsîne, lewre ew ditirsîn ku bandor li hişmendîya Kurdên welatên wan jî bibe û Kurdistanê Iraqê, weke sala 1959'an ku «dewra çep» ya şoreşa iraqî bû, bibe binkeyeke piştgiriyê jî bo tevgera neteweperwer ya kurd ya li Turkiye û Îranê, û bi vî awayî, bibe cihê kêfxweşîya hemû Kurdên Rojhilata Nêzik. Rojnâmegeger turk dan zanîn ku serdana Anqereyê ya wezîrê iraqî yê karên navxweyî, Saleh Mehdi Ammeş, ku hema berî agirbesta Kurdistanê Iraqê pêk hat, bi armanceke nihênî bûye ku piştgirîya Anqereyê ya leşkerî wergire, da ku heger bazar bi ser nekevin, koka tevgera Kurdan ya Iraqê paqîj bikin. Divê mirov bi bir bixe ku xala 23'an ya rêbaza Partiya Demokrat a Kurdistanê Iraqê weha dibêje: «Em, li parçeyên Kurdistanê yên din, di rêya azadiyê û bidestxistina mafên xwe yên neteweyî de, piştgirîya doza milletê kurdî ya rewşa dikin».

Wêha diyar dibe ku tevgera kurdî bernameya xwe de berê xwe dide hemû statukoya axî û civakî ya li Rojhilata Nêzik, lewre doza kurd Dewletên iraqî, îranî û turk ber bi qeyraneke sazûmaniyê û federalîzmê ve diajo. Ev tevger hevkarîyê bi hêzên van hersê welatan yên muxalîf re dike û li dijî sînorên çêkirî ye ku ev sînor bûne sedema parçekirina Kurdistanê û bermahiya siyaseta rojavayî ne, eynî wekî tevgera neteweperwer ya ereb ku li dijî balkanîzekirina Rojhilata ereb e. Tevergera kurd herweha armancine civakî yên dijwar jî danîne ber xwe, bi taybetî derbarê zeviyan de, ku heta nuha encamên baş nedane û dikarin, di dema bîcîhkirina dezgehên otonom ya li Kurdistanê Iraqê de, navkokiya civakî yên vî tevgerê derxin holê.

* Xwediyê tezeke doktorayê ye ku li Zanîngeha Sorbonê li ser mijara *Pîrsgirêka kurdî* çêkiriyê û roja 9'ê çileyê pêşîna 1969'an bi awayekî fermî parastiyê.

- 1 Di sistema Iraqê ya îdarî de *liwa*, qeza û *nahiye* hene ku ya herî mezin *liwa* ye
- 2 Nota wergêr : *Liwa* û *qeza* di orjînalê nivîsê de jî li gorî bilêvkirina wan a erebî hatine nivîsandin. Têna wateyên «herêm» û «bajar» Di nava Kurdên başûrî de peyva «liwa» weke «parêzgeh» hatiyê wergêrandin. Di sistema Iraqê ya îdarî de, navê herêmê jî navê serbajarê wê tê, weke parêzgeha Hewlêrê, parêzgeha Kerukê û hwd
- 3 *The Kurdish Republic of 1946* (Komara kurdî ya 1946'an), Oxford University Press. Londres, 1963. Zimanê kurdî, weke farisî, osetî, belûcî, tacikî, paştûya ku zimanê Afganistanê yê fermî ye û li herêma Paştûnistana jî (li Pakistanê ye) tê axavtin, dikeve nava koma «zimanên îranî».
- 4 *The Kurds-an historical and political study* (Kurd - lêkolîneke dîrokî û siyasî), Oxford University Press, Londres, 1966

Wergera jî franîsî:
Îbrahîm Seydo Aydogan

ALMANYA

Serkevtineke qaşo a “şampiyona îxracatê”

TILL VAN TREECK *

Aborî bilind dibe bêkarî kêm dibe: sanayiya alman ji nû ve dest pê dibe. Her çend encameke weha ji ber îxracatê ye û heqdest zêde nabin jî û rewşa karkiran ber bi başbûnê ve naçe jî, ev model, modeleke aboriyê a rehetkir e. Lê di dema dirêj de, ew ê çawa bibe? Pêkanîna stratejiyê weha Ewropayê bi xetera xirabbûna hevkeşiyê re rû bi rû dihêle.

R ayedarên alman baweriyeke xurt bi hêzdariya aboriya xwe nîşan didin. Çi sosyal-demokrat û çi muhafizekar, herdu jî hevdu pîroz dikin ku di nava deh salên derbasbûyî de reformên struktural pêk anîne ku welatê wan “di warê îxracatê de bûye şampiyona cihanê” – vê şampiyoniyê sala 2009’an dilê Çînê xweş kir, ji xwe, Çîn hê jî di warê nîrxê de li dunyayê îxracatvanê yekemîn e.

Dîsa jî, aboriya Almanyayê ji qeyrana aborî ya sala 2008’an û jihevdeketina bazirganiya cihanî ya ku piştî wê hat, derbên xirab xwarin. Hilberîna welatê brut (HWB) sala 2009’an ji sedî 5 kêm bû, tevî ku li welatên din ên Yekîtiya Ewropayê “bi tenê” ji sedî 3.7 daket. Tevî vê yekê jî, Almanya timî weke modeleke îstîqrarê di nava Yekîtiya Ewropayê de tê dîtin; bi taybetî jî dema ku mirov wê dide ber welatên keviya Yekîtiyê (Portugal, Îtalya, Yûnanistan, Spanya, Îrlanda). Weke mînak, mirov behsa bipîvanbûna lihevderneketina butceya wê bike ku di 2009’an de kêmî ji sedî 3’ê HWB’ya wê bû (di 2010’an de wê li der dora ji sedî 5’an be). Ev rêje li Portugalê ji sedî 8, Yûnanistanê nêzî jî sedî 14’an û li Fransayê ji sedî 8 e. Qaşo bi hewldanên xwe û disiplinê xwe ew bi ser ketiye û “baweriya bazarê” –heq kiriye. Yê din jî divê weke wê bikin.

Ev nîrxandina qeyranê ku ji René û bi wê de şewaza nîrxandinê ya serdest e, xwe li ber azmûnan nagire. Heger aboriya herî mezin a Ewropî (ji çar paran yekê tevahiya HWB’ya herêma euroyê, ya wê ye) stratejiya mezinbûna aboriya xwe li ser hîmê îxracatê daniye, hingê hevneqirîn û bêdengetiyên peywendiyên bazirganiyê xirabtir bibin. Ew ê zorê li welatên din ên endamê Yekîtiyê bikin ku butçeya xwe bi ciddiyet kontrol bikin û mesrefên mûçeyan kêm bikin, da ku di warê aborî de karibin hevrikiya Almanyayê bikin. Dema ev tedbîr bi awayekî sîmultane hatin girtin, hingî xetere heye ku bibin sedema peydabûna xelekeke neyînî ku zêdebûna bêkariyê, deflasyonê û tansiyona civakî bi hev ve girê dide. Ev teşhîs bi tevahî bi ya John Maynard Keynes re li hev dibe ku di rexneya wî ya merkantîlizmê – doktrînek e ku sedsala 16’an hatiye bipêşxistin – de cih digire. Li gorî merkantîlizmê, her netewe divê mezîna xwe ya bazirganiyê ya bi lêçûnên welatên cîran re, baştir bike. Ev yek jî ji bo hevgerîbûna tevahiya sîstemê, bi awayekî mecbûrî, dike ku daxwaza navneteweyî dakeve asteke gellekî kêm. Neo-Merkantîlizma Almanyayê

yekîtiya pereyan a ewropî bêistîqrar dike. Dîsa jî ew heta 2009’an mijara konsensusekê bû, qet nebe heta 2009’an weha bû.

Sedemeke vê yekê ya baş jî hebû: Heta ku serokwezîr Gerhard Schröder cihê xwe da Angela Merkel, a ku hevsarê hukumetê koalîsyonê ya ku tê de muhafizekar (CDU) serdest bûn girte destê xwe, Partiya Sosyal-Demokrat (SPD) bû ya ku di navbera 1998 û 2005’an de Almanya bi rê ve dibir. Ji bo SPD’ê zehmet e ku lê mikur were, “reformên struktural” ên ku di çarçoveya bernamêyê berfireh a bi navê “Agenda 2010” de sala 2002’an dest pê kirin, kirin ku berxwariya hindur a Almanyayê kêm bibe û hevneqirîn peyda bibin. Di hilbijartinên federal ên 2009’an de namzetê SPD’ê Frank-Walter Steinmeier “Plana ji bo Almanyayê” ji raya giştî re eşkere kir. Di vê planê de Steinmeier weha pesnê serketina Agenda 2010’ê dide: “*Ji 1998’an û pê ve, me sosyal-demokratên Almanya modernîze kir û hêza wê ya hevrikiya aborî ya navneteweyî ji nû ve xurt kir. Bi hevkarîya bi pîrdarên civakî re, bi xêra hewldanên kêmkirina mûçeyan, ji me hat ku em bikin şirketên me (û berhemên me) di bazara cihanê de di rêza pêş de bin. Welatê ku çapemeniya navneteweyî beriya bi deh salan navê “nexweşê mezin yê Ewropayê” lê dikir, veguherî lokomotîfa Yekîtiyê û pêşiya wê dikişîne.*”

Navê şermiyê ku li betalkirina kontrola mûçeyan a bazara kar hatiye kirin, “modernîzasyon” e; vê “modernîzasyonê” di salên 1990’î

de dest pê kir û bi bandora Agenda 2010’ê jî bi leztir bû. Yekane kêrhatîbûna ew e ku para mûçeyan a di dewlemendiya neteweyî de kêm bike û newekheviyan zêdetir bike. Di axaftineke xwe ya di Foruma Aborî ya Cihanê ya li Davosê ya 2005’an de, serokwezîrê hingê Gerhard Schröder bi kurtî ev yek weha dianî zimên: “*Me sektoreke veşartî ya bazara kar ava kir ku tê de mûçe kêm in. Me herweha sîstema mûçeyê bêkariyê guherand, da ku zoreke bêhtir a vegera ber bi kar ve li mirovan bike.*” Li gorî pêşniyarên Konseya Analîzên Aborî ya Alman û pîrrianiya pisporan, hukumet hê jî qebûl nake ku mûçeyê asgarî yê qanûnî diyar bike, lewra ditirse ev yek bike ku zexta li ser mûçeyan kêm bibe. Ev tercih û li ser hev redkirinên ku peymanên şirketan heta bi şaxên wan werin belavkirin, bi hev re armanca wan jihevdeketina sîstema peymanê giştî ya kar e; ev sîstema peymanê giştî a kar piştî şerrê cihanê yê duyem ketibû pratîkê. Bi vî rengî, weha xuya dike ku hukumeta alman û şewirmendê gellekî bi tesîr Hans-Werner Sinn hemfikir in. Sinn sala 2009’an ev texmîn dikir: “*Pêkhatina sektoreke mûçeyên kêm û gellekî kêm, ne ku têkçûyina Agenda 2010’an, berevajî serkevtina wê piştrast dike (1).*”

Neyeksanî, xizanî, paşdeçûna dewleta sosyal mûçezeya Rhenan pûç kir

Ji bo yê ku serê xwe bi aboriya Almanyayê ya deh salên dawîn diêşnin, weha xuya ye ku ji daneyên

berbiçav bêhtir, ev vîzyona xweşbîn xwe di serî de dispêre baweriyên nîzama îdeolojîk. Di nava herêma euroyê de, bi Almanyayê re Îtalya jî bi mezinbûna herî kêm kete sala 1999’an û 2007’an. 1999 sala destpêkirina pereyê hevpar euroyê bû û 2007 jî sala beriya qeyrana heyî bû. Aboriya wê li gorî ya Fransayê, Spanyayê û yan jî Îtalyayê hindiktir derfetên kar afirandin (eger em cûdatiyên HWB’ê li ber çavan bigirin, di warê afirandina derfetên kar de, ev paşvemaşîna dewam dike). Heta dewra refahê ya di navbera 2005 û 2008’an de ji ku hin berpirsiyarên siyasî xwe jê venedan û weke “mûçezeya nû ya aboriya alman” bi nav kirin, di heman dewrê de û di destpêka vê milenyûmê de Almanyayê li gorî Fransayê (weke encama bi qanûnan diyarkirina hefteyê 35 saetan kar) hindiktir derfetên kar afirandin.

Di heman wextê de qelşa ku dewlemend û xizanan ji hev qut dike ewqasî bi lez mezin bû ku Saziya Hevkarî û Pêşketina Aboriyê (OECD) jî pê êşiya. Raporeke OECD’yê tesbît dike ku di navbera 2000-2005’an de “*newekheviya mûçeyan û xizanî li Almanyayê ji hemû welatên din yê OECD’yê bi leztir zêde bûne (2).*” Tevî başbûna aboriyê ya di navbera 2005 û 2008’an de jî, pîvana xizaniyê ku weke “rêjeya Gini” tê binavkirin û bi zêdebûna newekheviyê re ew jî zêde dibe, li Almanyayê çar puanan bilind bû. Beridîneke bi heman rengî mirov dikare qismî bi rakirina kontrola mûçeyan a di bazara kar de jî rave bike, ku bû sedem mûçe weke xwe bimînin û heta kir ku mûçe kêm

bibin – herweha di boom (dewra bi carekê başbûna aboriyê) a ji 2005’an heta 2008’an de jî. Sedemeke rewşê jî ew e ku alikariya civakî û mesrefên gelemperiyê bi awayekî giştî kêm bûn. Bi vî rengî, li gorî daneyên Komîsyona Ewropayê, Almanya li dunyayê tevî Japonyayê yekane welat e ku lêçûnên dewletê – piştî ku enfasyon jî li ber çavan hat girtin – di navbera 1998 û 2007’an de kêm kirine. Di herêma euroyê de em Almanyayê jî pê re hesab bikin, di nava heman salan de mesrefên dewletê ji sedî 14 zêde bûne... Ev piçûkbûna dewletê encama kêmkirina bacên girîng e ku bi kêrî şirketan û dewlemendên ku bac li ser wan ferz e, tê. Daxwaza xurt û hişk a “lihevderxistina butçeyê” û kêmkirina demên dewletê jî sedemên vê piçûkbûna dewletê ne.

Kontrasteke zêde tê bilêvkirin a di navbera aboriyê hundir a gellekî yekreng û neenerjîk û sektoreke îxracatê ya gellekî dînamîk, para bêhtir encama vê siyasê ye. Di navbera 1999 û 2007’an de Almanya yekane welatê herêma euroyê bû ku ji aboriya hundir bêhtir, îxracatê bi awayekî erênî tesîra xwe li zêdebûna WHB’yê kir. Ji ber kêmbûna mûçeyên reel û hîsa neewlebûnê ku reformên bazara kar û sîstema parastina civakî bûn sedem, mesrefên mal (malbat) dikin pîr kêm dimînin. Herweha bandora mesrefên ku dewletê li mezinbûna aborî kirine, di nava welatên endamên Yekîtiyê hemûyan de ya herî lawaz bû.

Bê guman, “modernîzekirina mûçeyan” hêzê dide hevrikiya îxracata Alman. Lê belê, gelo zirara ku ew yek

li Ewropayê dike çi ye? Di çarçoveya yekîtiya darayî de, qelşa cudahiya hevrikiya di navbera welatan de êdî nabe ku bi devaluasyonên qaşo (bi tenê navlêkirî) li hev were derxistin. Weke encam, beridîna buhayê heqdestê karkirekî (peywendiyekê xurt di navbera wê û rêjeya enflasyona neteweyî de heye) di navbera welatan de ji hev cihê ye, hin jê bi awayekî mekanîk di hevrikiyê de li gorî yên din bi ser dikevin. Lê belê, di navbera 1999 û 2007'an de buhayê heqdestê karkirekî li Almaniyayê kêmîrî ji sedî 2'an zêde bû, tevî ku li Yunanistan, Îrlanda, Portûgal û Spanyayê ev rêje ji sedî 28 ta 31'ê zêde bû. Ev yek îşaret pê dike ku welatên din hemû di warê hevrikiyê de li hemberî Almaniyayê têk çûn û herweha nişan dide ku li Almaniyayê enflasyoneke kêmîrî deverên din hebû, rêjeya faîza reel li wira bilindtir bû. Vê yekê jî daxwaza kirrîna di bazara hundir de kêmîrî kir.

Şampiyona îxracatê, rewşa partnerên xwe yên aborî xerab dike

Li Fransayê bi xwe jî ku buhayê heqdestê karkirekî di navbera 1999 û 2007'an de ji sedî 17 zêdetir bû (ku kêm û zêde li gorî rêjeya enflasyonê ye ku Bankaya Navendî ya Ewropayê weke hedef diyar kiribû), mēzîna bazirganiyê ji 1999'an heta 2003'an li xwe zêde dikir, paşê mēyla wê çû aliyê zirarê - û piştê jî bi tevahî aliyê zirarê giraniya xwe nişan da.

Belê, hedef ji hevnegirtina butçeyê bêhtir, êrîşên spekulatîf ên bihara bihurî girêdayî bēdengetiyên mēzîna bazirganiya welatên ewropî bûn. Di navbera 1999 û 2007'an de hevnegirtina butçeya Spanyayê ya dewletê tu carî ji sedî 3'an nebihurî - sînorê ku ji aliyê peyman Maastrichtê û Pakta Ewropî ya Îstiqrar û Mezinbûna Aborî ferz dikin (ji bo ku em bidin ber hev, em li vira bêjin ku Almaniyayê ev pîvan di navbera 2002 û 2005'an de pêk neanî). Ya jî vê jî çêtir ew bû ku di vê demê de deynê gelemperiyê li gorî HWB'ê ji sedî 62'an dakete ji sedî 36'an (li aliyê din li Almaniyayê ev rêje ji sedî 61'ê gihîştê ji sedî 65'an) û dewletê di navbera 2005 û 2007'an de berhēmên zêde ji bi dest xistin. Di beramberî vê de di sektora taybet de (malbat û şirket), mesref bi awayekî sistematîk ji hatinên aborî bihurî, sedema vê jî bi awayekî pîr bi lez buhabûna xanî û milkan bû ku, ya ku hin salan gihîştê ji sedî 12'ê WHB'ê lihevderneketineke sabît bû. Mēzîna di navbera dewletê û sektora taybet de bi awayekî zelal negatîf bû, deynên giştî bi nisbetên mezin zêde bûn. Dema ku balona deyndariya sektora taybet dîtçe û bêkarî bi carekê de gellekî zêde dibe ji 2008'an û pê ve, dewleta Spanyayê neçar ma ku dayîna deynên ku doza wan tê kirin, bigire ser milên xwe û hê jî ne mumkin e van deynan bide.

Ev yek jî Spanyayê neçar dike ku bi miqdarên mezin pereyan deyn bike. Bi awayekî ciddî bazar ji ihtîmala rizgarkirina Spanyayê gumanan dikin. Rewş li Îrlandayê jî bi heman rengî ye. Li Îrlandayê di navbera 1999 û 2007'an de deynên dewletê ji sedî 49'an daketin ji sedî 25'an, lê belê di heman demê de deynên sektora taybet jî zêde bûn. (Li Yunanistan û Portûgalê jî demeke dirêj hatin û lêçûnên dewletê li hev dermediketin, lê dîsa jî ji deyndariya sektora taybet kêmîrî bû.) Ango yên ku zirarê li ihtîmala rizgarkirina welatekî dikin û wê li spekulasyonên malî vedikin, ji lihevderneketina butçeya dewletê bêhtir, lihevderneketinên bazirganiyê ne ku herweha sedema deynên derve ne jî.

Yanî, rayedarên alman şaş in dema ku "reformên strukturel" mîna ku welat di çavên kes û saziyên pereyan razînin de "bîstîqartir" û "ewletir" kiribe, pîroz dikin. Xurt xuyakirina Almaniyayê ji serkevîneke qelp pê ve ne tiştêkî din e. Eger em ji Plutark bawer bikin, dema ku ji bo serkevîna wî ya nû ya li dijî Romayê xelkê ew pîroz dikir, melîkê Epîrê weha peyiviye: "Eger em careke din bi vî rengî bi ser bikevin, hingê Xwedê ji me stand!" Lewra wî di şerr de beşekî mezin ji hêzên xwe, pîrrianiya fermandarên xwe yên leşkerî û hevgirên xwe wenda kiribûn.

Rewşa Almaniyayê jî ne cuda ye: serkevîna wê ya di şerrê globalbûnê de bi buhayekî giran hate bidestxistin. Serê pêşî, di warê civakî de bi carekê zêdebûna newekheviyê û xizaniyê, kêmbûna mûçeyên reel - ji bo çîna navî bi xwe jî. Di warê siyasî de jî li gorî pîvanên ewropî, lewma hevgirên wê yên herî baş hevîrê encamên neomerkanîlîzma alman disitirin û her ku diçe bêhtir bi awayekî aşkere ji piştigiriya ewropî ya Angela Merkel gumanê dikin. Ya rastî, stratejiya alman ya ku xwe bi tenê dispêre îxracatê, ne mumkin e ku serkevî bixebite eger tevahiya hevparên wê zêdekirina hevnegirtin û deyndariya xwe ya bazirganiyê dewam nekin. Ev jî weke ku me li jorê behsa wê kir, sedema qeyrana heyî ye. Mirov bi awira hişk a berjewendiyên neteweyî jî lê binêre, karekî kelevajî ye ku mirov bibe "şampiyona cîhanê yê îxracatê" da ku, paşê, gazîndan ji buhayê tevdirên rizgarkirina welatên ku ji derve dikirrin, bike. Ev tevdir ji ber deynên ku hew dikarin werin dayîn mecbûrî ne (bêhtir ji sedî 40'ê îxracata Almaniyayê ber bi welatên herêma euroyê ve ne). Heger aboriya wê ya herî hêzdar, ewqasî hindikî para xwe li daxwaza global zêde bike, yekîtiya darayî nikare demeke dirêj bikêrhatî bixebite. Ev dersek e ku divê ji analîza ku Keynes li ser şerrên bazirganiyê kiriye, bigire. Di pêncî salên destpêkê yên sedsala bihurî de, van şerrên bazirganiyê Ewropa parçe kirin û jî hev dirandin.

Sosyal-Demokratên ji xwe va ye dest pê kiriye û doktrîna xwe di ber çavan re derbas dikin. Di plana ji bo Almaniyayê ya sala 2009'an de, SPD'yê bi gotinên nîv bilêvkirî, lê mikur tê ku "beramberî serdestiya alman, di qada hevrikiyê de berxwuriyêke lawaz heye. [...] Wê pêwîst be ku parvekirina hatinên aborî bi awayekî wekhevîrî pêk were û pererazandinên li qada dewletê werin bipêxistin". Li aliyê din, muhafîzekerên ku Merkel pêşengiya wan dike tu meyîla ku berê siyaseta heyî biguherin jî, nişan nadin.

* Aborîzan, Institut für Makroökonomie und Konjunkturforschung - IMK (Enstîtuya Lêkolînên ekonomîya makro û Konjonkturê) ya Weqfa Hans Böckler.

1 Hans-Werner Sinn et al., "Die Agenda 2010 und die Armutsgefährdung (Agenda 2010 û xetereya xizaniyê)", Ifo Schnelldienst, Munich, hejmar 17, 2009, rûpel 23-27

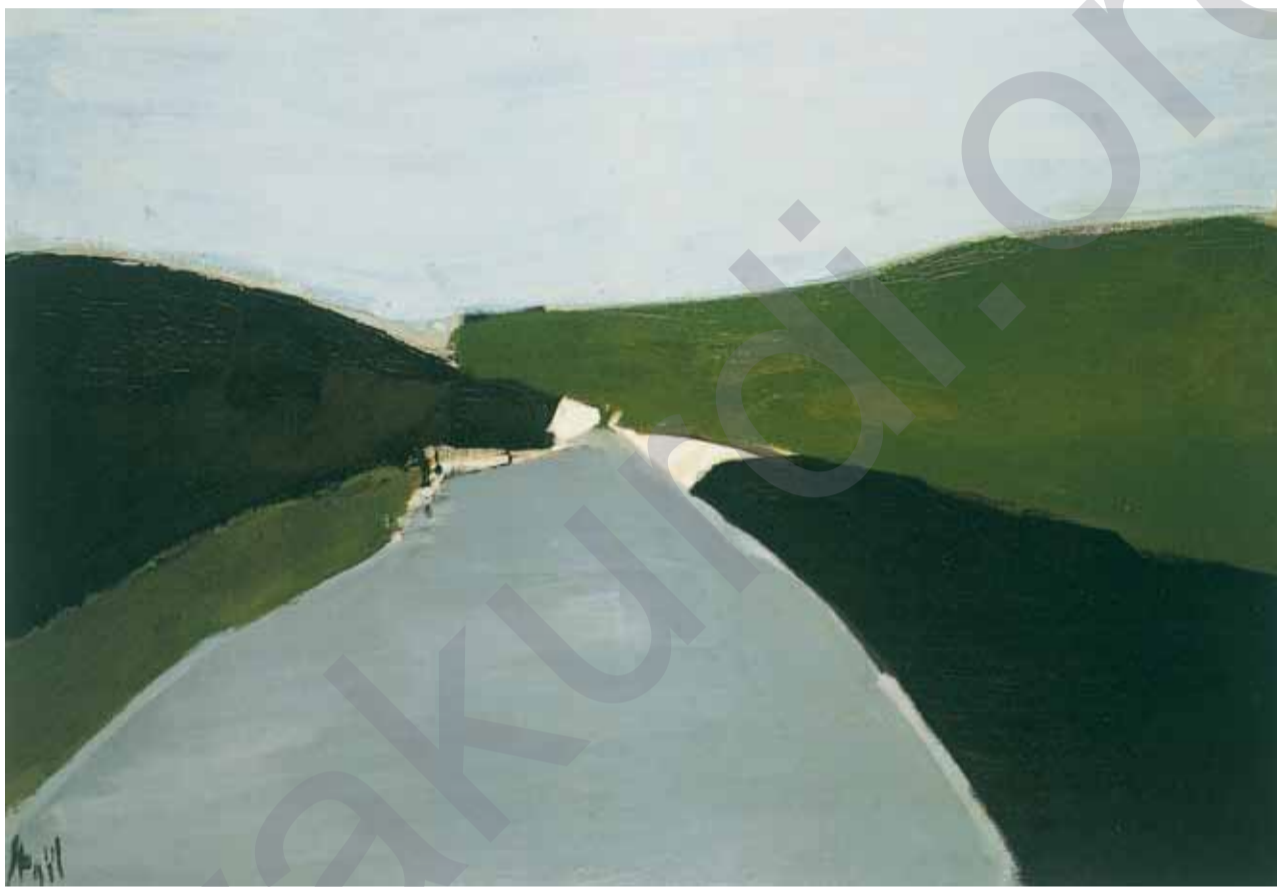
2 OECD, "Growing Unequal? Income Distribution and Poverty in OECD Countries. Country note: Germany (Newekhevi zêde dibe? Parvekirina hatina maddî û xizani li welatên OECD'yê. Welatê ku bêhsa wî tê kirin: Almanya)", Paris, 2008

Wergera ji fransî: Luqman Guldivê

FRANSA

Pirsgirêkên civakî û derdê ewlekariyê

LAURENT BONELLI

LMD arşiv

Dêja vu". Rêzebûyerên tîrmeha bihurî li Grenoble û Saint-Aignan (li Loir-et-Cher, herdu jî bajarên Fransayê ne) rû da, wê hesta kezêşewat bi mirov re çêdike. Ciwanên gîhayî dema hewl didin ku ji hêzên ewlekariyê birevin dimirin û pê re li cîhê ku lê diman şiddeta kollektîf bi carekê dest pê dike. Hukumet biryardariya xwe ya hişk di şerrê li dijî sûcan û herweha planeke nû ya çalakiyê, dide zanîn. Anket nişan didin ku hîmê vê biryarê zexm e. Hin parlemantêrên muxalefetê, întelektuel û komeleyên parastina azadiyan, mubalexekirina tedbîrên ku li ser wan tê fikirîn protesto dikin. Ji sîh salekî û bi vir ve, tim cîh û beşdar diguherin, lê belê bingeha meseleyê bi qasî ku mirovan matmayî bihêle weke xwe dimîne. Gelo tu tişt nehatibû kirin? Wezîrê karên hundir Brice Hortefeux weha rave dike: "Şerrê ji bo ewlekariyê tevahiya qelşên ji berê ve mayî ji hev de dixê. Li aliyekî yên ku rastiyan dibînin û li gorî vê gavan diavêjin hene - li aliyê din yên ku rastiyan înkâr dikin da ku tu tiştî neguherin. Em têra xwe wêrek in ku rastiye bibêjin, em bi îsrar in ku kirinên xwe pêk binin û li ser me ferz e ku em encaman li dest bixin." (Le Monde, 22-23'ê tebaxa 2010'an). Kêman dilxwazî xwe mîna li ser vê mijarê bi ewqasî dildariyê nişan dide. Ji bo ku em karibin li ser bibin xwedî hukmekî: di navbera 2002 û 2010'an de ne kêmi sêzdeh qanûnên taybet ên li ser vê mijarê li parlamentoyê hatine erêkirin; bêhtirî çil xalên qanûna dozên cezayan û bêhtirî sîh xalên qanûna cezayan hatine guhertin. Û hukumeta fransî û endamên Yekîtiya Tevgera Gelî (Union pour un mouvement populaire - UMP) îro pêşniyar dikin ku bi qanûnên cezayan, dê û bavên ku zarokên wan

ên nebîrbir ku du caran heman sûcan bikin, werin cezakirin, hin sûcdar ji welatbûnê werin derxistin, sê sed wargehên neqanûnî yên Romanan beriya çiriyê pêşîn werin hilweşandin û heta şaredariyên ku "li gorî ferza xwe ya pêkanîna ewlekariyê tev nagerin" jî werin cezakirin.

Ji bo çî enflasyoneke bi vî rengî? Li gorî hinan, dibe ku armanca ji nû ve derketina pêş a niqasha li ser ewlekariyê ew be ku mijarîna di bide jibîrkirin: tesîrên qeyrana aborî yên civakî; vejîna gellek beşên "skandala Woerth"; yan jî projeya ku nayê hezkirin a reformên sistema teqawîtbûnê. Ev ravekirin têrê nake. Ji dawîya salên 1990'î û bi vir ve li Fransayê û herweha li Brîtanya û Belçîkayê jî, "neewlebûn" bi serê xwe di asta "kategorîya aboriyê" yan jî ya "civakî" de, bi tevahî, bûye kategorîyêke siyasî, belê ya rastî ew berê di nava van herdu kategorîyan de bicihkirî bû. Wê xwe xweser kir û heta di nava gel de, xwe weke yek ji şewaza li pêşgirtî yê axivîna li ser rastiya rojane ferz kir. Bi heman rengî di axaftineke ji xelkê re ya 18'ê adara 2009'an de Nicolas Sarkozy weha dipeyivî: "Neewlehî di nava newekheviyan de ya herî li pêş e, neheqiya herî xirab e: bi tevahiya hêza xwe qamçiyê xwe li yên herî lawaz, herî şepirze, li yên ku ji wan nayê di taxên xweş de bi cih bibin, dixê." Serokkomarekî ku ji destpêka erka xwe û pê ve xwe ji yên beriya xwe bi mertalê li dijî bacan cihê kir - ev mertal dewlemendan ji êş û azara ji nû ve belavkirina bacan diparêze - ev gotin kirin. Ev yek jî vê pêşniyarê balkêş dike.

Dîsa jî ji hingê ve, çepgir jî di navê de, ev raman parçeyekî hîsa siyasî ya hevpar e. Di Partiya Sosyalîst (PS)

de krîmînalîte demeke dirêj weke encama newekheviyên civakî dihat dîtin û hê jî weke yek ji prensîbên wan ên bingehîn tê qebûlkirin. Serokwezîrê berê Lionel Jospin weha rave dike: "Girseyên gel înkâr nakin ku sedemên bingehîn ên krîmînalîteyê hene: malên hejar, şert û mercên jiyane yên perîşaniyê, nebûna kar û cihêkarî. (...) Lê belê, ew herweha dizanin ku gellek dem jê re divê ku mirov tiştêkî li dijî van sedeman bike û ew nikarin xwe li vê demê bigirin (1)." Ev cudakirina "neewlebûn" û pirsên civakî û aborî ji bo ku mirov niqaşên ku nuha tînin kirin fahm bike, diyarker e. Ya rastî, piştî ku em kar û xebata li ser çavkaniyên krîmînalîteyê taloqî siberojêke nediyar bikin, ya ku li ber destê mirov dimîne bi tenê ew e ku mirov berpîrsiyariya şexsî ya sûcdar (heta ya dê û bavên wan jî) bike hîmê sereke yê mudaxeleya dewletê. Filozofîyêke bi vî rengî liberal ku civakê weke li pey hev rêzkirina aktorên mentiqî yên azad û wekhev dibîne, li gorî hesabê mesref/kar tev digere, hertiştî di nav daxuyaniyên mîna yên Eric Ciotti, sekreterê giştî yê UMP'yê ku ji ewlekariyê berpîrsiyar e û Julien Dray, parlemantêrê sosyalîst ê Essonneê, dadike. Ciotti dibêje "tevdîra herî baş a pêşilêgirtinê, di serî de tîrsa ji cezayan e" (Le Figaro, 10'ê tebaxa 2010'an) û Dray jî 16'ê tîrmeha 2002'an li pêşiya Parlamentoya Neteweyî got: "Mirov cihê ku lê ji dayik bûye hilnabijêre, lê jiyana xwe hildibijêre - û van mirovan jiyaneke weha hildibijart ku bibin sûcdar." Dîsa jî, mirov bi vî awayî kesan îzole bike, hingê rê li ber tê girtin ku sistema têkiliyan a ku, sûc jî di navê de, kirinên kesan watedar dibin, were fahmkirin.

Hortefeux zend û ben d badane û ketiya nav kar û barê "şerrê li dijî

bazirganiya narkotîkê û çeteyan". Disa jî, gelo aboriya neqanûnî û kombûna "ciwanên kevîyên bajarên" xwe dispêre çî? Ya pêşî, li ser hîmê xizani û neparastîbûna civakî kat dide û dewlemend dibe. Dema vê dike jî li gorî tax û kêliyan xisleta wê diguhere; bazirganiyê tevlihev a karê qaçax, pevguhêrîna mal û xizmetan bêyî bikaranîna pereyan, jî nû ve firotina narkotîkan, dizî û bazirganiya qaçax e. Ev aboriya nefermî ku ji aliyê endamên civaka meşrû (yên ku maddeyên neqanûnî yan jî berhemên serfkirîniyê ji xwe re peyde dikin) ve tê bikaranîna (2), bêguman çavkaniyan dide kesên ku pê radibin. Lê belê, ew herweha nişana xwe xilaskirina ji qutbûn û bêrûmetiya xisleta hejariyê girseyî ye ku derbê li beşên herî kêm perwerdebûyî yên girseyên gel dixe.

Ev yek jî bo "çeteyan" derbas dibe. Ev çete, pirrî caran herikbar û demî bin jî, ji bo hin "ciwanên heta hetayê" ye (yên ku ji wan nayê ku karekî bi îstîqrar peyda bikin, xweseriya xwe ya ji malbata dê û bavên bi dest bixin û malbateke bi zewacê ava bikin) li beramberî redda cihana kar û dibistanan alternatifê baweriyê dide û herweha derfeteke rêzdarbûnê ye jî (3).

Ev du-cihanên aborî û sembolîk rave dikin ku dema ku mirov doza derfeta tunekirina van fenomenan li polîsan bike, hingê ofbûn û bêzarî serdest e. Li gazindên jî berê ve yê li dijî dadgerên ku qaşo, sûcdaran, çerr ku tîr girtin berdidin, êdî gazindên nû zêde dibin ku bi peyvên "çare tê de nîne" yan jî "karê Sîsîf" tîr îfadekirin. Heger em berê xwe bidin saziyên dadgeriyê, ceza êdî li gorî berê zêde hişk in û di temenê piçûk de dest pê dikin. Çawa ku gellek dadger û dozger jî lê mikur tîr, êdî jî saziya dadgeriyê nayê ku rêyê li ber bigire ku kesên sûcên piçûk dikin û tîr ber wê, dev ji van sûcan berdin.

Rastî bi israr in û nîqaşa bêdawî ya li ser berpirsiyariya şexsî nikare nebîne ku sedema vê rewşê şewazên modern ên rêxistinîya gelê xizan e ku encama qeyrana civakî û aborî ya sîh salan e. Dîsa jî mijar ne tîkçûyîneke hêsan a terciha polîsiyê û dadgeriyê ye ku dê vegera ber bi *statu quo ante* (statukoya berê) ve mimkun bike. Her tevgera aliyekî di şel û tevgera yê din de xwedî rol e û bandorê li tevgerên wan ên pêş dike. Sarkozy bi qêrîn xweş got: "Hin kes şiddetê bi mudaxeleya polîsan a li taxên kevîya bajêr ve girê didin. Lê belê, ya rastî, ev dunyaya berevajî ye!" (daxuyaniya 18'ê adara 2009'an). Stratejiyên polîsiyê tîra xwe para xwe li pîrsgîrêka ku ne ji xwe ve ew şerrê wê dikin, zêde dikin (4).

Pirraniya berpirsiyarên polîsan ên payebilind ku li ser wan liv û xebata li dijî tevliheviya civakî û krîmînalîteya ciwanan hatiye ferzkirin, li ser vê yekê hemfikir in: bi tenê polîsekî li deverê darîçav û dewamî dikare bi rolekî kêrhatî rabe. Polîsekî ku jê tê ku kesên aramiyê xera dikin ên potansiyel nas bike û gellek aksiyonan bike û tedbiran bigire (ji gefxwarîniyê heta tepisandinê, hişyarkirin û îxtarên cihêreng jî di navê de), lewra rewşa tê dîtin ku polîs dikare van bike. Ev, fikra "community policing" e weke ku em dikarin li Chicago, Brîtanya û Hollandayê bibînin û bi reformkirina polîsê nêzîk (1998-2003) li Fransayê jî hate bicihkirin û paşê bi rengekî şermokîtir ji 2008'an û pê ve bi Yekîneyên Herêman ên Taxan (UTEQ) dewam kir û beriya demêke kurt navê Tûgayên Pisporekî Qadê (BST) li wan hat kirin.

Lê belê, li vir hê jî em bi vegereke tetmînebûna aborî re rûbirû ne. Organîzekirina polîsan ji rêxistinên giştî yê hukumeta dewletê qut û serbixwe pêk nayê. Di çarçoveyekê de ku krediyên dewletê û hejmara karmendan gellekî tîr kêmkirin, zehmet e ku mirov şewazeke çalakiyê ku ewqas personel jê re divê, teşwîq bike. Eger em derbarê mijarê de şaş nebin, hukumetê dev ji reforma sala 1998'an berda û sedema wê ya sereke jî kêmbûna derfetên maddî bû û xetere heye ku aqûbeta BTS'an jî bi heman rengî be. Heta, eger hejmara polîsên wezîfedar neguhere jî – lê rewş ne ev e, heşt hezar kar divê di navbera 2009 û 2014'an de werin jêbirin – mirov fahm nake ka çawa dê mimkun be ku li qereqolan polîsan bineqînin da ku wan li yekîneyên ku dê dewriye bigerin, zêde bikin.

Niha berê awiran ketiye ser yekîneyên mudaxeleyê yê weke Tûgayên Dij-krîmînalîtê (BAC), yê ku dikarin bêhtir çalakiyan bikin: du komên BAC'ê tîrê dikin ku bîst qadên herêmeke polîsan kontrol bikin, tevî ku bi awayekî teorîk serê qadekê sê polîsên dewriye pêwîst in. Ango, di demêke diyar de şeş kes li dijî şestî... ji bo jî hev belavkirina pevçûnekê, di ser sûc de girtina xirabkaran gellekî kêrhatî ye; bi her rengî, di halkirina bêdisiplîniyê ciwanan ên piçûk de ev yekîne gellek zehmetiyên dikînin. Ya rastî, gellek caran neçar dimînin bêyî ku sûcek hebe çalakiyê tepisandinê û bêyî ku qanûn were bipêkirin, kontrolê bi rê ve bibin; pirrcarîbûna vê jî dike ku komên bi van kirinan re rûbirû dibin, kêmtir baweriyê bi wan bînin û bi guman nêzîkî wan bibin. Ev yek xwe bi zêdebûna heqaretan û heta serhildêriyan dide der ku hejmara wan di nava deh salan de du caran li berê zêde bûye. Kombûnên sistematîk ên dema kontrolê (ji bo ku "zextê bikin") heta "kevîrkirina" erebeyên polîsan ên dewriye digerin bersivê e li dijî kontrolkirinên nasnameyan yê belesebeb û pirrcar, çavtirsandin, piçûkxistin û heta derbkirinan.

Di rewşêke weha de ku hejmara polîsan kême e, bi şidbûna van tîkîliyên li jor, weha xuya dike bi tenê rêyek jî xwe re peyda kiriye û ew jî ew e ku pîr zêde girîngiyê bide teknolojiyê. Armanca kirîna *flash-ball* (5) û *taseran* ev e, ku bikaranîna wan aloziyên di navbera aliyan de zêdetir dike. Bi vî rengî, em dikevin nava dînamîkeke rikberiya hêzê ku tê de "mîlîtarbûna" mudaxeleya polîsan dibe sedem ku astên şiddetê zêde bibin, çawa ku me sala 2007'an di dema îsyaneke Villiers-le-Belê de dît yan jî di asteke kêmtir de di yê Grenoble'ê de.

Di van şert û mercan de nîqaşên li ser ewlekariyê, tîkçûyîna xwe bi xwe jî di nava xwe de vedihewînin, lewma ew xwe weha nişan didin ku ew ê liv û tevgerên ku gellekî kême dikarin kontrol bikin, ji holê rakin. Mijarek bi tenê dimîne û ew jî zêdebûna gotinan û qanûnan e. Lê belê, ev zêdebûn bi rexneyên muxalefetekê re rûbirû ne ku dikare bê zehmetî danezanan û encaman bide ber hev. Bi vî rengî, sekretera wê ya sereke Martine Aubry jî di nav de, hin birêvebirên PS'yê jî niha ve hukum dikin ku pêwîst e ku vegerin ser mijara parastina azadiyên raya giştî (weke mînak di nîqaşa li ser binçavkirinan de) û xwe ji figurên partiyê ên herî "ewlekarîparêz" yê mîna Manuel Valls bi dûr dixin (6).

Ji nû ve pêkanîna mîzîna di navbera polîsê "taxê" û yê "mudaxeleyê" de û herweha adeta ku kêfa xwe zû ji qanûnên cezayê re tîne, pêwîst bin jî, dê tîra çareserkirina alozi û

pirsgîrêkên reel ên di nava girseyên gel ên xizan de nekin û herweha bi kêrî disîplînekirina beşên wan ên ku herî kême tîr kontrolkirin jî neyên.

Bi tenê jî ber ku bi awayekî berfireh di nava hebûna rojane ya şeşsan de, li kar, li taxan, li dibistanê, li malê, li dêrê, li partiyê û sendîkayê bi cih bûne, disîplînen civaka pişesaziyê dikarin bi kêr werin. Encama wan girêdan û baweriyê zêde ya bi mecbûriyetan bû û rewabûna wan jî bi awayekî berfireh girêdayî *berdêlan* e ku li ser kesên ku ev disîplîn di ser wan re pêk tîr, ferz dike (7). Wekî din, gellek ciwan xwe ji cezayê karê bi zorê xilas dikin. Berdêlan ku cezayên herî kême bi xwe re anîn, wezîfedarkirina polîsên dewriye digerin – "yên nêzîk" jî bin – yan jî qanûnên dij-çeteyan, xuya ye ku bi kêr nayên. Berevajî vê, ev tevdir weke hişkbûna disîplînî ya yekalî û bêyî derfeta tîrînkirîniyê xuya dikin. Weke zalim û cihêkar tîr dîtin û jî ber vê jî îhtîmaleke mezin e ku werin redkirin, çawa ku teqînên geh li vir û geh li wir didin der yê ku rojevê dixemilînin nişan didin (ji Vaulx-en-Velinê heta bi Clichy-sous-Boisê, ji Mantes-la-Jolie heta bi Grenoble'ê) yan jî bi awayekî rojanetir girîftbûna tîkîliyên di navbera saziyan de (dibistan, polis, xizmetên şaredariyan, xizmeta birinûnanîna xelkê) jî vê yekê nişan dide.

Eger çetevaniya mezin, bîniqaş, karekî polîs û dadgeriyê ye, hingê belkî êdî dem hatiye ku em cudakirina di navbera sûcên piçûk û civakê de ji holê rakin û wê jî nû ve di nava civakîbûnê de bi cih bikin. Divê em herweha bînin bîra xwe ku yekane şewaza birêvebiriyê bi rêya neewlekariyê ya ku demêke dirêj bi awayekî kêrhatî dewam kir, îcada çîlexaneyên dîndarên katolîk ên sedsala XII'an e (8). Derxistina pêş a qadeke hevdtîniyê di navbera dogeh û buhîştê de, ya rastî, navgîneke sereke bû da ku li Rojavayê desthilatdariya dêrê were rûnandin. Lê belê, li gorî mijara şerrê li dijî krîmînalîteyê, xetereya ku rastî mirovî xelet derbixin, kêmtir bû.

1 Lionel Jospin, *Dunya wekî ku ez dibînim* Gallimard, Paris, 2005, p. 249

2 Alessandro Dal Lago û Emilio Quadrelli, *La Città e le Ombre. Criminali, cittadini, Feltrinelli*, Milan, 2003

3 Gérard Mauger, *Kom û hawîrdor û populasyona roma. Lêkolîna li ser guherîna ciwanên çînen populer (1975-2005)*, Belin, Paris, 2006

4 Hejmara wan ku di 1998'an de 32 038 bû di sala 2008'an de derket 57 903. Serçav: "Cureyên sûcdarî û qebahatên ku li Fransayê tîr dîtin". *Arşîva Fransayê*, Parîs

5 Di serî guleyên plastîkî û ya duduyan jî çeka ku bi şiddeta 50 000 voltan şoka elektrîkê dide

6 Binihêrin: wekî mînak gotara Jean-Jacques Urvoas, Nûnerê Finistère û sekreterê ewlekariya neteweyî ya PS'ê. *Ji ewlekariya dewletê ber bi ewlekariya gel*, Fondation Jean-Jaurès, Paris, 2010

7 Binihêrin: "Fransa di nav tîrê de ye. Dîroka civakî ya bêewlekariyê", *La Découverte*, Paris, 2010 (çapa nû ya berfireh)

8 Jacques Le Goff, "Destpêka Qiyametê", Gallimard, Paris, 1991

Wergera ji fransî: Luqman Guldivê

Ji BERLÎNÊ HETA BI CHICAGOYE

Li gorî elîtan şerrê çînan

NOËLLE BURGI

Almanyaya derdar vê pêlê pê mijûl e ku îmaja neteweya ku di warê aborî de dewlemend e, xurt bike. Belê, aliyê veşartî yê dewlemendî û refaha wê ji aliyê cîranên wê ve baş nayê zanîn. Bi taybetî jî li Fransayê, welatê ku anket û lêkolîn gellek caran fikra "taybetmendiyê" neteweyî piştrast dikin: di nava welatên pêşketî de, ya ku tîkîliyên nava kar lê herî zêde dijîminane ne, Fransa ye. Bêguman di dema nêz a bihurî de, xwekuştînen karmend û karkiran, yê li pey hev, bi taybetî yê şirketa *France Télécom* (1), hebûna dunyayêke bi rastî jî bi nexweşiyê ketî, piştrast dike (2). Dîsa jî Fransa ne "îstîsna" ye: Li gorî rojnamevan Günter Wallraff (3), neewlebûna kar, xirabbûna şert û mercên kar û muameleya xirab a bi karkir û karmendan re hemû "stratejiyêke rastî ya şerrê çînan a ku bi destê elîtan tê birêvebirin" pêk tînin.

Wallraff ê ku bi rêbazên xwe yê lêkolînê ve navdar e, heyst lêkolîn weşadin ku li seranserê Almanyayê hatine meşandin. Pirraniya caran, wî xwe xistiye kirasê endamekî komên civakî ku mijara lêkolîna wî bûn û bi xwe rasîzma rojane ya asta jor a ji aliyê hemwelatîyên xwe ve ceribandîye. Wî herweha rewşa mirovên ku xaniyekî wan yê diyar nîne û di marjînalîteyêke weha de ne ku ji aliyê birêvebiriyê ve ecêb tê kontrolkirin, ceribandîye û dîtîye bê ka çawa tîr redkirin û li rastî gellek hevrêyên xwe yê bextreş hatiye ku demêke gellek jî wan karmend an jî karkir bûn û bûbûn mexdûrê qezayêke kar. Wî şahidiyên li ser mîhîna keda karkirên di nanopêjekî îndustriyel de, di xwaringehên dewlemendan de û di kafeyên Starbucks de kom kirine. Di navendeke bersivdayîna telefonan de kar dibîne, "çanda birêvebirîya şirketan a mafy-awarî" rave dike ku xwe bi "xelekeke dek û dolaban[...] ku veguherîye çaleke bê bînî" xwedî dikin. Herweha karmendên *Deutsche Bahn*'ê yê ku li dijî taybetkirina rêyên hesinî yê alman rabûbûn, bi çî tacîz û zextan re rûbirû mane, Wallraff behsa wan dike. "Parêzerên terorê" dide axaftin, yê ku di "jikarderxistina ku nabe bibe" de pisporek in û ji tacîza ku li gorî wan baş li stratejiyên "qanûnî" hatiye anîn û ji jikarderxistina neqanûnî jî gellekî hez dikin. Berevajî "mücîzeyê aborî" ya alman, panoramayêke fikaran bi mirovan re çêdike...

Dibe ku ev tablo ne îstîsneyek be ku qaîdeyê bipewayîne, lê belê dibe ku qaîdeyê be ku li ser rêya normalbûnê be. Qaîdeya rêjîmeke seferberiya karkiran e ku li ser kevîya qanûnîbûnê – yan jî neqanûnîbûnê – ye û tê de qanûna yê herî xurt *neewlebûna* yê herî lawaz bi sazî dike. Alav, tevn û prosedûrên ku bi kêrî wê tîr ku ji nû ve reng bide mafên civakî û siyasê û li gorî kategoriyên exlaqî û "dîl-pêvêbûnê", wan jî nû ve şrove bike: şaş, bi xêr û ber, ceza, xelat. Sébastien Chauvin lêkolîneke etnografîka heja li ser ajansên karê rojane yê li Chicagoyê pêk anîye (4). Ya rastî, yek ji encamên vê lêkolînê û encama ku me li jorê behs kir heman tişt in. Li Dewletên Yekbûyî yê Amerîkayê, *bi destê* van ajansan *normalkirina* neqanûnîbûna karkirên rewşa wan neqanûnî û cihêkariya li dijî afro-amerîkiyan, armanca wê ew e ku şewazeke "sigorteya neqanûnîbûnê" bide şirketên ku mişteriyên wan ajansan e; û di heman demê de hêzeke kar a ji mirovên kêmi-welatîyan pêk tîr, ji bo van şirketan bi awayekî biistîqrar ewle bike. Mirovên kêmi-welatîyan bêguman *li gorî rewşê dikarin xwe eyar bikin*, lê belê di statuyêke weha de ne ku li ser hîmê bêkariyê hatiye danîn û *nikarin xwe tev jî bidin*. Ev statu ji bilî derfeteke neewle ya ketîna bazara kar a karkirên nekalîfiye, tiştêkî din nade. Ev derfet jî bi şertên delîlên baş ên sebrê, heqkirîniyê û niyeta baş ve girêdayî ye.

1 Binêre li malpera *Observatoire du stress* a li ser France Télécomê (www.observatoiredustressft.org) û pirtûka dawî ku karmendekî şirketê jî di nava nivîskarên wê de ye: Marin Ledun û Brigitte Font Le Bret, *Pendant qu'ils comptent les morts. Entretien entre un ancien salarié de France Télécom et un médecin psychiatre* (Dema wan mirî dijîmartin. Hevdtîna di navbera karmendekî berê yê France Télécom'ê doktorekî Psikyatryê de), weşanê La Tengo, Paris, 2010, 15 €

2 Bixwîne; Yves Clot, *Le Travail à cœur. Pour en finir avec les risques psychosociaux* (Karê bi dilê xwe. Ji bo dawînanîna li riskên psîko-sosyal), La Découverte, Paris, 2010, 14.50 €

3 Günter Wallraff, *Parmi les perdants du meilleur des mondes* (di nava yê herî baş tîr diçin yê dunyayê de), La Découverte, Paris, 2010, 19 €

4 Sébastien Chauvin, *Les Agences de la précarité. Journaliers à Chicago* (Ajansên xizaniyê. Li Chicagoyê karkirên bi yewmîye), Seuil, Paris, 2010

Wergera ji fransî: Luqman Guldivê

ŞERR LI AFGANISTANÊ Pereyên Talîbanan ji ku tîn

LOUIS IMBERT

LMD arşiv

Bextê Hecî Mihemed Şah reş bû. Par, li bakurê Afganistanê, li derdora bajarê Kunduzê wî dest bi avakirina rêyekê kir: vê rêya 25 kîlometroyan dirêj dê destûr bidaya gundiye navçeya Çehar Dara ku biçûna û hilberîna xwe ya çandiniyê li bazara bajêr bifiroştana. Buhayê vê projeyê 63.600 euro bû. Banqeya Asyayî ya Pêşketinê ev pere dabûn. Hê di destpêka projeyê de endamêkî Talîbanan hat û doza baceke ji bo heyeta rîspiyên navçeyê li finansorên vî karî kir. Ji bo ku berî ku rê bi dawî bibe neyê xirabkirin, birêvebirên vî karî 13.900 euro bac dan. Paşê, qasidekî din hat: wan dîsa bac da. Dema ku yê sêyem hat, wan jê re got ku êdî pereyên wan nemane. Encam: rojêke adara 2010'an, dema ku Şah ji navbera xwe ya taştê ya li bajêr vedigeriya, dît ku karkirên wî ji aliyê çekdaran ve dil hatine girtin. Van çekdaran 6 mekîneyên wî yên kar jî şewitandibûn. Ziyana lê bûyî digiheje 176 000 euroyan. Ji hingê ve jî ew li dûv şîrketên sîgortayê dibeze da ku berdêla ziyana xwe bistîne...

Waliyê Kunduzê, Muhemed Omer, bi dudilî rave dîke; ew nizane ka gelo rîspiyên kêr pere daye yan jî bertil nedane. Bi awayekî neçar, ew dibêje: "Talîban, dilê wan çî bixwaze, wê dikin li vir. Li gorî dilê xwe dikujin, îşkenceyê dikin û kûxîtiyê dikin." Mihemed Omer bi mezinahiya sistema kûxîtiyê ku ji aliyê hembîşeyê wî ye Talîbanan "waliyê piştperdeyê" ye Kunduzê ve hatiye danîn, baş dizane. Ev "waliyê piştperdeyê" bacekê jî her tiştê ku li herêmê tê avakirin distîne: rê, pire, dibistan, nexweşxane... mirov Afganistanê çiqasî "ava bike", Talîban jî ewqasî dewlemend dibin.

Li ser pîrsa "gelo Molla Omer jî çî dixwe?", bersiva ku tê dayîn para bêhtir yek peyv e: esrar. Li gorî raporeke ku Buroya Neteweyên Yekbûyî (1) ya li dijî narkotîk û sûcan dawîya sala 2009'an weşandiyê, esrar bi tenê dibe % 10 an 15'ê hatîniya Talîbanan (baca li ser esrarê û bazirganiya wê).

Kirk Meyer'ê berpirsiyarê *Afghan Threat Finance Cell* yê sefaretê amerîkî ya Qabûlê, piştast dîke ku "pîrriyaniya pereyan di qada herêmî de tîn komkirin. Em nizanin ka pereyên ku ji esrara Helmandê (2) bi dest dikevin çawa li herêmên herî xizan tîn parvekirin.

Wekî din, Taliban xwe bi xêra alikariyên ku sazîyên civaka sivil ên qelp didin, revandina mirovan, qaçaxçîtiya sedar û mîneralên kromê ya li ser sinorê Pakistanê, debara xwe dikin."

Abdulqadir Mucaddedî'yê 32 salî muhendis e. Ew biraziye Sibxatullah Mucaddedî ye ku niha serokê Senatoyê ye û piştî tîkçûna rejîma komunist ya

sala 1992'an, yekem serokkomar bû. Abdulqadir Mucaddedî van rojan li herêma Laxmanê, li ser çiyayan, rêyêke bi dirêjahiya 7 kîlometroyan çêdîke.

Li dora mekîneyên xwe, wî bêguman nobedar jî wezîfedar kirine. Agahdariya ku mirovan matmayî dihêle jî ew e ku bi tenê nivê van nobedaran bi unîforma ne, yê mayî bi kincên xelkê ne û riha wan dirêj e. Çima? Lewre nivê zilaman ji aliyê berpirsiyarên Talîbanan yê herêmê hatine şandin. Buhayê vê jî, heta dawîya karê çekirina rêyê, 52.000 euro ne. Abdulqadir Mucaddedî bi bişîrîn dibêje "Ne girîng e. Eger ez neçar bûma ku pereyên sed nobedaran bidim, buhayê vê dê mehê 16.000 euro bûna. Bi Talîbanan re ev buha mehê 8.000 euro ne û bi ser de jî şantiye ewle ye." Çar an jî pênc êrîş di ser Abdulqadir Mucaddedî re bihurîne, lê ji şeş mehan û vir ve ye ku her tişt bêdeng e. Kêf kêfa waliyê herêmê ye. Amerîkiyên ku çekirina vê rêyê bi bernameyêke leşkerî ya bi navê *Provincial Reconstruction Team* dimeşînin û armanca wan jî vê bernameyê ew e ku "dil û mejiyê Afganîyan bike dostê xwe", dengê xwe jî vî awayê xebatê re dernaxin.

Ev şantiyeya Laxmanê, bûyereke bi serê xwe nîne. Walî Muhemed Resûlî'yê ku kevnecîgirê wezîrê karên avakirinê ye û ev çar meh in ku teqawîr bûye, vê sistemê weha diparêze: "Der barê mijarê de ez du caran, bêhtirî du saetan bi serokkomar Hamîd Karzaî re axivim. Eger em rêyan xelas bikin, hatûçûn û bazirganî dê ji xwe ber ewlekariyê zêde bikin. Em ji xwe pereyan didin Talîbanan, divê em dev ji vê durûtiyê berdin!" Ji bo wezîrê niha, herweha jî bo tevahiya finansorên navneteweyî, nabe ku behsa vê hîpotezê were kirin. Xeta fermî ew e: em qet pereyan nadin serhildêran. Armanca wê xerac û şantajê ya sereke eskerên amerîkî û ew kes in ku bi wan re û ji bo wan kar dikin. Her meh, şeş ta heşt hezar konvoy ji nêzî du sed baregehên amerîkî yê eskerî re, alavên ku ji bo dewamkirina şerrî hewce ne, dikşînin: Cebilxane, benzîn, alavên buroyê, kaxezên tuwaletê, televizyon... (3)

Pîrriyaniya karê birin û anîna konvoyan ji aliyê şîrketên taybet ve tê kirin û ev kar bi peymanêke weha hatiye girêdan ku buhayê wê 2.16 milyar dolar e (% 16.6'ê hilberîna Afganistanê ya brut) ku navê wê jî *Host Nation Trucking* e û di 2009'an de hatiye înzekirin. Rayedarekî amerîkî yê Hêza Navneteweyî ya Alîkariya Ewlekariyê li Afganistanê (ISAF) balê dikişîne ser xalekê: "Em taşeronên ku vî karî digirin, nas nakin. Em nizanin ka gelo ew ji bo ku konvoyên xwe bi ewleyî derbas bikin, pereyan didin Talîbanan yan na (...) Em bi milyaran pereyan lê didin, û

mumkin e ku bi milyonan ji vî pereyî dikevin destê serhildêran."

Banqevan karê xwe dikin û dengê xwe nakin

Zarxuna Walîzada takejin e ku li Afganistanê şîrketêke barkêşiyê bi rê ve dibe. Serê wê vekirî ye û di buroyeke mobilyayên rengavêti yê salên 1970'î de mêvanê xwe vedihewîne. Haya wê ji zexta ku Amerîkî di bin de kar dikin heye û dizane ku gava ku qemyon li ser rêyê rastî êrîşan bîn, ew ji kîsê wê diçe. "Divê mirov pereyan bide kê? Polis, serhildêr, Talîban, ev ne xema min e. Ya girîng ew e ku qemyon derbas bibin." Hin caran jî konvoy bêyî ku ji aliyê refaqaeta eskerî ve werin parastin barê xwe vediguhêzin, Walîzade vê yekê jî weha kurtebir bi lêv dîke: "Ma çî pêdiviya me pê heye? Talîban ji xwe ewlekariya me misoger dikin."

"Bêguman em pereyan didin Talîbanan", serokê sendîkaya sereke ya sektora barkêşiyê Ehmed Nawîd weha li xwe mikur tê û dewam dîke: "Bi navê Xwedê, hûn dikarin ji min bawer bikin: ev bi awayekî zelal xerac e. Hin şîrketên ewlekariyê, serê qemyonekê ji bo rêyêke çend sed kîlometroyan, 2.000 dolaran dixwazin. Mumkin e ku nivê vî pereyî bikeve bêrika Talîbanan."

Çawa li ser derbaskirina konvoyan li hev bikin? Xuya ye ku ne bi awayekî rasterast e. Juan Diego Gonzales kevneshkerê amerîkî ye û patronê şîrketê afganî ya ewlekariyê ya taybet *White Eagle* e, dibêje "Heger ez rabim, rûbirû bi serokeşîrên Helmandê re bazarê bikim, kêfa patronê min dê ji vî re neyê. Navbênkarên me hene ku ji me re zilaman peyda dikin. (...) Carinan serokeşîr an jî kurê wî bi xwe li ser konvoyê ne. Hûn bi tenê hevî dikin ku tîkîliyên wan ên yekser bi Talîbanan re nebin." Dibêje ku ew li ser rêyan dixebite û li wira, mêzîna hêzan zû diguhere: di nava giregirên ku ji şerrî dixwin de, kes nikare bi serê xwe soza ewlekariya derbasbûna konvoyan bide. Ev jî derfetê dide wî ku karibe hevkarên xwe hilbijêre. Lê belê, li gorî ku berpirsiyarekî *Tac Force*, şîrketê afganî ya taybetî ku bi eslê xwe awûstûralyayî ye, haya me pêxist, hin rêyên din jî hene ku "eger hûn bi tena serê xwe herin, hûn ê pîrsîrêkê û serêşên gellekî mezin ji xwe re çekin. Eger we destûra serokeşîrê herêmî negirtibe, hûn ê bimirin." Li gorî agahiyên ku wî dan, *Tac Force* li gorî pêşniyarên wezaretê afganî ya karên hundir yê li ser diyarkirina serokeşîrên "baş", tev digere.

Di nava wan serokên kurtêlxwur ên rêyan de, yê niha herî navdar Ruhullah e. Ev fermanîdar ku tu carî rastî rayedarekî amerîkî nehatiye û temenê wî li derdora 40 salan e. Saeteke *Roleks* di destê wî de ye şelwerê gelêrî lê ye.

Bi dengê ecêb bilind dipeyive. Ev kes beşekî mezin a otobana ku Qabûlê di ser Qandaharê re bi başûrê welatê Paştûnan ve girê dide, kontrol dîke. Ruhullah bi birayên Popal re kar dîke. Popal xwediyên koma şîrketan *Weten* in û pîsmamê serokkomar Karzaî ne. Li ser rêya wan, konvoyek weha heye ku ji sê sed kamyonan pêk tê û ji aliyê çarsed ta pêncsed nobedarên taybet ve tê parastin. Li derbaskirina konteynerê heta bi Qandaharê mumkin e heta bi 1.200 euroyî pere biçin. Li gorî raporeke nû ya Kongreya Dewletên Yekbûyî ya Amerîkayê (4) ji bo parastina konvoyên amerîkî "salê bi dehan milyon dolar" dikevin kîs û berikên serokên kurtêlxwur ên rêyan û hevkarên wan ên inglîziyaxêv. Hem Ruhullah û hem jî birayên Popal ji binî ve red dikin ku li cihê nikaribin bi zora xwe derbas bibin, pere dabînin Talîbanan. Ruhullah dibêje ku par çarsed û pêncî zilamên wî hatine kuştin.

Gellek şîrketên ewlekariyê û barkêşiyê pîr caran gazindên xwe li cem artêşa amerîkî kirine û gotine ku ji ber ku ew bi awayekî sistematîk alîkariyê ji serokên kurtêlxwurên şerr dixwazin, ziyana wan a maddî çêdibe. Artêşa amerîkî bi xwe nizane ka vî pîrsîrêkê çawa çareser bike.

Talîban timî bi zora tivingê pereyan bi dest naxin. Carinan ev pere di destê banqevanên bikêrhatî û nedarîçav re derbas dibin. Ev banqevan alîkariyên pereyan yê ku jî welatên kendavê di ser Dûbaî û Pakistanê re tîn, digihînin Talîbanan. Cihê diyarker, bazara pevguherandina pereyan a Qabûlê ye: galeriyêke sêqatî heye ku berê wê li beşçeyekî ye, dezgehên text li ser zemîn jî hatine danîn ku ser wan bi taxên dolar, ruple û yuwanan ve hatiye girtin û geremoleke weke ya rojên taybet a li *Les Halles*'a Parîsê lê heye. Li gorî lêkolîneke *Afghan Threat Finance Cell*'ê, li şûna gişeyên banqevan, ji sedî 96'ê Afganîyan vî bazarê jî bo şandina pereyan tercîh dikin. Ya ku divê bikin bi tenê ew e ku deriyê buroya sîmsarekî (*hewale*) daf bidin, ku li vir bi sedan jî wan hene: Dikankên teng, ên ku bazar û karê wan bi tu awayî bi firehiya dikanên wan re li hev nake, yan jî şeş, heft xebatkarên ku xwe li ser yanên çermî yê bedena mirov dişewitînin pan kiriye, her êvar pereyên wê rojê bi dest xistî dijimêrin. Ev tev jî sedsala heyştan ve hene. Bi xêra wan, mirov dikare di nava çend saetan de bi sedhezaran euroyan ji aliyê dunyayê yê din bide anîn, ev jî bi rêya acentayêke bi ser a we ve, bi dana komîsyoneke gellekî hindîk ve pêk tê. Li gorî sendîkavanê herêmî Hecî Necîbullah Axterî, her roj 4 milyon euro di vira re derbas dibin. Sistem xwe dispêre baweriyê: herkes mişteriyê xwe yan jî keflên wî nas dîke. Ji 2004'an û vir ve dewlet hewl dide ku wan acentayan qeyd bike û her meh

kîtêkîten karûbarên danûstendina wan kontrol bike. Li ser cihê ku Axtarî lê rûniştiye, televizyonek heye û beşekî jî filma karton ya bi navê *Tom and Jerry* diweşîne; Axtarî bi bir dixe ku "her roj bi dehan endamên rêxistina îstîxbaratê li vira digerin" û li defterên hesabên dinîherin. Lê belê bazara Qandaharê ya ku gellek kar lê dibe, ji ber nebûna ewlekariyê, mufettiş nikarin gava xwe bavêjinê. Dîsa jî beşek ji finansên Talîbanan a tîra xwe mezin, di vî sistema hewaleyan re derbas dibe.

Beşa îstîxbarata finansê ya Banqeya Navendî li Afganistanê ji 2007'an û vir ve qeyd kiriye ku banqinotên Erebiştana Suûdî bi 1.3 milyar dolaran hatine guhertin. Serokê banqeyê yê ciwan Mistefa Mesûdî rewşê weha şîrove dîke: "Pere li herêmên eşîran ên Pakistanê derdikevin holê: gelo hûn dikarin ji min re bibêjin ka pêdiviya kê li van deveran bi riyalên Erebiştana Suûdî heye? Ji Peşawerê (bakurê Pakistanê) van pereyan bi rêya hewaleyan dişînin Qabûlê, li vira jî ev pere bi dolaran tîn guherin. Pişt re, dolar li serê giran jî holê wenda dibin û riyal jî bi awayekî qanûnî di balafirgehê re ji nû ve berê xwe didin Dûbaîyê."

Divê mirov guh bide general Mihemed Asif Cebar Xîl jî ku ji ewlekariya balafirgeha Qabûlê berpirsiyar e. Ew gellekî bi hêrs e, lewre qanûnek heye ku dibêje ku heger were beyankirin, herkes dikare tevî çend milyon pereyan jî welêt bi rêya balafirê derveke. Ji 2009'an û vir ve, ji wextê ku qeyrana aborî li welêt xistiye, li Dûbaîyê rayedar hindiktir serê xwe bi çavkaniya pereyan re diêşînin. Rayedarekî amerîkî rapor kirîye ku par jî balafirgeha Qabûlê 1.75 milyar euro pere ketine nav erdên Emîratên Erebiştanê Yekbûyî. Agahdariyêke weha ku mirov matmayî dihêle: Li gorî Mesûdî, herî zêde deh kesên ku pîrriyaniya wan acentayên hewaleyan in, para mezin a şandina wan pereyan pêk tînin. General Cebar listeyekê nîşanî me dide. Binê navan bi awayekî hêrs hatine xêzkirin, mîqdara pereyan devê mirovan jî hev dihêle: di 2009'an de 360 milyon euro jî bo yek kesî, ji bo yekî din 69 milyon...

Peywendiya wan hemû pereyan bi Talîbanan re nîne. Hin mîqdar qanûnî ne, hin jê alîkariyên navneteweyî ne ku ji aliyê rayedaran ve hatine redkirin, hin jê eleqedarî bazirganiya narkotîkê ne, ku para bêhtir ne ji aliyê serhildêran ve tê birêvebirin. Ev taxên pereyan ên ku ser wan bi plastîkê girtî ye û li bagajên Ariana Airlinesê barkirî ne, herweha semptomên dijwariyên dewletê ne ku di kontrolkirina finansên xwe de dikişîne. Par, ji gumrukan bi tenê 636 milyon euro bac hatiye berhevkirin, tevî ku reveberî dikare du qatên mîqdarê kom bike. Berpirsiyarê gumrukan, alîkarê wezîr yê ciwan û niyetbaş, nikare biçê hin deriyên sinor û ji xwe dipirse ka kî dikare wî biparêze... Li herêma Qandaharê, li deriyê sinorê Spîn Boldakê, ew refaqaeta mîna ya bavan a serokê kurtêlxwurê şerrî yê weha tercîh dîke ku guman jê tê kirin ku bi awayekî dizî peyman bi Talîbanan re danibe...

- 1 UNODC, «Addiction, crime and insurgency: The transnational threat of Afghan opium», çîriya pêşîn 2010, www.unodc.org
- 2 Li bajarekî li başûrê rojavayê Afganistanê li qadên gellek berfireh esrar tê çandin
- 3 Bixwîne: Syed Saleem Shahzad "Afghanistan, Pakistan, Irruption des "néotalibans". *Le Monde diplomatique*, çîriya pêşîn 2008
- 4 Warlord Inc.: Extortion and corruption along the U.S. supply chain in Afghanistan", Meclîsa Nûneran, Washington, 22 hezîran 2010

Wergera ji franîsî: Luqman Guldivê

LI SRÎ LANKAYÊ, BISERKETINA SÎNGALIYAN KÊMAYETIYAN DITIRSÎNE

Piştî têkçûna Pilingan li Tamûlê tevlihevî

CÉDRIC GOUVERNEUR

Hukumeta Srîlankayê di hezîrana 2010'an de hatina şandeyeke pispore qedexa kir ku ji aliyê Neteweyên Yekbûyî ve hatibû şandin, da ku li ser bînpêkirinên mafên mirovan lêkolînê bike. Piştî ku artêşa dewletê piştî Pilingên Tamûlî şikand, zordariyeke ecêb li herêma Elamê bi cîh kiribû. Serokwezîr Mahinda Rajapakse hêza xwe xurt kir û berê xwe da Tamûlan. Tamûl ditirsîn ku bibin koloniya Bûdîstan ku li herêmê pirranî ne

Koalîsyona serok Mahinda Rajapakse ku di gulana 2009'an de, bi biserketina xwe ya li dijî Pilingên azadiyê yê Elam Tamûlê (LTTE) serfiraz e, bi awayekî xurt hîlbijartinên giştî yê 8'ê nîsana dawîn kar kirin. Lê belê, civata sîvil a sîngalî ketiye tîrsa ji sîtemkarî û xanedaniya desthilatê. Kêmayetiya Tamûlî jî, tim li ber têkçûna Pilingan dikeve, û ditirse ku bibe mêtîngeha Sîngaliyên bûdîst ku pîrhejmarî di destê wan de ye.

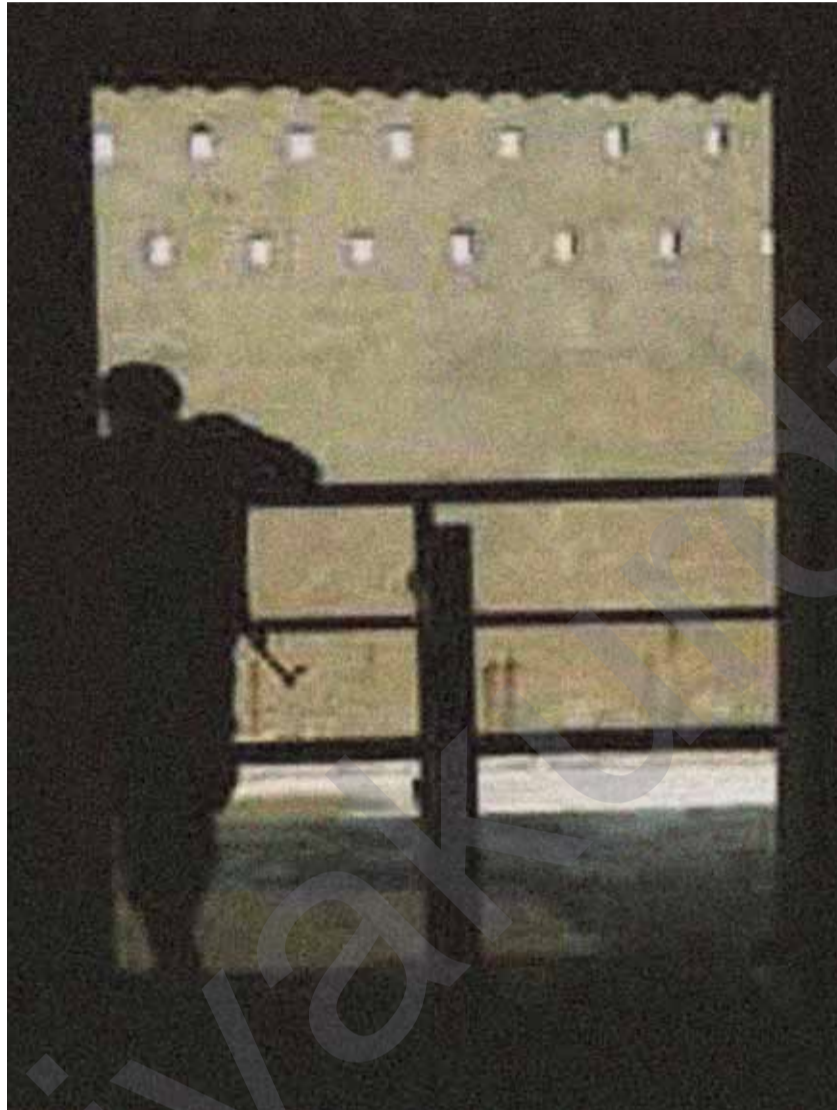
Ji adara 2008'an û bi vir ve, her ku kelehên serxwebûnawazên Pilingên azadiyê yê Elam Tamûlê dikevin (LTTE), desthilata srîlankî, Tamûliyên bin kontrola gerillayan ku hejmara wan li dor 300 000'î ye li kampan kom dike. Li kampa Menic Farmê ya mezin li Vavuniyayê ye û li bakurê welêt e, 228 000 kes girtî ne. Piştî têkçûyina Pilingan bi deh mehan, 70 000 penaberên din xwe li paş tîlên rêsayî dîtin û hîn ji li benda destûra vegeza gundê xwe ne. Artêşê destûr da me ku em serdana kampekê ji van kampan bikin, ku navê wê "gundê tendurustiyê yê demkî" ye.

Li ber deriyê kampê, portreyeke serok Mahinda Rajapakse ku bilindahiya wê şeş metre ye, û tê de destekî xwe bi jêsteke serkevtinê bilind kiriye, serdestî rêzereqeyan e. Qumandarê kampê girtina Tamûliyan ya giştî piştrast dike: "Diviya me terorîst û nîfûsa sîvil ku ji alî wan ve hatibû rehîn girtin ji hev cuda bikirayê... Helbet, vegeandina wan wextê dixwaze. Lê, berî paqijkirineke mayînan a tîrker, em nikarin xelkê bişînin malên wan." Rêxistinên sîvil yê serbixwe (RSS) ku li vira hejmara wan kême û destûra wan a xebatê li van kampan hatiye dayin dîsa jî bi kêmanî sextiya şertên jiyandî wîha rave dikin; xêrxwazekî rojavayî dibêje, "Artêşê di nav hejmara sîvilên ku di bin kontrola Pilingan de dijîyan fetisîbû: ev hejmar li dor 300 000 kesan bû, lê wan texmîn dikir ku diviya îdareya 100 000 kesan bikin! Tevî hertiştî, di dema civînan ahengiyê yê di navbera nivîsgehên Neteweyên Yekbûyî, RSS û rêxistinên wê, diyar dibe ku serbazan tiştê ji destê wan hatiye kêmanî nexistinê. Ger mirov beramberî hev bike, min hîn kampên penaberan ên Neteweyên Yekbûyî dîtine ku ji vira xirabtir in." Bi tenê ferqa cudakarî, girtina xelkê sîvil ya bi giştî û li gorî taybetmendiyên etnîkî dimîne: Helbet Kolomboyê de tu carî heman tişt bi serê Sîngaliyan de neaniyaya.

Li gel serdarekî artêşê —du Tamûlî ji bo ku bersiva pirsên me bidin hatin hîlbijartin—, em li temamê kampa ne serî û ne binî xuya ye, geriyên Navendên tendurustiyê, dibistan, dikan, banqe, nivîsgehên posteyê hebûn ku diviya giraniya nebûna azadiyê siviktir bikirayê. Girtiyên kampê carinan ji derfeta destûra kafî ya derketina derve îstifade dikirin. Piştî jiyana bi mehan a li bin agirê şerrî, bêhna muxatabên me piçekî hatiye ber wan: demên herî dijwar derbas bûne. Ew sax in, zikê wan tîr dibe, xizmeta wan a tendurustiyê heye, û amadekariyên xwe yê ji bo avakirina jiyaneke nû dikin. Lê, gerra me ku rêberek jî bi me re bû, gava ku grûbek hêrs bû, ji bin kontrolê derket —û li pêş awirên reş yê her du "çaşan": "Êdî bes e! Ma divê em heta kengî li vira bin? Malên me, hemû tiştên me hatine talakirin. Çima yê din serbest hatin berdan em hîn li vir in? Li gorî kîjan pîvanan? Çima Neteweyên Yekbûyî tiştêkî nake?" Di encamê de, gava kampanyaya hîlbijartinê giştî bi hemî hêza xwe dom dikir, wan gazinên xwe ji nebûna azadiyê li kampan dikirin: "Bi tenê berendamên ku piştigiriya serok dikin mafê hatina vira heye."

Li kampa Menic Farmê xort pîr kêmanî: Bi tawana endamtiya LTTE'yê, pîrrianiya wan hatine girtin. Herweha li Kolomboyê jî, di navbera 11 000 heta 13 000 kesên ku bi gerillatiyê gumanbar in hene. Rajiva Wijesinha, kevnewezîrê ku nêzikî serok e, bi me da zanîn ku "Li gorî radeya tîkiliyên xwe hatine dabêşkirin", û soz da ku "Ji van, li dor hezarekî de derkevin pêşberî adaletê û mahkeme bibin, lê ne zêdetir". Ger pîrrianiya Pilingan bi xwe teslim bûbin jî yê mayî jî alî Tamûliyan ve hatine îxbarkirin, ji ber ku ew ji zordariya serhildêran bêzar bûne: digel ku ji têkçûnê pê ve rêyeke din li ber wan nemabû jî, yê ku ji nav lepên wan filitîne ji me re got ku "ji her malbatekê du zarok digirtin" û "mîrovên ku dixwast biçûna herêmên di bin kontrola artêşê de de jî didan ber gulleyan."

Ji Menic Farmê ne pîr dîr, me serdana girtîgehekê kir ku weke navendeke rehabilitasyonê ya zarokên kevne-gerilla dihate bikaranîn: di bin çavdêriya artêşê de, û bi alîkariya mamosteyên Tamûlî yê ji derdorê, piştî çend salên xwe yê li eniya şerrî keç û xortên li vira nuha herkê ji xwe re karekî fêr dibin. Şivaneş 13 salî bûye gava ku LTTE'yê ew bi zorê girtiye û bi xwe re biriyê. Vî xortê 17 salî yê ku birînen xwe pêçabûn bi

awireke wendayî digot "Min esker kuştin, û ez bi xwe jî birîndar bûm" û ji me re behs dikir: "Di tabûra min de, çi bigre ji zarokan pê ve kes tunebû. Gava ku artêşê dora me girt û serokên me hatin kuştin, em giştî teslîm bûn." Şivaneş jî teslîmbûna xwe ne poşman e: "Pilingan jiyana min ji min dizî: Wan ez ji malbata min qetandim, dibistan li min qedexa kirin, ez hînî kuştinê kirim. Artêşê karekî fêr min dike û destûra ku de û bavê min bîn min bibînin dide. Ez niha kompûterê hîn dibim. Nêzik, ne dîr ez ê vegeim mala xwe û ji nû ve mervînen xwe bibînim."

Handanên Kolombo yê ku ji bo rehabilitêkirina van xortan hêjayî pesindayîne xuya ne, lê tenê bi kêrî hejmareke kêma gerillayên zarok tî. Ji xeynî vê jî, jêderake serbixwe —ku destûra wê hatibû dayin da ku serdana girtiyên LTTE'yê bike— gazindên xwe ji ber nebûna agahdariyan dike: "Hukumet tu listeyeke navan nade. Hayê malbatan ji tiştêkî tune: Kes nizane bi rastî jî ka kî, li ku yan jî bo çi girtiye. Li welatekî ku înfazên bêdaraz berbelav in, rewşeke weha cihê tîrsê ye." Bi taybetî jî, redkirina daxwaza serdana girtiyan a Komîteya navneteweyî ya Xaçê-Sor (CICR) ne normal e.

Ber bi aliyê bakur de herêma Vanniyê heye, ku nêzikî bîst salan di destê Pilingan de ma û artêşê di destpêka sala 2009'an de ji nû ve kontrol ji wan stend. Ji wê çaxê û bi vir ve, Vannî bi temamî jî alî serbazan ve hatiye girtin; çapemeniya navneteweyî nikare bikeve vê herêmê. Li ser rêya A9'ê ku di seranserê welêt re derbas dibe, her ji sed metreyekî kozîkek xuya

dike. Ji bo rêlibergirtina kemînen mûhtemel, darûberên derûdorê hatine birrîn. Li vî aliyê û wî aliyê, panoyeke ku qoqekî serê miriya li ser e hebûna mayînan nîşan dide. Li herderê serbazên çekdar hene. Sîvilên ku pîr kêmanî in, ne dîrî malên xwe yê wêran, bi awayekî giştî di bin konan de dijîn. Em bi dehan otobûsên tûristên Sîngaliyan re, ku ji aliyê hukumetê ve ji bo serdana Bakurê ku heta niha kesî nikaribû bidîtaya hatine teşwîqkirin, di rêyê de ne. Kilînoççî, "paytextê" berê yê Pilingan, ku gerillayan "wezaretên" kakilê Dewleta xwe ya dîktatoriye lê ava kiribûn (1), nayê naskirin: avahiyek bi tenê jî li ser pêyan nemaye. Hete bi depoya avê di şerrî de sax nefilitiye: Vê avahiya mezin a ku bi perçeyên şarapnelan qulqulî bûye, bi aliyekî de ketiye û îro bûye armanca tûristên Sîngalî ku mekîneyên wêneyan di destê wan de ne. Rahîb û malbat yek bi yek li ber vê dîmena wêraniyê poz didin, paşê jî li otobûsên xwe yê bi ala Srîlankî, afîşên serkevtinê yê serok û "artêşa wî ya qahreman" xemilandî siwar dibin û diçin bi rêya xwe de. Ji xeynî abîdeyê jî bo miriyan, li Kilînoççiyê bi tenê avahiyê nû heye ku perestgeheke bûdîst e ku serbazan hema bi lez û bezê ava kiriye û bûye sedema acizîya gelê tamûlî, çi hindû û çi jî xiristiyan.

Ev serxweşiya serketinê, Tamûliyên ku hîn nû ji Menic Farmê azad bûne, mîrovên xwe wenda kirine û ji wan bêxeber in û bi alîkariya navneteweyî dijîn pîr hêrs dike. "Nayan" bi xemgînî ji me re dibêje: "Me jiyaneke dojhê bihart, bi ser de jî ew tînen henekê xwe bi me dikin". Ev piştgirî pilingan qezazedeyekî êrîşa dawîn e

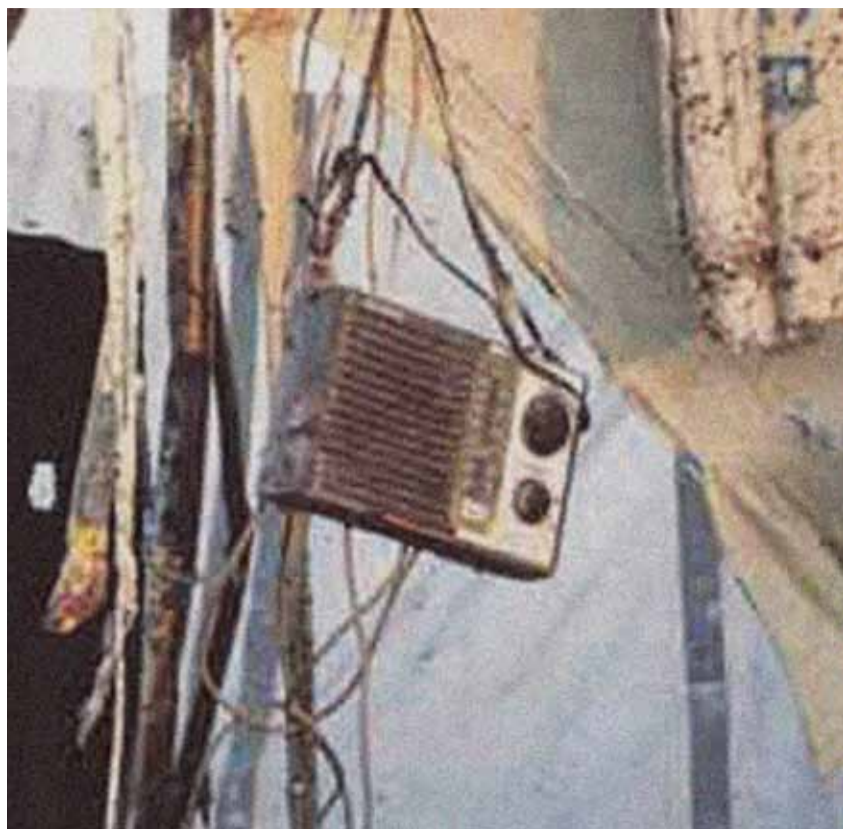
ku artêşê li derdorê Mullaitivuyê bi rê ve bir û ku bi bênsafî LTTE -û bi hezaran sîvilên ku rêxistinê dabûn pêşiya xwe- bombardîman kir. Wî bi kurtayî got "Pilingan heta fişeka xwe ya dawîn jî şerr kir. Û paşê, kapsula siyanurê ku weke qolyeyekê di stuyê wan de bû gez kirin. Topbaran bû, dêya min li pêş çavên min can da, û ez bi xwe jî birîndar bûm", û şûna birînen xwe yê mezin ên li milê xwe û li paşa xwe nîşanî me da. "Ez tîgîştîm ku piştî bombebaranê, artêş li gel sîvilan bêtir bi tevdir tevdiqeriya: dixwazin dilê wan û hişê wan fetih bikin." Lê, kes nikare baweriya Nayan sist bike: "Ez bi salan di bin desthilatdariya Pilingan de jiyam. Min xwe li wira pîr baş his dikir. Nîzama hebû, kar hebû, xizmetên civakî û adaleta civakî hebûn." Weke gellek sempatîzanên LTTE'yê, Nayan naxwaze mirina serokê wan Vellupilay Prabhakaran qebûl bike, tevî ku ev yek bi ceribandînen genetîk jî hatiye îsbat kirin: "Televîzyonê termê yekî bi simbêl ku dişibiya wî nîşan da." Ew bawer dike ku Piling "bi şûn ve kişiyane": "Pênc helikopterên me hebûn û 35 topên me yê dîravêj. Ew li ku ne? LTTE'yî xwe vedîşêrin, ew ê disa derkevin holê!", ew dixwaze weha bawer bike.

Berevajiya wê, pîrrianiya Sîngaliyan bi serkevtinê kêfxweş in û ji ber ku êdî nema xema êrîşên xwekuj dixwin, serê wan rehet e. Herdem —tev li gellek tiştên veşartî jî— bi tîkiliyên jî dil ên pişeyî yan dostanî, bi hevvelatiyên xwe yê Tamûlî re didin û distînin. Ew vî şerrî jî weke "şerrê li dijî terorîzmê" bi nav dikin: ji ber ku di bin bandora propogandaya medyayê de ne jî, ew jî dil bawer dikin ku artêşa wan Tamûlî jî nav lepên rêxistinê xwînxwar rizgar kirine. Têkçûyina Pilingan jî nîqaşa di vî warî de bi dawî tîne: girav dê di encamê de di nav aşitî û aramiyê de bişî, bala razîner û tûristan piştî navbereke bîst û pênc salan bikişîne. Girav dixwaze, di sala 2016'an de du milyon û niv tûristan ber bi xwe ve bikişîne, ku ev jî dike pênc qatên yê nuha. Grûbên otelvanan bi taybetî jî çav berdane delava Trincomaleyê ya xweşik ku berê keleha LTTE'yîyan (2) bû... Ev niherîna xweşbîn ji bir dîke ku doza serxwebûna Tamûlê ne bi bombeyên LTTE'yê, lê hîn sîh sal berê, ji destpêka tevdirên cudakar ên ku ji alî Kolomboyê ve li dijî kêmayetiya wê hatin stendin dest pê kiriye. Lê tîlên rêsayî yê Menic Farmê jî baweriya Tamûlan a ku weke hevvelatiyên rêza duyem muamela bi wan re tê kirin xurtir dike. Tevî despotiya Pilingan û bînpêkirina mafên bîngêhîn, mîjîyê pîrrianiya gerillayên zarok hîn jî tevlihev e, Şanti Saçithanandam ku birêvebira RSS Tamoule Viluthu (Herne pêş) ye û ew bi xwe jî yek ji qurbaniyên Pilingan e, radigihîne û dibêje: "Xelk ji min re dibêjin: bi kêmanî, bi Pilingan re dengêkî me hebû" û lê zêde dike: "Ew di wê baweriyê de ne ku, tev li kêmasiyên wan jî LTTE'yîyan li ser navê wan tîkoşîn dida. Têkçûyina wan ew di nav şokê de hiştine û şaş û mital mane."

Çerxa felekê carinan ters digere, bi kuştina sistematîk a hemû siyasatmedarên Tamûlî yên ku karibûn bi wan re reqabet bikiraya, bi awayekî giştî LTTE'yî bi xwe bûn sedemê valahiya temsîla xwe. Partiya siyasî ya ku herkes dizane ku nêzikî Pilingan e, Peymana neteweyî ya Tamûlî (TNA) ji hindur de teqîya û belav bû. Bi awayekî pirr vekirî, gellek endamên wê yên sereke tenê ji bo ku nebin armanca gulleyên LTTE'yê bûbûn endam. Paşê, otonomiya xwe bi şûn de standin û di bin etîketên cihê de di hîlbijartinên giştî de bûn berendam –carinan heta bi piştgiyaya Kolomboya ve bûne endam ku Kolombo bi parçekirin û cudakirina Tamûliyan gellekî kêfxweş e (3). TNA'ya ku naxwaze rewşa nû ya heyfî qebûl bike, hîn jî xewnan dibîne, di yek ji xwepêşandanên xwe yên siyasî de, dibêje “Birêvebirîyeke federal ji bo Bakur û Rohhilat”, ku êdî ji bo şerrê sîngaliyan yê serkeftî, qet rîska dayina mafekî weha nemaye. Mavay Senathiraja ku berendamê TNA'yê ye, dibêje. “Daxwazên me maqûl in” û dide zanîn ku “Em ê bi Kolomboyê re rûnên bazarê bikin, û bi rêya seferberkirina diyasporayê (4) ve jî em ê li piştgiyaya navneteweyî bigerin. Ger daxwazên me neyên qebûl kirin, em ê dest bi kampanyayêke bêtaetiya sîvil bikin.” û bêhêziya xwe bi awayekî sersar îtiraf dike.

Milîtanekî kevn şirove dike û dibêje “Hêviya Tamûliyan qet nemaye”, û lê zêde dike: “Ger ez hîn xort bûma, ez ê biçûma sîrgûnê. Sîh salê têkoşîna siyasî [ji salên 1950'î heta destpêka salên 1980'î] têk çû. Sîh salên têkoşîna çekdarî jî niha têk diçe. Bazara wan bi kêrî tu tiştêkî jî nehatin û ji hevdiştinan jî tiştêkî derneket. Divê mirov red bike li welatekî sînhalayî yê bûdîst, di bin dagîrkeriya leşkerî de bijî. Ji ber ku artêş ji bo demeke dirêj li Bakur û Rohhilatê bi cih bû. Li Jaffnayê biniherin: ev bîst sal in ku bajar ketiye, lê her gav serbaz li kolanên wî dewriye digerin.”

Li jora bakurê Giravê, nîvegirava Jafnayê ji cerga ku di sala 1996'an de ketiye destê artêşê bûye herêmeke ewleyiya bilind (HEB). Li ber deriyê paytexta Tamûlên Srî Lankayê ya dîrokî, di navbera du kozikên ku bi mîtraloyozan tînan parastin de, li ser panoyeke pirr mezin bi inglîzî weha dinivîse: “Yek welat, yek netewe”. Jafnaya ku gellek caran ji alî LTTE'yê, ji alî komên Tamûlî yên rikeber, ji alî yekîneyên seferî yên hindî (1987-1990) û ji alî artêşê ve dor bi dor hatiye girtin, ji salên 1990'î û vir ve wêran e. Tu şantiyeyêke dest bi avakirina tiştêkî kiribe tuneye. Karmendekî Neteweyên Yekbûyî dibêje “Rewş baştir dibe” û didomîne: “Qedexeya derketina kolanê rabûye, masîgir ji nû ve dikarin derkevin ser deryayê û neçîra xwe bikin. Kontrola nasnameyan kêmîr bûye.” Lê hîn jî tirs li nîvegravê serdest e: ji bilî kontrola leşkeran, Jafna di bin destê Partiya demokratîk a gelê Elamê (EPDP) û hêzeke milîs a Tamûlî de ye –ku ji 1987'an vir ve girêdayî Kolomboyê ye. Di dema dawîn a şerrî de, di navbera salên 2006 û 2009'an de, hejmareke girîng –ku li gor parêzvanên mafên mirovî jî çend sedekî pêk tê- ji kesên herêmê hatine kuştin an jî “wenda” bûne. Jêdereke hukumetê dibêje, “Diyar e ku EPDP ji bo ku heyfê ji LTTE'yê hilîne hatiye wezîfedarkirin”. Gellek sedemên wê hene ku Serokê rêxistinê, wezîr Douglas Devananda, ji Pilingan nefret bike: ew ji sêzdeh suîkistan filitiye. Ji ber ku nikaribûn xwe bigihînin wî, LTTE'yîyan hevala wî kuştîye.

Tevî ku ev kuştin di dawiya sala 2008'an de kete situyê milîsên nêzikî hukumetê jî, kes newêre bersiva pirsên me bide. Bi tenê metranê katolîk yê Tamûlî, Thomas Sandernayan –ku diyar e ku bi saya statuya xwe ya civakî tî parastin– qebûl kir ku bersiva pirsên me bide: “Di tebaxa 2006'an de, keşe Jim Brown, li gel şifêrê xwe, li girava Kaytsê, li navenda Jafnayê wenda bû.” Berî vê ne bi tiştêkî, zabitekî hukumetê ev rahibê Tamûlî bi mahneya tîkiliya wî ya li gel gerillayan bi mirinê tehdît kirîye. “Me xwast ku lêpîrsînek pêk were. Lê lêpîrsînerên ku ji alî Kolomboyê

Li ber deriyê paytexta Tamûlên Srî Lankayê ya dîrokî, di navbera du kozikên ku bi mîtraloyozan tînan parastin de, li ser panoyeke pirr mezin bi inglîzî weha dinivîse: “Yek welat, yek netewe”.

ve hatibûn şandin zimanê bi tamûlî nizanibûn. Û serbazan jî nexwast di vî warî de hevkarîyê bikin.”

Li navenda girava Kaytsê, bi hezaran tûrîstên sîngalî li ser giravoka Naynatîvuyê civiyane: dixwazin biçin heca perestgeha Nagadîpa, ku Bûda bi xwe jî dihat serdana wê. Serbazên deryavan ên çekdar alîkariya hecacan dikin ku hilkişin ser keştiyên bargiran, û yên ku ji ber germayê ketine erdê bi ser heşê xwe ve tînin. Efserek pesnê xwe dide: “Doh, me pêşwazî li 10 500 kesan kir.” Mirovekî “rêzdar” ku ji başûr hatibû, bi xeftanê xwe yê pirteqalî kêfa xwe tîne: “Terorîstên Tamûlî ev perestgeh wêran kiribû. Artêşê ew ji nû ve ava kirîye. Piştî ewqas salan, di encamê de bûdîzm dîsa vedigere ser vî axê.” Divê bê zanîn ku gellek bonzeyên (rahîbên bûdîst) Srî Lankî ji aliyê siyasî ve xwe nêzikî rasta tûndrew dibînin, û bawer dikin ku welat ji xeynî Sîngaliyên bûdîst pê ve ne yê kesî din e. Keşeyên bûdîst ên berendamên hîlbijartinên giştî, li ser afîşên xwe li gel serbazan poz didin. Ji ber vî yekê, Tamûlî, çî hindû û çî jî xiristîyan, di nav refên van heciyên bûdîst ên ku girtine ser Naynatîvuyê de diyardeyên “dagîrkeriyê” hîs dikin.

Hîskirina vî dagîrkeriya ku roj bi roj zêde dibe li Rohhilatê welêt jî xuya dibe, ku li wîra Sîngalî, Tamûl û kêmayetiya misilman (% 7'ê giraviyan) digihên hev –û carinan jî

bû. Di 8'ê çileyê paşîna sala berî wê de jî, Lasantha Wickrematunge, sernivîskarê *Sunday Leader*, ji ber sernivîsên xwe yên rexneyî yên tûj li nava kolanê hate kuştin. Ronakbîrekî tamûlî bi keser dibêje “Lasantha ji roj li nivro, li pêş çavên herkesî hate kuştin, ku pîsmamê kevnserokkomar Kumaratunga bû” û lê zêde dike: “Wê çaxê, herkes tîgîhîşt ku ew dikarin kî tekeve ber wan bikujin.” Parêzvanên mafên mirovî, parêzer, rojnamevan, nameyan werdigirin ku wan bi xayintiyê, bi piştgiyaya Pilingan ve tawanbar dikin û bi kuştinê tehdît dikin. Thana Balasingam, birêvebirê rojnameya *Thinakkural* (“rojnameya rojane”) ya tamûlî, dibêje “Li vîra, rojnamevan karê xwe bi serbestî dikin” û tinazê xwe dike û dibêje, “Lê kujerên rojnamevanan, ew jî bi azadî karê xwe dikin.”

Ji cerga ku di 26'ê çileyê paşîna de jî nû ve hatiye hîlbijartin, Rajapakse destê xwe li qirika rikeberan û medyayên serbixwe şidandiye. Raqîbê wî yê hîlbijartinên serokkomariyê yê tîkîyî, kevnserokerkanê giştî yê artêşê Sarath Fonseka, ji meha sibatê ve girtî ye, û derket pêşberî dîwana herbê. Hêrseke ku mirov şaşîmat dike (tevî vî jî bîyî ku bi baweriyên demokratîk ên Fonseka bixape). Parêzvanekî mafên mirovan ku bi mirinê hatiye tehdît kirin ji me re dibêje: “Serokkomarî Fonseka bi amadêkirina darbeyêke leşkerî tawanbar dikir” û wî sîddar dike “Lê wî bi xwe ev derbeya leşkerî kir”, bi taybetî jî balê dikişîne ser ku serbaz li her derê û herweha Gotabhaya Rajapakse'yê wezîrê parastinê ku di heman demê de birayê serokkomarî ye tirs xistiye dilê herkesî.

Serokkomar di pîrsa ku tu kesên berî wî tê de bi ser neketine de bi ser ket: wî LTTE'yî, yek gerillayên cihanê yê herî xurt jî holê rakirin. Ev serketin helbet bi saya alîkariya Çînê bû, ku dixwast bibe dosta Srî Lankayê, lewre ev welat li ser rêya çavkaniyên wê yên petrolê ye û li hember raqîba wê ya mezin Hindistanê ye. Washingtona ku ji vî peymanê di navbera Pekî û Kolomboyê de bi tirs e, ji bo hîlbijartinên serokkomariyê di bin destan re piştgiyê dabû general Fonseka.

Li gorî gellek çavdêran, îhmalkariya di warê mafên mirovan de yek ji kiltîtan serkeftinê yên sereke ye. New Delhî di wê baweriyê de ye ku LTTE tenê ji bo ku demê qezenc bike dixwaze hevdiştinan pêk bîne, û ji bo wê jî, piştgiyê da –helbet di bin re, ji ber tîrsa ji nifûsa Tamûlên Hindistanê (6) ya mezin- vî şerrê kişûmat (7).

Êrîşên Naksalîstan li Hindistanê gurr dibin (6'ê nîsanê, 75 polîs di kemînekê de li Chhattisgarhê hatin kuştin; 28'ê gulanê, li Bengala rojava, 148 qurbaniyên sîvil di sabotaja li hember trînekê de hatin kuştin ...), Kolombo êdî “pîsporiya” xwe ya dij-serhildan pêşniyazî çirana xwe ya mezin dike. Rejîma M. Rajapakse serkeftinê heta radeya karîkaturîzekirinê tan dide. Weke nimûne, li ser aliyekî 1 000 rûpiyê nû wêneyê serokkomar û li ser aliyê din jî yê serbazên ku ala neteweyî –mîna piyadeyên deryayî yên Amerîkayê, di sala 1945 an de, li Iwo Jimayê- dîçikînin heyê. Ev handan jî rê li ber lihevhatinekê digire. Rewşenbîrê sîngalî Jehan Perera dibêje “Sîngalî êdî Bakur weke erdeke fetihkirî dihesibînin” û lê zêde dike: “Dema şerr, ew ji Pilingan ditirsîyan. Wexta agirbestê jî, tîkiliyêke wekhevîyê di navbera Sîngaliyan û Tamûlan de çêbû. Lê nuha, mirov dibîne ku peywendiyêke hukumranyê di navbera yê serketî û yê tîkîyî de ava dibe.”

Hesabê tu tawîzên siyasî nayê kirin. Tamûliyê serbixwe hîlbijartî, Somasundram Pushparajah, ku ew jî bi mirinê tehdît kirin bi xemgînî dibêje: “Konseya wîlayeta rojhilat figurantiyê dike” û balê dikişîne ser: “Ger hukumet îmtiyazên rastîn bide wîlayetan, problema etnikî dê çareser bibe.” Serokayeti di wê baweriyê de ye ku avadankirina herêmên li ser nelîhevîkirî dê kêmayetiye razi bike. Lê, metranê Jafnayê rastiyê tîne zimên, “Tamûlî dê tu carî pêşketineke aborî ya navendîkirî, ku ji alî Kolomboyê ve bê birêvebirin û ew jê fêdeyê nebinin qebûl nekin”. Bi taybetî jî ku mirovê bernameya jî nû ve avadankirinê girtîye ser xwe jî Basil Rajapakse ye ku ew jî birayekî serokkomar yê din e...

Di encamê de, Jehan Perera dibêje ku tîkîyîna Pilingan “rêyê li ber demokrasîyêke pîrreng, ku rêza mafê herkesî bigire vedike. Lê em berevajî vî rêyê diçin: em bi rêya Malezyayîyan de diçin. Bi rêya rejîmeke otorîter, demokrasîyêke bisinorkirî de diçin ku di nava wê de mafên mirovan girêdayî pêşketina aborî bin.”

- 1 Bixwîne: «Un Etat de facto pour les Tigres Tamouls» (ji bo Pilingên Tamûlî Dewleteke fiilî), *Le Monde diplomatique*, sibat, 2004
- 2 Binihere: *Thalassa*, (bernameya televizyonê) ya France 3, 2 nîsan 2010
- 3 Bixwîne: Eric Paul Meyer, «Ressorts du séparatisme tamoul au Sri Lanka» (Li Srî Lankayê hêza cudaxwaziya Tamûlî), *Le Monde diplomatique*, nîsan, 2007, û *Srî Lanka: entre particularisme et mondialisation (Srî Lankaya di navbera biserêxweman û çhanîbûnê de)*, *La Documentation française*, Paris, 2001
- 4 Ji 1,5 milyonê bêtir Tamûlî li sîrgûnê, bi taybetî jî li Ewropaya bakur û Kanadayê dijîn. Bi alîkariya xwe ya –ji dil an bi zorê- diyaspora xweseriya diravî ya LTTE'yê misoger dike
- 5 Bixwîne: Anuradha Herath, «The Saga of Colonel Karuna» (Çîroka Qumandar Karûna), *Huffington Post*, tîrmeh 2009
- 6 Bixwîne: «Lessons from the war in Sri Lanka» (Dersên ji şerrê li Srî Lankayê), *Indian Defence Review*, îlon 2009
- 7 «En Inde, expansion de la guérilla naxalite» (Li Hindistanê, geşbûna gerillayê Naksalîti), *Le Monde diplomatique*, çileyê pêşîn 2007

Wergera ji fransî: Yaqûb Karademîr

Foto: LMD arşiv

MEDYAYEKE NÛ LI SER MEDYAYÊN BERÊ

WikiLeaks û çîrokên serdema teknolojiyê

CHRISTIAN CHRISTENSEN*

Piştî daxuyaniyên xwe yên li ser şerrê Afganistanê, malpera WikiLeaksê hêza medyaya hevgirtinê nîşan dide. Digel vê jî, ev gav ne destpêka dewreke nû ye, lewre êdî sansur tune, medya sînorên neteweyî derbas dikin û medyayên ku bi awayê kevn kar dikin jî êdî qels dibin.

Mîta yekem: medyayên ku jê re dibêjin «civakî» -ku naveroka wan qismen ji aliyê bikarhêneran ve tê diyarkirin û tijîkirin- xwedanê hêzeke diyar û spesîfik in. Gellek munaqêşe rabûn li dora pîrsa ka meseleya WikiLeaksê li ser rola nû-mediyayên kooperatîf çi nîşan dida, bi taybetî li ser rola wan a di ragihandin û pêdaçûna dubendiyên çekdarî de. Pirsîyar asayî ye û tu tiştê balkêş pê re nîne, lê belê di heman demê de sergêjiyek dinimîne ku her bêtir berbelav dibe: sergêjiya ku dike ku blog, Twitter, Facebook, YouTube an jî WikiLeaks wek manendên hev bêne dîtin. Ji ber ku heman teknolojiyê bi kar tînin, ev alavên teknolojik di ristekê de û wek komeke homojen têne nixandî. Lê belê, ji medyayên din ên kooperatîf cudatir, WikiLeaks, belgeyên ku ji bo belavkirinê hatine pêşkêşkirin, hemûyan, pêşî di prosesê pêdaçûyî ya kontrolkirina pêbaweriyê re derbas dike. Bes detayek e ev? Bi pêçevane: ev awayê birêveçûnê, qerekerê xeyalî yê îlûzyonên «teknî-utopîk» derdixe ronahiyê, ku li gorî wan, êdî pêkhatina wê «dunyaya vekirî» nêzik e ku herkes dê bi hemû hêz û taqeta xwe hewl bide ya ku jê re baş û xweş e wekî heqîqetê li sertaserê cîhanê berbelav bike.

Bandora WikiLeaksê ne ji ber teknolojiyê ye, lê bêtir bi saya wê

baweriyê ye ku xwendevanên wê dê bi rasteqîniya belgeyên lê têne belavkirin bin. Li ser YouTube'ê (platformek e ku vîdyoyên ji aliyê bikarhênerên internetê ve jê re têne şandin) hindêk vîdyo hene ku li Iraq an jî li Afganistanê hatine girtin û tê de nîşan dide ku hêzên hevpeymanan dikevin nava kiryarên êrişkar ên wisa ku tu raveyê rewa jê re nîne, hetta gellek caran pîr bi aşkereyî deryasayî ne jî. Digel vê hindê jî, tu belgeyên din yên mîna wan belgeyên ku ji aliyê WikiLeaksê hatibin belavkirin, bi qasî wê nikarin xwedan-tesîr bin: qetlîama komeke sîvîlan -ku du jê rojnamevanên Reutersê bûn- bi destê helikoptereke amerîkan ya şerrî li taxeke derveyî Bexdadê. Çima? Ji ber ku nûçeyek bi tenê gava rasteqîniya wê dikare were teyîdkirin bi qîmet e. Lewma, «medyayên civakî» giş wekî hev nînin di meseleya nûçebelavkirinê de: xelet e ku bibêjin ku hemû xwedanê heman şîyan û zerengiya karîgeriyê ne.

Mîta duyem: Serdema netewe-dewletan berebere digihije dawîya xwe. Pareke mezin a gotara ku pesnê internetê dide xwe dispêre wê fikra ku dibêje, bi berbelavbûna internetê re êdî em dê di cîhanê bêsînor de bijîn. Bi ya Jay Rosenê profesorê ji Zanîngeha New Yorkê, WikiLeaksê dê herweha bibe «yekemîn organa çapemeniyê ku xwe ji her cure hêzeke dewletî xelas dike». Lê belê, rastî bi

temamî berevajî wê yekê ye. Heke bi tenê tiştê hebe ku «meseleya WikiLeaksê» li me eyan dike, ew jî ew e ku netewe-dewlet hêj pîr dûrî xwatirxwastinê ye. Diyar e ku berpîrsên WikiLeaksê jî ev yek baş fam kiriye.

Binkeya WikiLeaksê li Swêdê ye. Ji ber vê hindê, malperê îstifadeyê ji xerantiyê îstisnayî dike ku rayedarên swêdî dabîn dikin ji bo «belavkerên hişyariyan» di meseleya parastina nihêniya çavkaniyan de (1). Lê belê, mesele hemû ne ev e. Herçend şirketek swêdî jî be -PRQ- ya ku meydana internetî daye WikiLeaksê, hemû belgeyên ji malperê re têne şandin di ber destên serverên li Belçîkayê re derbas dibin. Ji ber çî sebebê? Ji ber ku Belçîkayê jî herweha yasayên pîr tûnd hene ji bo parastina çavkaniyan. Herî dawî, avakerê WikiLeaksê Julian Assange ji bo pêşkêşkirina vîdyoya qetlîama Bexdadê (li jorê hate behskirin), tercîha xwe bi Îzlandayê da ku Îzlandayê hêj taze hejmareke yasayan qebûl kirin (Icelandic Modern Media Initiative) û bi wan yasayan diyar e ku welatê navhatî dê bibe starek ji bo belavkerên hişyariyan û rojnamevanên vekoler.

Bipêşketin, ne rabûna ji holê

Nimûneyên tesîra dewlet û yasayên neteweyî li ser qaşo «herikbariya» cîhana teknolojik digel hindêk dewletên din zêdetir dibin, wekî biryara Emîratên Erebiyên Yekgirtî û Erebiyên Suûdî ji bo qedexekirina bikaranîna kardaya peyamnêra bîlez a navendandakeriya [dataprocessing] BlackBerryê, an jî qedexekirina YouTube'ê li Turkiyeyê. Herçend rast jî be ku avahiya WikiLeaksê bi şikleki wisa hatibû danîn ku xwe ji

hindêk yasayên neteweyî xelas bike (bi rêya teknolojiya dijîtal), dibe ku WikiLeaks herweha li welatîne cuda bibe binasê derxistina yasayên din. Wikileaks ne li ser û ne jî li bin yasayan e: malper di nava wan çarçoveyên hiqûqî de «diçerixê» ku jê re ji hemûyên din destxweştir in.

Mîta sêyem : rojnamevanî miriye (an jî di ber sekeratê de ye). Nivîskarê amerîkî Mark Twain carekê gotibû, «xeberên derheqê mirina min de pîr têne mezinkirin». Diyar e ku em dikarin heman tiştî derheqê rojnamevaniyê de jî bêjin. Bêguman, nimûneya WikiLeaksê nîşan dide ku teknoloji me mecbûr dike ku wateya peyva «rojnamevaniyê» diya diyar bikin, an jî qet nebe bêtir deqîqîr bikin, lê belê di heman demê de rola navendî ya wê hunerê di belavkirina nûçe û agahiyan de piştrast dike. WikiLeaksê, çend hefte berî ku wan belgeyên xwe yên derheqê şerrê li Afganistanê de bixe ser internetê, pêşiyê ew şandibûn sê rojnameyên mezin ên xwedanê bandoreke navneteweyî (*The Guardian*, *The New York Times* û *Der Spiegel*), lê ne ji bo weşanê «alternatîf». Diyar e ku biryareke pîr baqilane bû, lewre heke ew belge rasterast bixistana ser internetê, organên çapemeniyê li sertaserê cîhanê dê hemle bikirana ser agahiyan û dê şêlûbêla tehlîlên belawela û aloz rabibûya. Bi pêçevane, bal û dêhn li ser wan sê rojnameyan berhev bûn ku wan jî bi rexê xwe ve îstifade ji wekî û îmkânên xwe kirin ji bo tehlîlkirin û belavkirina kurte û cewherê belgeyan.

Aşkere ye ku hîpoteza mirina rojnamevaniyê û mirina netewe-dewletê heman xeletiyê dikin gava ku guherîn û mirinê tîkel dikin. Şert û merc û serkeftina belavkirina

Namilkeya şerrê Afganistanê nîşan da ku rojnamevaniya «adetî» tu tişt jî bandor û bikêriya xwe ji dest nedaye. Bi tenê, ev bîst sal in ku tebîetê rola ku lê tê spartin diguhere.

Mîta dawîya rojnamevaniyê -û encam û dewama wê, serkeftina medyayên civakî- xwe dispêre şaşîya ku dibêje di navbera «agahî» û «geşedana demokratîk» de peywendiyê sebebî heye. Lê belê, qenaeta ku berdestbûna agahiya «xav» di filiyatê de rêya azadiyê vedike, qet nebe bi qasî wê qenaetê safane ye ku wê hêza azadker a navxweyî dide teknolojiyê. Agahî û nûçe, her wekî teknolojiyê, bi tenê gava ku bi xêra zanyarî û şîyanan îstifadeyê girîng jê tê kirin, wê hingê kêrhatî ne. WikiLeaksê sê rojnameyên ji bo çî îdeolojiya xwe nêzik hilnebijartin, lê belê sê organên medyayê yên ku xwedanê îmkânên rêxistinî, pişeyî û aborî ne hilbijartin, da ku bikarin belgeyên navhatî belav bikin û bigihînin hejmareke mezin a xwendevanan.

Berevajî gotarên nerm û aştker ên ku cîhana dijîtal weke cîhanekê «asoyî», û ji derveyî desthilata dewletan û herikbar, didin naskirin, WikiLeaksê tîne bîra me ku avahiyên heyî, sînor û yasayan tu tişt jî girîngiya xwe wenda nekiriye.

* Doçent doktor di beşê Zanistên agahî û medyayê de li Zanîngeha Uppsalayê, li Swêdê.

! Divê ev tişt jî li ver çavan were girtin ku di vî warî de çend guman hene ku Wikileaks xwe nikare li paş qanûnên Swîsreyî de veşêre.

Wergera ji fransî: Ergin Opegin

Lênûskên karkirên Çînê yên gazindan

ISABELLE THIREAU *

E di vê kargehê de, ji 5'ê hezîrana 2006'an û bi vir ve dixebitim. Meaşê min mehane li dora 1400 yenî [158 euro] ye, ev jî ji meaşê yên ku % 40'ê kesên ku li vira dixebitin stajêrên bin ku pîr hindik mehane distînin, û ev jî bandora xwe li mehane herkesî bike? Aya ji Xwedê heqrewa ye ku pênc derence hebin û her derenceyek jî ji panzdeh pêlikan pêk bê, ew jî tê wateya ku ez hertiştî weke ku ji min tê xwastin bikim jî, ji ber ku ez ê karibim salê bi tenê pêlikekê derbas bikim, ji min re şêst û pênc sal divên heta ku ez bigihêm derenceya herî bilind? Ev çawa heqî ye, ku mirov ewqas bixebite û nikaribe mehê ji xwe re du sed, sê sed yanan bide aliyekî? Pîr sozên dayî ku nehatine girtin hene, gellek newekhevî û bédadiyeye dijwar heye. Ger em van tiştan hemûyan qebûl bikin, ma em çî ne, li ber çî ne? Ji me re rêyêke din nemaye: Ev grev, ji bo me meseleya rûmetê ye (1).» Karkirekî kargeha perçeyên jihevkişî ya hilbera otomobîlan Hondaya Japonî, li Foshana wilayeta Guangdongê ya Çînê ku di meha gulana 2010'an de lê grev çêbûbû, rewşa xwe bi hevokên li jorê rave dikir.

Hertiştî, di 17'yê mehê de, gava ku nêzikî sed karkiran ji bo protestokirina biryareke birêvebirîyê ya neheq dev ji kar berda, dest pê kir. Di vê kargehê de, bi rastî, tezmînat weke biserhevdana gellek hêmanan tê hesibandin: ji bo karkirên xêşim yên pêlika yekem, weke mînak, bi mehaneya asgarî (675 yen = 75 euro) li gorî vatîniyê li mehaneya wan (340 yen = 37 euro) zêde dibe, herweha tezmînatên cuda, ji bo lojmanê yan veguheştinê, ku bi saya wan mehane li ser hev digihê 1 510 yenî (168 euro) (2). Lê, di dawîya meha nîsanê de, şaredariya Foshanê diyar kir ku, ji 1'ê gulana û pê ve, mehaneya asgarî a herêmî dê ji 770'yî derkeve 920 yanan (ji 85'an derkeve 102 euroyan). Birêvebirîya kargehê li hemberî vê yekê bédeng nema û biryara xwe da ku vê zêdebûnê ji tezmînatên asgarî kêmtir bike, lê di heman demê de, wê ya girêdayî vatîniyê jî kêmtir û zêdekirineke girîng a mehaneyê jî ku diviya bikira nekir. Ji bo vê jî, piştî lihevkişîneke bi şanzdeh nûnerên karkiran re ku ji derveyî sendikayên fermî hatibûn destnîşankirin, birêvebirîyê soza zêdekirina 500 yenî (55 euro) ya li hemû mehaneyan da û grev di 4'ê hezîranê de bi dawî hat.

Bi vê minasebetê, karkiran nameyêke vekirî nivîsî û tê de ji kardarê xwe xwast ku «ji bo ku ew durustîya xwe îspat bike, divê gotûbêjên durust qebûl bike û gûh bide daxwazên wan ên maqûl». Ev belge diyar dibe ku têkoşîna wan ne bi tenê ji bo karmendên kargeha wan e, herweha ji bo hemû karkirên Çînê ye. Belge di

heman demê de listeyêke daxwazên di derbarê derenceya mehaneyan de, nûnerayetiya karmendan, awayên nixandina kar û pîvanên terfikirinê de jî destnîşan dibe.

Piştî ku grev bi dawî hat, bala xelkê bi rojan ma li ser xwekujiyên li Foxconn Technologya li Shenzhenê. Di pênc mehane de, sêzdeh karkirên ciwan ên vî firmaya Taywanî, ku pêkhatên elektronîk ji bo markayên biyanî çêdikin, xwastin xwe bikujin û deh ji wan mirin. Di 20'ê tîrmehê de, li Foshanê, karkirekî firmayeke havalbenda Foxconnê, ku 18 salî bû, dawî li jiyana xwe anî (3). Piştî vê, Şirketê diyar kir ku wê mehaneya bingehîn a karkirên çînî zêde bike û qaîdeyên ku li karkiran ferz dibe jî biguhere.

Lê divê mirov herdu firmayan bi bayê bezê tev li hev neke. Li Foxconnê, mehaneyên kêmtir bingehîn karkiran mecbûr dikin ku ji dema ku bi qanûnê hatiye diyarkirin zêdetir bixebitin. Ev jî dibe sedema îzolebûneke mezîn, him ji hevkarên xwe yên li atolye û nivînxaneyan, him jî ji cihana derve qut dibin. Li firmaya Hondayê, diyar dibe ku têkilî ji aliyekî ve di navbera karmendên ji herêmekê de pêk tên û ji aliyê din ve jî di navbera stajêrên ji heman dibistanê de pêk tên.

Ji aliyê din ve, ji cerga ku Foxconn, li Çînê bi cih bûye, him wexta kar him jî wexta bêhnvedanê, disiplîneke weha bi kar tîne ku ji ya leşkeriyê jî tûndtir e. Ew piştî xwe dide hemû hêza mirovên ewlekariyê ku dikarin heta bi darê zorê jî karmendan ceza bikin. Sedema xwekuştina yekem a karkirekî ji ber wê bû ku, ji ber ku bi diziyê hatibû tawanbarkirin, lê geriyabûn û ew girtibûn û heta ku li sûcê ku wî xwe nekiribû jî mikur hatibû. Karkirên Hondayê û yên Foxconnê, li hemberî bûyerên weha ku di mijar û radeyên cihê de pêk dihatin û ji bo wan nedihatîn qebûl kirin, bédeng neman. Bûyerêke din bû sedem ku karkirên Hondayê rasterast bi sendikayên fermî re bikevin pêsîra hev: 31'ê gulana, nûnerên wan yên ku ji uniformayên xwe dihatin nas kirin, li hemû kargehê belav bûn, bi zorê êrişî gellek karkiran kirin û bi awayekî fermî ji wan xwastin ku ew dest bi karê xwe bikin. Grevîst dibêjin ku heta nuha kesekî ji wan nexwastiye ku ew wan weke nûnerên xwe hilbijêrin û ew jî pêkanîna rola ku dema grevê ji wan dihatê hêvîkirin bi dîr in.

Ev herdu bûyer, bi awayekî qismî jî be, diyar dikin ku ev zêdebûna mehaneya asgarî ya pîr ku heta nuha nedîtî bû, li gellek bajar an şaredariyan bi awayên cuda pêk hatiye (960 yen li Pekîne, 1 120 yen li Şangayê). Bê şik, anketa ku di hezîrana 2010'an de, ji aliyê karbidestên Shenzhenê ve li gel pênc hezar koçberên ku temenê wan di navbera 18 û 35 salan de bû hatibû kirin jî, divê ji wan re ne xerîb be: em dibînin ku ev koçber mehê li dora 1800 yenî qezenc dikin, ji pîncan yekê vî pereyî dişînin ji malbatên xwe re, û nivê wan gellek saetên

zêde yên neqanûnî jî dixebitin (4). Wan herweha birêvebirekî çînî, Zhou Yongkang di 15'ê tîrmeha 2010'an de şand birêvebirîya name û seredanan ji bo ku ji wan re bibêje ku divê hertiştî bikin, da ku pirsgerêkên civakî çareser bikin û bersiva giliyên di derbarê cihê kar de bidin (5). Zhou dizane ku tevî kêmbûna hejmarê giliyan (bi taybetî jî yên bi komelî), tansiyonên civakî yên girêdayî giştîkirina zeviyan, hilweşandina neguhêzbaran û îstîhdama bihêzmaye ye; ew «ji desthilatên mistewayên cihê dixwaze ji bo bêtir han bidin ku pirsgerêkên kar çareser bikin û daxwazên karmendan ên maqûl jî bigirin ber çavan».

Serhildanên weha bi taybetî ne bi tenê bi herêma endustriyel ya deşta rûbarê Perlesê ve sînokirî ne. Hîn ji destpêka gulana 2010'an ve, bi rastî jî grevên girîng wilayetên weke Shandong, Jiangsu û Yunnanê, herweha bajarên Nankin, Pekîn, Chongqing û Lanzhouyê hejandin. Grûba Toyotayê jî, di navbera 1 û 15'ê gulana de, bû qada nêzikî deh grevan ji wan. Li Changchunê, 1'ê tîrmehê, hîvdeh hezar ajovanên teqsiyan ên bajêr, ji bo protestokirina baceke nû dev ji kar berda. Ev bûyer beşek ji tevgerê hin mezintir a gurbûna grevan e, ku serê du salan e weke li firmayên biyanî li yên Çînî jî hatiye dîtin; bi dirêjîya vê pêvajoya ku ji nîveka salên 1990'î de dest pê kiriye, ev geremola civakî geş dibe: rawestandina karî, nameyên hevbeş ên ji birêvebirên herêmî û Parlamentoya netewî ya gelerî re rêkirî, seredanan organên birêvebirîyê, giliyên bi rêka internetê belavkirî û hwd.

Bi gotineke din, karkirên çînî yên koçber hergîz sernerm nebûne. Ger komeke yekbûyî pêk bînin jî, mirovan bi ceribandîna û bi projeyên gellekî ji hev cihê li hev dicivînin û ew jî «herêmîyê» bêtir rewşa nelibar a kesên saziyekê tercîh dikin. Wan tucarî dev ji dijayetiya newekhevîyên girêdayî sistema belgeya îkametê (yan hukou), protestokirina bêdesthilatkirin û stuxwarkirina bi zorê ku li firmayan duçar dibin bernedaye. Ji aliyê din ve, mirov dikare têkiliyêke rastarast di navbera kiryarên ku ew pêk tînin û pêşketinê di warê hiqûqa karî de, deyne ku weke mînak derketina qanûneke li ser peymanên karî ku di sala 2008'an de hatiye nîgarkirin.

Rewşa koçberan bi xwe jî vî têkoşînê teşwîq dibe. Ber bi başiyê ve çûyina hatîniya gundiyan, bi rastî jimara berendamên çûyîne ango koçberiyê kêmtir kir. Koçber dixwazin formasyonan wergirin ku pê derfeta mercên baş ên îstîhdamê û jiyaneke li gorî ya yên pêşiyên xwe bêtir mirov karibe qebûl bike bi dest bixin. Ji xeynî vî, hatina bazara kar a zarokên koçberan ku tim li bajarên jiyane, lê bi awayekî fermî weke «biyanî» tên hesêb û bi yên ku bi hev re mezîn bûne re heman reftarê nabînin, dibe sedema hin hestên din ên bédadiyê. Ji ber ku wan heta nuha ji grevê bêtir, derdê xwe bi wasîteya birêvebirîyêke nihênî,

xwedêgiravî «bi name û bi seredanan» îfade dikir, kesî guh nedida daxwazên wan. Ji herêmê heta pîleya herî bilind a Dewletê, ev sistem, di 1951'ê de li ser bingeha buroyên bi pêşwazîkirin û pêşkêşkirina pêşniyazan, daxwazên alîkariyê, bangên ji bo ji nû ve darizandina tawanên siyasî û îdarî yên ku neheq hatine dîtin, rexne û tawanbarkirinê hatine wezîfedarkirin hatiye avakirin. Ev serê şêst salan e ku ew qadeke axavtinê meşrû dibe ku ew jî bêrawestan ji alî van gundî, bajarî, serbaz an jî xwediyên malên neguhêzbar ku ew bi destxistinê ve diguhere. Di navbera 1993 û 2005'an de, gilî salê % 10 zêde bûne û seredan –bi taybetî jî seredanên komkî, ku carinan bi hezaran mirovan bi serê rêyan dixin- ji nameyan zûtir digihên armanca xwe. Ya herî girîng, herweha kesên ku tim bala hukumetê dikîşînin ser pirsgerêkan, gazindan dikin ku pirsên herêmî edî sînorên herêman derbas dikin, digel ku ev pirsgerêk diviya di cihê xwe de bihatana çareserkin.

Herçend hiqûq, dîn, rêxistina kiryarên komkî, karibin hisên neheqiyê îfade bikin jî, birêvebirîya name û seredanan bûye cihekî tecrubeyên yê weha ku Çînî li wira ji demeke dirêj ve ye ku kapasîteya xwe a girtina însiyatîfê, stendina biryaran, ravekirina serpehatiyên xwe ya ku weke bi xwe re dipeyivin, lê di heman demê de, derdê

rastiyê» bibîne. Lê ew herweha jî mehareta nû ya protestokirana derdixê holê, ku çawa bi her awayî dixebitin ji bo desthilata navendî bixin bin destê xwe. Grevkerên ku ji bo şirketên biyanî dixebitin, li argumantên neteweyî yên resmî vedigerin –ji bo wan daxwazên civakî hêza çînê kêmtir dîtin û divê ji bo rojên pêş bîn hiştin- ku bergeha xwe ya manevrayê firehtir bikin: meşrûiyeta hêza ku Çînîyên keda wan ji alî patronên biyanî vî tê xwarin bipelîxîne dê çî be gelo? Li Changchunê, şifêrên teqsiyan bêtir prensîbên ku ji bo jiyana wan bingehîn in derxistin pêş. Wan herweha greveke serketî ya bihara 2010'an a li bajarekî wilayeta Sichuanê jî xwe re kir model (danûstendina tecrubeyan her ku diçe hîn bêtir dibe) da ku greveke sê rojî, –maweyê pêdivî ji bo bala karbidestên navendî bikişînin ser pirsgerêkê ku ew jî mudaxele bikin- îlan bikin. Di encamê de, tevgera xwe li bin banê sê sloganan civandin: em rêberên naskirî naxwazin, em rêxistinên fermî naxwazin, em şiddetê naxwazin.

Ev tevgerên ku ji piştigiriya hukumeta çînî bêpar in (grev ji bo handana zêdekirina mehaneyê û berfirehkirina berxwarina hindurî rêyêke pîrxetermak e), bi rastî jî karbidestên navendî dixin tengasiyê. Ev pêvajoyeke weha ye ku nayê zêftê lê hingî bi rik e, têkiliyên desthilatê yên di navbera birêvebiran û yên tîr birêvebirin de diguhere.

SERHAD BAPİR

wan dibe derdê xelkê jî û weke ku li ser navê kesine din ji ku heman rewş jiyane, dipeyivin. Ew cihekî weha ye ku lêpîrsîna nûnerên Partiya komunist û Dewletê, têkiliyên desthilat û qanûnên rewşa, bi şahidiya kesên sêyem lê pêk tên. Ji derveyî hemû çarçoveya wê ya demokratîk, mirov lê bi xîret wekhevîya mercan dixwaze û bi zor cudahiyan hiyerarşik ku weke tişteki xwezayî tên hesêb red dibe.

Ji hêla aborî, bi temamî, tiştê ku bi rastî jî karmendên Honda û Foxconnê dixwazin ev in. Ji ber vî jî, bi rastî jî diyar e ku ew mîratxwîrên van koçberan in, ku di sala 1996'an de, weha nivîsîne (6): «Serê perçe heqê me didin me, lê, ji ber ku ev serê çar mehan e ku em hîn nizanin buhayê perçeyekî çî ye, em ê çawa zanibin ka mehaneya me temam yan netemam e? Me weke gamêşan, koleyan, weke robotan dihesibînin... Ma ji Xwedê heq rewşa ye ku piçek azadiya me jî tunebe? Gelo gunehê me çî ye, ku bi qasî serê derziyê jî ewlehiya me tunebe? Ev çawa adalet e ku mirov belax bixebite? Em edî nema karin stuyê xwe li ber vî bédadiya malqambax xwar bikin.»

Mirov bi tenê bi çavekî aborî, an jî pîr demkî li van tevgeran binihere dê bibe şasiyêke mezîn. Berevajîya vî, divê mirov wê weke beşekî ji pêvajoya dîrdirêj a fêrbûnê, li gorî ravekirina Claude Lefort, «avakirina

* Birêvebirîya lêkolînan li Navenda neteweyî ya lêkolînan Zanyarî (CNRS) ya Fransayê, birêvebirîya xebatê li Dibistana Lêkolînan bilind ên di Warê Zanyariyên Civakî de (EHESS). Berhema wê ya dawîn a çapbûyî: *Les ruses de la démocratie. Protester en Chine contemporaine (Hileyên demokrasîyê. Protesto li Çîna hemdem)* (bi Hua Linshan re), Seul, Paris, 2010.

1 Hevpeyvin ji alî He Meichuan, lêkolînerê li Unîversîteya Zhongshanê (wilayet) ve hatiye kirin, Foshan, 29'ê gulana 2010'an. Em spasî wî dikin ji bo ku ew belge pêşkêşî me kiriye
2 Gellek karkiran mesrefên xwe bi texmînî diyar kirin: sigortaya xanenişîniyê (132 yen), sigortaya tendurustiyê (41 yen), lojman (126 yen), beşdariya sendikayê ya mecbûrî (5 yen). Herweha, hatîniya wan a mehane ya net bi tenê 207 yen e. Mesrefên jiyana rojane mehane kêmtir digihên 500 yenî. Heger karmend li kargehê nemîne ango ji xwe re li derve xaniyekî bigire bi kêmanî divê 250 yenên din bixe ser. Li gorî texmîna Banqeya Çînanî divê hatîniya mehane ya karmendekî çînî yê ku zarokên wî hebin bi kêmanî 1684 yen be ku bikare aboriya xwe bi awayekî normal bike
3 Bixwîne: "South China Morning Post", Hongkong, 22'yê tîrmeha 2010'an
4 Bixwîne: "South China Morning Post", 16'ê tîrmeha 2010'an
5 Xinhua News Agency, Pekîn, 16'ê tîrmeha 2010'an
6 "Les ruses de la démocratie. Protester en Chine", r. 267

Wergera ji fransî: Yaqûb Karademîr

KULTUR-POLÎTİK

KEJO BAJAR

Adetên Kurdan bi zimanê Mela Mehmûdê Bazîdî

Eger ew mirî mîr e û xweyî hesp û çek û taxim be, hespêd wî dixemlinin û çek û silahêd li ser hespan girê didin, ewan hespan li berayîka cenazeyê dikêşin û ew jin keç û da û xwehêd wî delo û lawij dibêjin. Mîrov ji vê pirtûkê ne haydar be, dê bibêje qey ev metagraf ji pirtûkê hatiye wergirtin ku li ser merasimên miriyên ÇermSORAN hatiye nivîsandin. Lê ne weha ye, ev metagraf ji pirtûka Mela Mehmûdê Bazîdî ya bi navê *Adat û Rusûmatnameyê Ekradiye* hatiye wergirtin. Ev pirtûk nexşeya tevîneka civaka wê demê heya bi movikên adetan derdixîne ku bi xêra vê derxistinê mirov fahm dike bê di bingeha xwe de civatên qedîm çiqasî nêzikî hev in.

Çi jinên ku di civata zilaman de rûdinên û qelûnên xwe dikişînin, çi jinên ku leçeka serê xwe di nava şerran diavêjin erdê, çi jinên ku sosretêkê bi xwe de tînin û tîn kuştin, çi ekradên ku pezekî xwe ji bo xwe serjê nakin lê ji bo mêvanan serjê dikin, çi xwediyê xwîniyên ku bi pêy

dijminê xwe dikevin û heke keysê bi wan nexînin jî, zîrarê digihînin malên wan û êgir berdidinê, çi feqehên ku ji aliyê gundiyan ve tîn xwedîkirin, çi mêvanên ku li camiyên radizên, çi şênîyên ku êvara çarşeman serê xwe naşon û hwd. Ev pirtûka ku wenyên arketîpa adetên civaka Kurdan nişan dide, herweha bi me dide zanîn ku hê jî ji gellekê wan adetan di nava civaka îroyîn ya kurd de jîndar in. *Adat û Rusûmatnameyê Ekradiye* wê derfetê dide Kurdan ku di nava civaka modern ya îroyîn de derhişin û binhişîna livbaziyên xwe bi dê û bav bikin.

Ev pirtûka Mela Mehmûdê Bazîdî di sala 1857-1858'an de hatiye nivîsandin. Dîroka ku tê de hatiye nivîsandin ji bo tarîxa kurmançiya nivîskî jî qonaxeke girîng e. Digel ku Mela Mehmûdê Bazîdî, bi erebî, farisî û turkî jî zanibû, wî ji bo nivîsandinê zimanê kurdi hîlbijartiyê - ku wê hingê zimanê împeratoriye yê nivîsê osmanî û farisî bû. - Ev kurdiya ku pirtûkê hatiye nivîsandin ewqasî zelal e ku ji

aliyê nîfşên nû ve jî dikare bi hêsani bê fahmkirin û ew zelalbûn dê bersiveke xweş bide zimanzanên serdest ku dibêjin ku şênîyên du gundên Kurdan ên cîran ji zimanê hev fahm nakin.

Dîsîplînen weke sosyolojî, psikolojî, etnografya û wêje dikarin zêde sûtê ji vêhibra nivîskêr bigirin lê oryantîzîm jî tê de. Ji ber ku di xwendina pirtûkê de xwendevan ji çend rûpelan carekê li rastî hevokên weha tîn. "Û Ekrad tebî'et cahil in, hin bi fal û munnecîm se'd û hindekan şûm dîzanin û nûsxeyan bawerî diken." Ev deq dike ku em lensên xwe biguherînin û şikebariyên xwe yê derheqê oryantîzîma Aleksandar Jaba de ku ew metodolojî daye ber Mela Mehmûdê Bazîdî li jêra rûpelên pirtûkê binivîsin.

Lê mezin hertim mezin in...

Adat û Rusûmatnameyê Ekradiye, Amadekar: Ziya Avcî, kurdi (latîni - erebî) & rûsî, Weşanxaneyê Lisê: Diyarbekir, 202 rûpel, çapa yekem: tîrmeh 2010

Adat û Rusûmatnameyê Ekradiye, Amadekar: Jan Dost, Weşanxaneyê Nûbiharê: Stenbol, 394 rûpel, 2010

Barbar tîn

Nivîskarê Afrîkaya Başûr, xwediyê xelata Nobelê, J. M. Coetzee di berhema xwe ya bi navê *Waiting for the Barbarians* (Li bende Barbaran) de, ji devê dadgerekî silhê ku di biniya fermendariya Şahînsahiyeke de karmendiyê dike, barbarî û hovitiya Şahînsahiyeke ya ku wê bi xwe li ser "barbaran" pêk aniyê dike.

Dadgerê silhê ku beriya ku şerr dest pê bike jiyaneke aram dijiya û tenê li kêfxweşiya xwe mitale dikir, piştî ku li ser gotegotên ku el û qebileyên başûr û rojavayê Şahînsahiyeke di dijî Şahînsahiyeke ketine tevgera pêkanîna yekitiyekê û ew ê êrişê bibin ser Şahînsahiyeke û Şahînsahiyeke jî dest bi bergirtiyên hovane kiriyê, jiyana dadgerê silhê bi tevahî diguhere.

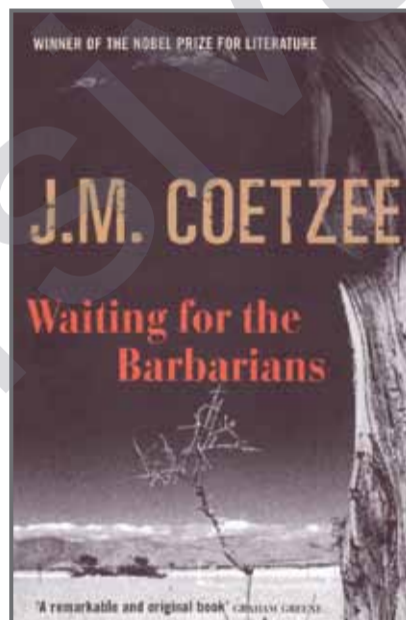
Bi destpêkirina şerr re, dadger dil dide ser keçeke dil û li ser şopên birinên ku bi îşkenceyê di bedena keçikê de hatine pêkanîn, li ser nêzikatiya xwe ya şilo ya li hemberî keçika dil ku bi îşkenceyê çavê wê hatiye korkirin, dadger tîgînên barbarî û şarezayiyê li ser kevaleke şerr li ber me datîne, me ji wateyên van tîgînên ku bi destê desthilatdaran wate li wan hatiye danîn dixê gumanê û dike ku em bi hişekî nû careke din li ser wateya barbarî û şarezayiyê biramin.

Di *Waiting for the Barbarians* de em tim li bende "barbar"ên ku wê êrişê Şahînsahiyeke bikin dimînin. Lê tiştekî weha pêk nayê. Tu caran "barbar" êrişê devereke Şahînsahiyeke nakin. Kesî ji wan nakujin, kesekî îşkence nakin. Lewma rastiyêke ku wê "barbar" êrişê bînin ser Şahînsahiyeke bikin jî, ji binî ve nîne. Lê di tevahiya pirtûkê de em rastî hovitî û barbariya Şahînsahiyeke tîn ku li ser kesên ku wekî "barbar" tîne nasandin tê kirin.

Gundên wan tîne kavilkirin, dil tîne girtin, îşkence li wan tê kirin. Bi vî awayî, di *Waiting for the Barbarians* de Coetzee, di bendewariya barbaran de barbariya ku ji ber çavan wenda dibe radixe ber çavan.

"Zemanê dirokê Şahînsahiyeke afirand. Şahînsahiya ku hebûna wê ne di dewrên asê yêni kişwerên ku vedijin de lê di berjor û berjorbûnê de, di destpêkirin û bidawibûnê de, di bobelatên zemanên bi diran de dibîne. Şahînsahî xwe mehkûmî jiyana di dirokê de û li dijî dirokê di pêkanîna komployan de dibîne. Tenê ramanek hişê Şahînsahiyeke yê veşartî mijûl dike: wê çawa dawî lê neyê, çawa nemir bibe, dewra xwe wê çawa dirêj bike. Bi roj berra dû dijminan dide. Kûçikên nêçîrê yêni kone û dirinde ku bêvilên wan hessas in, dişîne her deverê. Şevan, xwe bi dîmenên bobelatan têr dike: bi bajarên talankirî, gelên ku tecawiz li wan hatiye kirin, bi pîramîtên ji hestiyên, bi kavilên ku bi kilometreyan dirêj dibin."

Dadgerê silhê digel ku ji keçika dil hatiye girtin, ya ku di îşkence de çavên wê hatiye korkirin, hez nake jî wê vedihewîne cem xwe, wê dişo, laşê wê mist dide. Dadger tim dixwaze hîn bibe ka gelo çima digel ku jê hez nake jî, alikariyê bi keçikê dike. Çima dilê wî pê dişewite? Çima dixwaze nêzî wê be? Çima digel ku dizanî ku dê were girtin û îşkence li wî bê kirin, keçikê radestî malbata wê dike? Heger em guh bidin dadger, em ê bikarin bersiva pirsên wî bibînin: "Hezkirina me şopê li dû xwe nahêle. Ew keçika di ya kor wê kê bi bîr bîne: wê min yê ku bi bincilkên min î hevrişimî, di odeya min ya kêmrone de, yê parfûm bi xwe de kirî, ketiyê rûn, yê ku li dû azweriyên neşad e bi

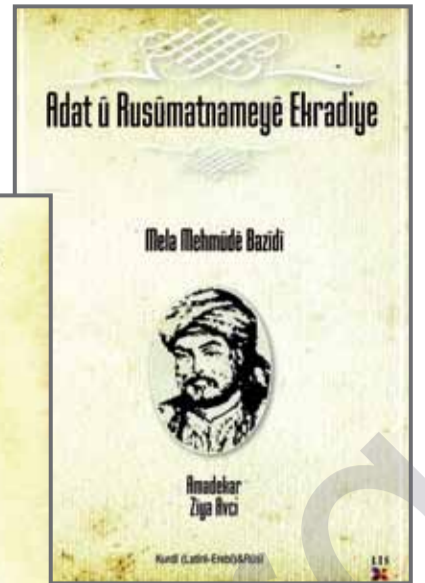
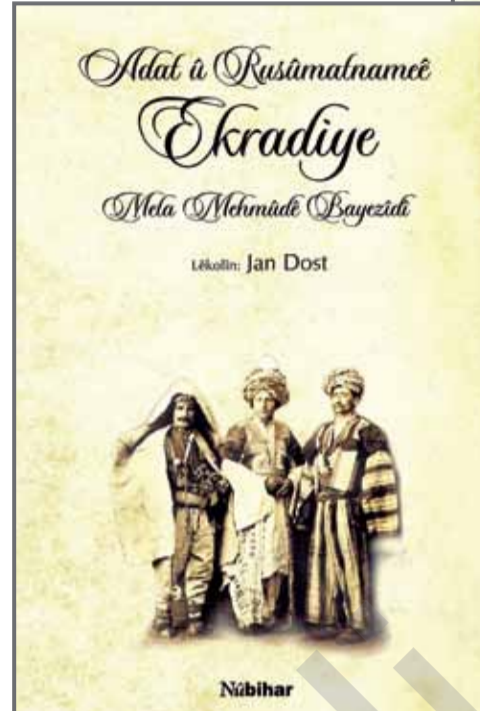

bîr bîne, yan jî wê zîlamê di yê sar î çav bi rûpoş, yê fermanar ku dengê wî yê eşa mahremê di hişê xwe de wezinandiye? Di vî dunyayê de rûyê herî dawî yê ku bi awayekî herî zelal dîtî ma ne ew rû bû ku li piştî wî hesinê ron dîtibû? Nuha li vira ji fedîkirinê bipirsim jî, dema xwe bi xwe min xwe pal dida ser pêyên wê, dema ku min pêyên wê yêni şikestî maçî dikirin bi axînekê ji ber ku min şopeke wilo lê nehişt divê ji xwe bipirsim ka gelo ez li ber vê yekê dikevim yan na."

Di *Waiting for the Barbarians* de kirinê Şahînsahiya barbar wê bi me Kurdan gellekî nas xuya bibe. Gund, çiya û deviyên şewitî, "zimanê ku nayê nasîn" yêni el û qebileyên ku di îşkence, kuştin û talanan re derbas dibin wê bi Kurdan gelkekî nas xuya bibin.

Di *Waiting for the Barbarians* de em ê pevşibîna çarenûsa gelên bindest û pevşibîna barbariya serdestan bibînin. Navê xweser:

Waiting for the Barbarians Nivîskar: J. M. Coetzee

Kulliyata Kurmançiyê

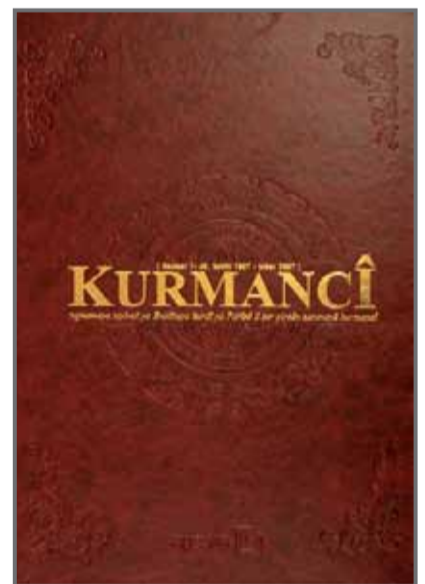
Li cem Papuayîyan ziman zêde xizan e. Her qebîle xwedî zimanekî ye û her diçe peyvên wî zimanî kêr dibin. Ji ber ku wexta jî wê qebîleyê yek dimire jî bo şîne çend peyv ji zimanî tîn paqijkirin û êdî ew peyv nema tîn bi kar anîn."

Ji salên 70 yî û vir ve li bakurê Kurdistanê, rêxistinên kurd ji bo ku nexşeya welatekî çarparçe bi şîrêzê bigihînin hev, di warê teorîk de û di serhildanên pratîk de zêde têkoşiyane û hê jî têdikoşin. Serhildan ji malê bû lê mejî ji derve bû. Wî mejiyê ku dersînor em li şoreşan sor kirin. Lê her ku çû em bi dûrî zimanê xwe ketin, her ku em dibûn çepgir me ji hêla hundirê xwe yê çep ser çend peyvên xwe xêz dikir. Çûyina ber bi bajaran ve serê ferhengên me yê devkî jî dixwar.

Di havîna 1987'an de Ensîtuya Kurdi ya Parîsê dest bi weşana kovara *Kurmançî* dike. Ev kovar ji her serê demsalêkê bi vê peyva Ehmedê Xanî ya ku weke nivîstêkê li ser hejmarê heye derdikeve: "Min ev nivîsî ne ji bo sahibrewacan, belkî ji bo biçûkêd Kurmançan". Kovara *Kurmançî* rahiştîye şîrêza xwe û tîpên kurmançî, peyvên kurmançî, ew peyv bi hevokên Kurmançî û ew hevok jî bi jêzemîna deqên kurmançî ve zeliqandine. Kovarê her xwastiye devokên zaravayê kurmançî yê bişkuvî bi kêlavêtinîkê nêzikî hev bike. Nivîskar û zimanzanên ku di kovarê de cih girtine - ku her yek ji derekê ne - rahiştine kulingê xwe û kolane, her ku rastî peyvekê hatine axa dora wê paqij kirine, pif kirine toza ser wê, bi paçikan ew biriqandine û derbasî ser pelên kovarê kirine. Bi nava zimanên zimanên cîran ketine û peyvên bi deyn dane li xwediyên veqerandine, yê ku bi deyn standine li xwediyên veqerandine û di ferhengê de li hember nivîsandine da ku mêzina peyvê pêk bînin. Bi nava deqên Cegerxwîn, Ehmedê Xanî, Melayê Cizîrî ketine û bêjeyên ku di tariyê de mane bêtir ber bi ronahiye ve anîne. Ji bo rastnivîsa kurmançiyê cama berçavkên xwe qalindtir kirine.

Her ku jiyana bajarvaniyê bi pêş ve dikeve çahlên ku di nexşeya kurmançî jî bêtir vedibin û heke ew çahlê bê pişt û bê dewlet be, dagirtina wê jî diwartir dibe. Kovarê ne bi tenê lêkolînên xwe yê li ser gotinên

pêşyan û îdiyoman, ên li ser kûzan û lewnên wê, ên li ser alavên cot û çanda pezxwedîkirinê ew çahl dagirtiye, herweha bi xebatên xwe yêni li termên zanistî, matematîk, kompîtur, futbol, trafik, rojnemavani, flora û kozmetîkê û hwd. jî ew hewl daye ku wê çahlê bi murekêba sekuler ve dagire.

Heke îro hinek rabin û bixwazin ferhnegekê amade bikin - çi warî dibe bila bibe - ne hewce ye ku li ji bo asas li peyvên ewil bigerin. Kovara *Kurmançî* li diasporayekê ku peyvên Celadet Bedirxan di Hawarê de li piştî xwe kiribû, bar dike û li diasporayêke din piştîyên xwe girantir dike. Em bi kurt û kurmançî bibêjin, kovara *Kurmançî* çend mirî û çend peyvên me ji mezal rakirine.

Ev 23 sal in ku her jî şes mehan bi carekê bi dehan zanayên kurd li diasporayê û bi dû re jî parçeyê Kurdistanê yê azad civiyane û her carê hefteyekê behsa zimanê kurdi kirine. Encamên wan civînên wan jî her carê di kovara *Kurmançî* de hatine çapkirin. Îsal 40 hejmarên wê kovarê bi cildekî xweşik ji aliyê weşanxaneyê Avestayê ve hate çapkirin.

Mîrov dikare bi hêsani bibêje ku Grûba *Kurmançî* ya ku xebatên wê yêni 23 salan kulliyata kurmançî ava kir û bi xebatên li ser terminolojiyê ve rê destnîşan kir, da ku nîfşên nû bikarin bi serbilindî siberoja wê ava bikin.

Belê, kurmançiyê peyvên mirî ji mezalan rakiriyê.

Çavkaniyên “milîtantîzma Avatarê”

HENRY JENKINS*

Ji eşîra hindî ya Dongria Kondh ku li dijî şîrketêke kanê şerrê manê dike, heta bi Filistinîyên li ser axa vegirtî, gellek milîtanên nasnameya Naviyan li xwe bar kiriye. Navî lehengên filma Avatarê ne berhemek hollywoodî ye. Ev fenomen nişan dide bê çawa referansên çanda girseyî roj bi roj zêdetir bi armancên siyasî tîk bikanî.

Sibata bihurî pênc milîtanên filistinî, îsrailî û navneteweyî di gundê dagirkirî Bilîne re meşyan, laşên wan şîn rengkirîbû, mîna dîmenên Naviyan – wî xelkê xwecih yê Avatarê, filmê James Cameron yê tevn-zanistî. Artêşa Îsrailê bombeyên gazê û dengî li dijî van xwepêşandêrên çerm-şîn bi kar anîn; milîtanên çefî û poşî li xwe pêçabûn û dûv û guhên tûjik bi xwe ve kiribûn. Wêneyên bûyerê li wêneyên ku ji filmê Hollywoodê tîk, hatine zêdekirin. Paşê jî ev weke dîmen li ser YouTube’ê hatin belavkirin. Dengê kesan tîk ku dibêjin: “Em ê nişanê gelê ezmanan bidin ku ew nikarin her tiştê dixwazin bi dest bixin û dagir bikin! Ev der, ev der xaka me ye!”

Fiksiyona James Cameron, bû sedem ku li ser xelkêkî were nivîsîn û gotin. Rexneyeke sînemayê ya Vatîkanê digot ku di film de pîrozkirina “kulta xwezayê (1)” heye. Milîtanên hawîrdorparêz ev bûyer weha bi nav kir: “Destana herî mezin ya der barê serketina hawîrdorê de ku li ser şerîda filmî hatiye qeydkirin (2)”. Di bereya çepgirî de gellek milîtan henekên xwe bi nakokiyên filmê dikin, ku hem kolonyalîzmê rûşê dike û hem jî xewn û xeyalên pêşverûyên Spî yê gunehkariyê jî nû ve diafirîne: wan navê “dansa bi Şinokan re”*** li filmî kir. Ji bo Daniel Heath Justice ku milîtanekî civaka Cherokee ye, film balê dikirî ser çarenûsa xelkê xwecih; tevî ku Cameron bi afirandina temsîleke kompleksa eskerî-pîşesazî xirabiyên kolonyalîzmê gellekî zêde hêsan nişan dide û ev yek jî dike ku mirov pirr ji wan nefretê bike lê kêmtîştan dide fahmkirin (3). Di vê navberê de ew rexne, herweha bi şewaza xwe ve, xwe jî vîzyona der barê çandêke girseyî ya kelevajî, negirîng û bala mirovan ji pirsgerêkê rastî yê dunyayê dide alî, qut dikin.

Xwepêşandêrên Bilîne tîkîliya hewldanên xwe yê jî bo bîdestxistina erda xwa bi tîkoşîna Naviyan a jî bo erda xwe ya buhişt re datîne (vîdeo ya ku li ser YouTube’ê hatiye weşandin li ser kontrasta di navbera daristanên tîr û gurr ên Pandorayê û erdên hişk, tevde ax û yê dagirkirî de radiweste). Nişana wêneyî ya herî mezin ku xwezaya Avatarê diyarî wan kir temsîla şerrê wan bi xwe ye. Bi xêra hêza mekîneya Hollywoodê ya reklamê, ev wêne û dîmen ji niha û pê ve li tevahiya dunyayê tîk naskirin. Dema em çav bi dehbebekî ecêbê çerm-şîn bikevin ku ji ber êş û azarê xwe diguvêşe û di nava axê de xwe vedigevêşe û jî ber bombeyên gazê bêhna wî diçike, ev yek peyamên ku em tercîh dikin nebînin jî nû ve tîne bîra me.

Milîtanên Avatar kir ya xwe, bi vê jî hin dijayetiyan ku hê nû li dijî filmî hatibûn kirin jî bêtesîr kirin. Qunciknivîsên muhafîzekar ew

gunehbar dikir ku hestên dij-amerîkî gurr dike; lê belê bi qasî ku li seranserê dunyayê komên protestovan xwe li şêla Naviyan kirin xwedî, ewqasî jî efsaneyên li ser pêkhatinên herêmî yê kompleksên eskerî-pîşesaziyê, hûr kola. Li Bilîne, vê efsaneyê, Filistinî û Artêşa Îsrailê li dijî hev nişan dan, li Çînê xwecih û hukumeta Pekîne û li Brezîlyayê jî çermşorên Amazonan û şîrketên ku daristanan dibirrin.

Bêyî ku ewqasî pîde biçin û xwe şîn boyax bikin, entellektuelên mîna romannûsa Hindistanî Arundhati Roy û filozofê slowen Slavoj Žižek xêr û bera nîqaşên li ser Avatarê jî xwe re kirin par, da ku rewşa eşîrên xwecih ên Hindistanî, yê Dongria Kondh, bi bîra mirovan bixin. Ev eşîr hewl didin ku ketina nav erdên xwe yê pîroz asteng bikin. Ev erd jî bi kanên xwe yê boksîtê (mînerala ku çavkaniya bafûnê/alumînyûmê ye) bala şîrketan dikirî ser xwe. Ango Amerîka li ser rûyê gerstêrka dunyayê ne yekane “împeratoriya xirabiyê” ye. Rexneyên jî bereya çepgirî jî, tîrsa wan ew e ku girîngiya vî filmî bi lehengên sereke yê mirovên spî dayî, jî bilî derfeta ku temaşevan xwe bi hêsanî bixin şûna wan, tiştêkî din nede wan. Lê belê, protestovan dixwazin kostumên şîn li xwe bikin.

Ya rastî, “milîtanên Avatarê” bi tenê zîmanekî gellekî kevin yê protestoyên civakî bi kar anî. Di ceribandina xwe ya ku veguherî klasîkekê de ya bi navê Woman on Top (4), Dîrozkana çandê Natalie Zemon Davis bi bîr dixê ku di berbanga serdema Ewropaya modern de protestovan nasnameya xwe bi maskeyan angî li pişt perdeya lîstîkên rolan veşartin; cil û bergên gelên bi rastî heyî (yê weke Morosan) an jî yê xeyalî (yê mîna Amazonan) li xwe dikirin, ku ev gel jî bo şarîstaniyê weke xetere dihatin dîtin. Li cîhana nû (parzemîna Amerîkayê) de welatîyên baş ên Bostonê ev rêtûresm dewam kirin: wan xwe şîband çermşorên Amerîkayê da ku tevahiya barê çayê birijînin bendera bajêr. Li New Orleansê jî reşîkên Dewletên Yekbûyî yê Amerîkayê eşîreke xwe ya ‘çermşoran’ a bi navê Mardi-Gras çêkirin, pê dîmenê “Wild West Show” yê Buffalo Bill bi kar anîn, da ku lêgerîna xwe ya li rêzgirtin û rûmetê bînin zimên – di rêzefilmê xwe yê bi navê Treme de ku li ser HBO hat weşandin, David Simon hê nû ev adet derxistiye holê.

Di pirtûka xwe ya bi navê Dream de çalakvan Stephen Duncombe îddîa dike ku çepgirî amerîkî zîmanekî mentîqî, sar û elitîst bi kar tînin ku ji dil bêhtir xîtabî mejiyê mirov dike (5). Eger peyvên gellekî zanistî jî nava nîqaş û guftûgoyên siyasî bikin der, hingê çepgirî amerîkî dikarin hêza xwe ya hîssî jî gotaran peyda bikin; jî xwe girseyeke mirovan bi van gotaran tahmijiyê.

Beriya demeke kurt, komeke lêkolînerên Dibistana Annenberg ya ragihandin û rojnamevaniyê ya Zanîngeha Kaliforniyaya Başûr listeyeke wan koman çêkiriye ku jî nû ve çanda popê bi kar tînin da ku adaleta civakî biparêzin. Vê koma lêkolîneran bi taybetî jî dêhn û bala xwe daye “çanda beşdariyê”: medyaya dijital ne weke ya girseyî ye; wê destûr da hejmareke mezin a bikarhêneran ku navgînên ragihandinê bikin ên xwe û ev çand jî bo armancên xwe bi kar anîn. Gotarên parvekirî hîmê tevnê civakî yê xurt pêk tînin û dikin ku qad peyda bibin ku li ser fikran guftûgo bikanin werin kirin, hevnasî çêbibin û çandêke nû bê afirandin. Di vê pêvajoyê de hezkirên wê dibin xwediyê hêz û jêhatîbûnan û bînesaziyê herêmî çêdikin da ku niherin û fikrên xwe li ser dunyayê par ve bikin. Weke ku di civakên neçîrvanan de ciwan kêfa xwe bi tîr û kevane xwe tînin, di civaka agahdariyê de jî xwe bi vê tiştê behskirî re mijûl dikin da ku bi pêş ve kevin.

Damezrênerê Alliance Harry Potter, Andrew Slack, vê fenomenê weke “akupûnkura çandî” dinirxîne û destnîşan dike ku rêxistina wî “xaleke zextê” ya girîng û hevpar ya civakî dîtiye ku ew dixwazin wê bi mijûlahiyên civakî yê berfirehtir ve girê bidin. Alliance Harry Potter jî nuha ve xwe gihandiyê bêhtirî 100.000 ciwanan û ew li hember şerrê li Afrîkayê, mafên karkiran û zewaca homoseksuelan hestiyar kirine, wê jî bo Haîtiyê alîkarî kom kiriyê û heta li dijî li navendeke grûba çapemeniyê jî kampanyayekê dimeşîne. Andrew Slack dibêje ku Harry Potterê ciwan berepêş fahm kir ku hukumet û çapemenî derewan li raya giştî dikin da ku xirabiya di nava xwe de veşêrin û jî ber vê jî, wî bi hevalên xwe re bi armanca guherîna dunyayê Artêşa Dumbledore saz kiriyê. Wî jî ber vê sedemê jî şagirtên xwe pirsîye ka divê ew şerrê kîjan Xirabiyên vê dunyayê bikin. Weke

mînak, li Mainê (eyaletêke Amerîkayê ye), Alliance Harry Potterê pêşbirkek organîze kir di navbera dibistanên Poulard de – dibistanên sêhrbaziyê ku bêhtir sêhrbazên ciwan alaqeyê nişanî wan didin. Di vê pêşbirkekê de armanc ew bû ku ji bo referandûmeke li ser wekhevîya mafên di zewacê de, beşdar hejmarê herî mezin a hîlbijêran bînin cem hev. Ev nêzikatiya lîstîkwarî ya milîtantîzmê wekî din destûrê dide seferberkirina ciwanên ku xwe jî pêvajoya siyasî tecrûdkirî his dikin.

Însiyatîf û hewldanên bi vî rengî dibe ku kone (ji bo seferberiya girseyan, devjêberdana serweriya mentîqî) an jî safîk (ji rastiyê bêhtir bawerîna bi efsaneyan) xuya bikin. Lê timî keliyek heye ku mirov ji haşbûnên xeyalî şiyar dibe û bi zehmetiyên rewşê yê li cihê cih re rûbirû dibe.

Ev “milîtantîzm” illel ferz nake ku mirov rengê xwe şîn bike; ew dixwaze ku mirov li hemberî wêne û dîmenên ku çapemenî diweşîne, afirîneriya xwe îspat bike. Bereya rastgirî jî berê xwe dide karûbarên bi vî rengî. Li Dewletên Yekbûyî yê Amerîkayê kartonfilmê Dora The Explorer (Doraya kaşîf), behsa serpêhatiyên xeyalî yê keçeke piçûk a latîn-amerîkî û meymûna wê dike. Ji bo ku encamên qanûna nû ya li ser penaberiyê ku li Arîzonayê hat erê kirin, nişan bidin, herdu bereyên siyasî jî ev kartonfilmê bi kar anî. Ultra muhafîzekar “Tea Parties” karîkatureke serokê Amerîkayê Barack Obama di şerrê xwe yê li dijî reforma Obama ya sektora tendurustiyê de bi kar anî. Di vê karîkaturê de Obama dişibe Joker, lehengê xirab yê filmê The Dark Knight Returns (Şovalyeyê Tarî Vedigere) yê rêzefilmê Batman.

Bi şîbandinên bi vî rengî mirov ji aqlê zîrek yê van guftûgoyên siyasî agahdar nabe, bi heman şewazê em ê nikaribin cudahiyan di navbera Partiya Komarxwaz û Partiya Demokrat de ewqasî kêmtî bikin, weke yê ku filan û keran jî hev cihê dikin – fil û ker amblemên alîyan e ku ji romanên xêzikan ên serdemeke bihurî mane.

Avatar nikare bi awayekî adilane şerrê kevin yê li ser erdên dagirkirî bi dawî bike û vîdeo ya li ser YouTube’ê jî nikare cihê nîqaşêkê tîr agahdarî a li ser mijarê, bigire. Lê belê, aliyên wê yê spektakuler û beşdariyê, enerjîya hîssî ku ji bo berdehamiya tîkoşînan hewce ye dide hin kesên ku nû dikevin nav cîhana siyasî. Û wan ber bi şewazên nû yê çalakîyan ve dibe.

* Li Massachusetts Institute of Technology (MIT) kevnepêrsê lêkolînê kemperî yê medyayê, li Zanîngeha Kaliforniyayê berpêrsê beşê ragihandin, rojnamevanî û hunerên sînemayê. Nivîskarê pirtûka bi navê Fans, Bloggers and Gamers: Exploring Participatory Culture (Fan, Blogvan û Lîstîkvan: kişkîrîna çanda beşdariyê), New York University Press, 2006.

- 1 Federico Lombardi, L’Osservatore Romano, 10’ê çîleya paşîna 2010’an
- 2 Harold Linde, Mother Nature Network (Tevna Xwezaya Dayîk), Mnn.com, 4’ê çîleya paşîna 2010’an
- 3 “Guest Blogger: Daniel Heath Justice on Avatar”, First Peoples (Blogvanê mêvan: Daniel Heath Justice li ser Avatarê), 20’ê çîleya paşîna 2010’an
- 4 Natalie Zemon Davis, “Women on Top: Symbolic sexual inversion and political disorder in early modern Europe” (Jin li herî dor: di destpêka serdema Ewropaya modern de serûbînehbûna cînsî ya sembolîk û tevliheviya siyasî), in Barbara Babcock, The reversible world: Symbolic inversion in art and society (Dunyaya ku dikare were berevajîkirin: serûbînehbûna sembolîk di huner û civakê de), Cornell University Press, Ithaca, 1978
- 5 Stephen Duncombe, Dream: Re-imagining Progressive Politics in an Age of Fantasy (Xewn: Di serdema fanteziyan de ji nû ve hizirîna li siyasîyê pêşverû), The New Press, New York, 2006. Li beşê di “Culture: mauvais genres (Çand: Şewazên xirab)”, Manière de voir, hejmar 111, Hezîran-Tîrmeh 2010

** Nota wergêr: Lehengên kartonfilma bi navê Şîrinler an jî Schtroumpfs (fr), smurfs (ing)

Jiyan bi kurdî xweş e

bi 28 zimanan û bi 75 çapên cuda, *Le Monde diplomatique* li seranserê dunyayê belav dibe...

Çapa kaxizi
 Çapa ser internetê
 Çapa kaxizî û ser internetê
 Rawestiyayê

LE MONDE diplomatique

NAVEROK

Biryara Kosovayê
û daxwazên Kurdan

A. CELİL KAYA
▶ R. 1

Ziman û kontrola ramanê

PROF. DR. ÎLHAN KIZILHAN
▶ R. 1

Ji Çapemeniyê

▶ R. 2

Wêneyên nezaniyê

SERGE HALIMI
▶ R. 2

Hêz û sergêjiya
dîplomasiya sirbî

JEAN-ARNAULT DÉRENS
▶ R. 6

Bilançoya civakî
ya serdema "Lula"

GEISA MARIA ROCHA
▶ R. 7

Londra têkiliyên xwe yên
bi Washingtonê re diguhere

JEAN-CLAUDE SERGEANT
▶ R. 8

Berdêla lihevkirina

Fransa-Ruwanda

BENOÎT FRANCÈS

▶ R. 10

Pirsgirêka kurdî
Bextreşiya milletekî bê dewlet

JEAN-PIERRE VIENNOT

▶ R. 12

Serkevtineke qaşo
a "şampiyona îxracatê"

TILL VAN TREECK

▶ R. 14

Pirsgirêkên civakî
û derdê ewlekariyê

LAURENT BONELLI

▶ R. 15

Li gorî elîtan şerrê çînan

NOËLLE BURGI

▶ R. 16

ÎLON 2010

Pereyên Talîbanan ji ku tîn?

LOUIS IMBERT

▶ R. 17

Piştî têkçûna Pilingan
li Tamûlê tevlihevî

CÉDRIC GOUVERNEUR

▶ R. 18

WikiLeaks û çîrokên
serdema teknolojiyê

CHRISTIAN CHRISTENSEN

▶ R. 20

Lênûskên karkirên
Çînê yên gazindan

ISABELLE THIREAU

▶ R. 21

Kultur - Polîtîk

KEJO BAJAR

▶ R. 22

Çavkaniyên
"militantîzma Avatarê"

HENRY JENKINS

▶ R. 23

Forma Abonetiye

Nav:
Name

Navnîşan:
Address

Koda Postayê:
Postcode

Bajar:
City

Telefon:

E-Mail:

Abonetiya salane (12 hejmar!)

- Almanya (50 €)
 Derveyî Almanyayê (60 €)
 Abonetiya dijîtal (20 €)

Independent Kurdish Media Group GmbH (IKMG)
Carnotstr. 4 - D-10587 Berlin

Post Bank - Hesab/Account/Konto: 371 219 609 - BLZ: 500 100 60
IBAN: DE84 5001 0060 0371 2196 09 - BIC: PBNKDEFF